

A SZAKEGYESÜLETI MUNKÁSMOZGALOM.

Jacoby János, egy igen radicalis német demokrata, a ki 1843—1871-ig minden németországi nagyobb politikai kérdéstről mondott egy-egy olyan beszédet, a melyért őt következetesen bebörtönözték, egy ízben azt állította, hogy a legkisebb munkás-egyesület megalapításának nagyobb históriai fontossága van, mint akár a sadovai csatának. No, ha az az őszinte, radikális politikus elolvashatná Sidney Webbsnek, Schmölének, Kuleman-nak, Nostitznak, Howellnek, Bäernreithernek, Brentanonak, Hirschnek és a sok kisebb nevű szakírónak munkás-egyesületekről szóló tömérdek írását: nagy zavarba jutna, mert akkora csatát az egész világtörténelemben nem találna, a mely a napjainkban működő munkás-egyesületek fontosságához — nagyítás nélkül is — hasonlítható volna.

Már az 1898. évi kimutatások szerint meghaladta a *4 milliót* azoknak a munkásoknak a száma, a kik egy vagy más formájú munkás-egyesület szervezetébe tartoznak. Ez az a hadsereg, a mely tervszerű küzdelmeket folytat a kapitalisztikus világrend ellen s ebben az osztályharczban az ekkoráig még szervezetlen munkások óriási tartalékseregére támaszkodhatik. A küzdelem eszközei az osztály-öntudat alapján szervezett érdekközösségek gondozása s a hol lehet, a politikai hatalom felhasználása. A szervezetek nagy értelmi, erkölcsi és vagyoni hatalmat tudtak már eddig is szerezni és ezeket az erőket igen ügyesen, lankadatlan energiával használják fel a munkásosztály érdekében. A munkások képzése, betegség, baleset, munkahiány, rokkantság esetén azok segélyezése, a munkaadókkal szemben felmerült küzdelmekben a munkások védelme és anyagi támogatása, az állammal szemben a politikai szabadság és a teljes jogképesség megszerzése ezek az egyesületi tevékenység irányelvei, a melyekért nagyon agilis hírlapi és igen tartalmas szakirodalmi munkásságon kívül gyűléseiken és személyes érintkezéseikben hatalmas agitációt folytatnak.

Számra nézve legtöbben vannak egyesületekben szervezve az angol (1,664.591), azután az amerikai unióbéli (1 millió), majd a németországi (700.000) munkások, a kik együttvéve az egész világ szervezett munkásainak több, mint felét képviselik számra nézve is, de szellemi és anyagi hatalom tekintetében még számarányuknál is előkelőbb szerep illeti meg e három nemzet munkás-egyesületeit. Reánk nézve annál az impulzív szerepnél fogva, a melyet a magyarországi munkásmozgalmakban játszanak, legfontosabbak a németországi munkás-egyesületek, a melyeknek életében az utóbbi hónapokban mind élesebben kezdenek szétválni a szakegyesületeknek politikai szereplésére vonatkozó vélemények.

Németországban ez idő szerint négyféle szakegyesületi szervezet van.

1. *Az alkotmányos bányászegyesületek* (die reichstreu en Bergarbeitervereine); 1891 óta állanak fent s 1898-ban 1138 tagjuk volt, középpontjuk a waldenburgi szénbánya-kerület s az egész egyesületi szervezetnek a lelke a Pless-hercegség jószágkormányzója, Ritter dr.

2. *A keresztény-szocialis munkásegysületek* (die christlich socialen Gewerkvereine) 1890 óta alakultak s az 1899-ben tartott első kongresszusokon 37 egyesület volt képviselve s ezek közül 19-nek körülbelül 55.000 tagja volt akkor. Az összes keresztény-szocialis egyesületekben szervezett munkások számát körülbelül 100.000-re teszik. A tagok legnagyobb része Németország déli és nyugati vidékeinek bányász- és szövő-munkásai-ból kerül ki.

3. *A Hirsch—Duncker-féle szabadelvű munkásegysületek* (Hirsch-Dunkerschen Gewerkvereine), 1868 óta sok tekintetben az angol trades unionokhoz hasonló szervezettel alapítottak, 1899-ben 84.419 tagjuk volt, a kik több mint 150 egyesületben voltak szervezve.

4. *A szociál-demokrata szakegyesületek* (die sozialdemokratischen Gewerkschaften), a melyek két csoportra oszolva, ellenséggként állanak egymással szemben s a *Lokalorganisationen*, meg a *Zentralverbände der sozialdemokratischen Gewerkschaften* nemcsak személyi, hanem elvi ellentétek által is mereven elvannak egymástól választva.

A helyi szervezetek tagjainak számáról nincsenek pontos kimutatások, Sombart szerint 5—15.000 közt ingadoznak a

becslések (W. Sombart: Dennoch, 39. 1.); az 1899. évi bevételek összesen 7345 márkát tettek.

Valamennyi munkás-egyesületi csoport közül kimagaslík azonban a szociál-demokrata szakegyesületeknek központi szövetsége, a mely 1898-ban 57 szakegyesületben 493.742 tagot tartott szervezve; az egyes szakegyesületeknek ugyan az évi összes bevétele 5,508.667,64 M., kiadása 4,279.726,29 M., tiszta vagyona pedig 4,373.313,36 M. volt. Az egyes támogatási és igazgatási ágakra felhasznált összegek néhány kisebb tétel híjával a következőképen oszoltak meg;

Márka	
Strike-támogatás	1,073.290
Beteg-segély	491.634
Úti-segély	283.267
Munkanélküliek támogatása	275.404
Rokkantak segélyezése	79.587
Költözőkódések, halálózások és rendkívüli esetek költségei	78.419
Jogvédelem	43.378
Rendszabályozottak támogatása	39.978
Helyszerzés,	3.826
Hírlapok	518.949
Irodai szükségletek	165.926
Agitáció új tagok szerzésére	136.229
Fizetések (57 egyesületben)	140.423
Gyűlések és értekezletek	68.693
A központi bizottság költségei	41.665
Perköltségek	6.674
Különféle költségek (adósságok törlesztése, nemzetközi kiadások stb.)	107.759
Helyi igazgatás és segítség stb.	<u>723.101</u>
Összesen	4,278.202

A leggazdagabb és legjobban szervezett szakegyesület a *Verband der deutschen Buchdrucker*, a melynek 1899-ben 27.187 tagja, 1,586.525,54 M. bevétele, 1,005.097-29 M. kiadása és 2,688.251-14 M. vagyona volt.

Ha ezt a négyféle szakegyesületi csoportot összehasonlítjuk egymással s aztán az egybevetés után feltűnő óriási különbségek okait kutatjuk, meglepő eredményekre akadunk.

Legelőször is bizonyos szarkazmus incselkedik e tényekben. A »*reichstreu*« a *keresztény-szocialis* és a *szabadelvű* (Hirsch-Duncker) szakegyesületek a bennük szervezkedett munkások tevékenységén kívül valamennyien részesültek még egy és más

külső támogatásban, vagy legalább is a jóakaró türelem pislákoló tüzeinél melegedhettek; már az egyes csoportok elnevezése reámutat a dédelgető kezekre: a reichstreu-egyesületek az állami közigazgatás száraz dajkasága alá kerültek, a keresztény-szociális egyesületeket a róm. katolikus és az evangélikus papság az interkonfesszionális vallási színezet lenge ruháival ékesítette fel s végre a szabadelvű egyesületek a haladópárti politikusok szárnyai alatt húzódtak meg. A *szociáldemokrata* egyesületekre ellenben reáfeküdt az egész kapitalisztikus társadalom a maga lomha, közömbös, vértelen testével; az állam pedig közigazgatási és bírói hatalmának minden mesterfogásaival fojtogatta az egyesületeket: intézményeiben s vezérférfiainak személyében nyomta, üldözte őket olyan rendszeres kitartással, a milyenre csak a teuton-géniusz szívóssága képes.

És az eredmény? . . . az, hogy az annyszor meggázolt szociáldemokrata egyesületek az összes tagoknak több mint $\frac{5}{7}$ részét bírják a maguk szervezeteiben : a külső hatalmaktól dédelgetett kis kedvenczek pedig meg sem bírják közelíteni az üldözött mostoha testvér gyarapodását.

E jelenség magyarázatául nem lehet megelégednünk az akció-reakció fizikai törvényének elméletével; sokkal mélyebb, egyetemesebb oka van ennek a fejlődésbeli óriási különbségnek. Ott kell ezt az okot keresnünk a szakegyesületi csoportok fundamentumai között, a hová a záros kapsokat eresztették az alapozó mesterek. S ott, az alapelvek nagy szögletű, súlyos talpkövei között nem is nehéz a különbözést kideríteni. — Első tekintetre feltűnik az elvek dimenziójában az igazi lényeges eltérés. Mert a míg a reichstreu, a szabadelvű és a keresztény-szociális szakegyesületek a fennálló állami, egyházi és politikai szervezetek egy-egy czölöpéhez tapadtak hozzá vékony? kapaszkodó, légi gyökereikkel: addig a szociál-demokrata egyesületek a munkásosztályok közös érdekeinek kimutatásával az egyetemes osztályöntudatot és osztályönérzetet jelölték ki működésük bázisául. Bizonyítván, hogy az állam, az egyház, a politikai pártok mindegyike s valamennyi társadalmi osztályréteg kivétel nélkül minden alkalommal ellentétbe helyezkedik a munkások osztály-érdekeivel: igen éles taktikai érzékkel elszigetelték magukat a saját osztály-szervezeteikbe. S a következmények fényesen igazolták e taktikai ösztön helyességét.

A míg a másik három fajta szakegyesületi szervezet fejlődését békóba verték a támasztékul alkalmazott kapcsolatok:

addig a szociál-demokrata egyesületek a bérmunkásosztályok széles és mély rétegeibe eltéphetetlen erős gyökérral kapaszkodtak bele. A többi egyesületeket új tagok toborzásában is, meg céljaik kijelölésében is folyton korlátozták az idegen, külső beavatkozások és a szükséges melléktekintetek; a szociál-demokraták ellenben folytonosan csak saját osztály-érdekeikre függesztették tekintetüket s nagyon hamar magukhoz vonták a munkások nagy tömegeit. Maga az az üldözés, a melylyel a többi egyesületi szervezetek között kitüntették őket az uralkodó hatalmak: még jobban nyilvánvalóvá tette azt, hogy nem a többiek, hanem a szociál-demokrata egyesületek képviselik a munkásosztály igazi érdekeit. Az ellenség félelme s barátsága igen világos intés volt a munkások számára, hogy merre forduljanak, hová tömörüljenek.

A szociál-demokraták szakegyesületeiből ki volt zárva minden idegen elem: a bérmunkások zártkörű szervezetei voltak azok, a melyek a bérmunkások érdekeit a kapitalisztikus gazdasági rend keretében akarják védelmezni. Ezek a szakegyesületek nem a mai gazdasági rend támadására szervezkedtek; nem védik ugyan azt, de nem is támadják. Tényként fogadják el úgy, a mint van s az adott keretek között iparkodnak osztályérdekeiket gondozni. Nagyon súlyos tudatlanság vagy rosszakarat az, a mikor a szakegyesületi törekvéseket azonosítják a szociál-demokrata párt mozgalmaival. A kettő teljesen külön vált két dolog; és hogy a szakegyesületi mozgalomban részt vesznek a szociál-demokrata párt emberei, az annyira természetes, hogy az ellenkezője, t. i. idegen elemek részvéte, épen olyan csodálatos volna, mintha a rőfös kereskedők egyesülete töprengene a hideg vérű telivér-tenyésztés problémái felett.

Maguk a törzsgyökeres szociál-demokrata szakegyesületi vezérférfiak nagyon érzik azt, hogy a pártpolitikai törekvésektől távol kell maradniok s épen a folyó év első felében heves irodalmi és egyesületi viták folytak e semlegesség érdekében.

A múlt év november és december hónapjaiban *Werner Sombart* boroszlói egyetemi tanár, a Humboldt-egyesületben »Aus Theorie und Geschichte der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung« címen négy estén át, olvasott fel s a szakegyesületek politikai semlegessége dolgában arra a következtetésre jutott, hogy a szakegyesületeket fel kell szabadítani a politikai pártok gyámkodása alól. A négy felolvasás természetesen e polemikus tartalmú következtetésen kívül sok becses adatot

és érdekes nézetet nyújtott a szakegyesületi mozgalom története és jövőendő feladatai felől.

A felolvasásoknak célzatosan reprodukált tartalmáért Sombart csakhamar sok kemény támadásban részesült, mire azután előbb a Neue Deutsche Rundschau, majd »Dennoch« címen külön füzetben is (Jena, G. Fischer, 1900) maga adta sajtó alá felolvasásainak szövegét s ezzel igazolta, hogy semmiképen sem agitált a szociál-demokrata párt ellen.

Ugyanebben a kérdésben szólalt fel a könyvnyomdászok májusi nyilvános gyűlésében Bebel is; »Gewerkschafts-Bewegung und Politische Parteien« cz. előadása (Stuttgart, Dietr. Nachf. 1900) nyomtatásban is megjelent s ebben a szakegyesületi mozgalom történeti kritikája után a szakegyesületek legközelebbi teendőiről mond figyelemre méltó dolgokat. Kifejti, hogy egy-egy szakegyesületnek már pusztán létrejötte olyan morális erőnek a jele, amely a vállalkozókat óva inti az elbizakodástól. És a mint a gyárban vallási, politikai és nemzetiségi különbségek nélkül együtt dolgoznak, az életben pedig együtt szenvednek a munkások: épen úgy mind e különbségek mellőzésével kell egyesülniük a szakegyesületben. Hibáztatja a szakegyesületek széthúzását s figyelmezteti a munkásokat a vállalkozók sokkal tökéletesebb szervezeteire; így a balesetbiztosítási törvény alapján keletkezett szervezettel, a kartelekkel, a nagy vasúti társaságokkal, a trustökkel sohasem szállhatnak szembe a munkások bármilyen szervezetei. Részletezi, hogy a női munkásokat, a háziipari és az otthon dolgozó bérmunkásokat, továbbá az állami üzemek munkásait a szakegyesületek soha sem vonhatják magukhoz s most még a szervezett csekély számú munkás se legyen egy akaraton? Lám a munkaadók egységes szervezetüket állítják szembe a munkásokkal, akár reichstreu vagy freisinnig, akár keresztény- vagy demokrata szocialista legyen is az a munkás, aki ellenkezni akar velük! Valamennyi szakegyesület tömörülését javasolja s azt tartja, hogy az egyesületek kívül álljanak a pártpolitikán, de a tagok a szociál-demokrata párt osztály-érdeke politikáját támogassák.

A Socialistische Monats-Hefte júliusi és augusztusi számaiban ugyané témáról írnak Légien, Bernstein, Wetzker, Ströbel, Poetzsch és Steinbach, a Neue Zeit hasábjain pedig Elm, Kautsky és Ströbel.

Szóval a legmélyebben fekvő alapokról ejtenek szót jobbról-balról; most még csak a sajtóban, de ha itt — legalább az

egy szakegyesületi kötelékbe tartozók — megegyezésre nem jutnak, úgy lehet, kongresszusi tanácskozásokon kerül szőnyegre e kérdés, a melynek ügyes, illetőleg szerencsés megoldása egyesíthetné ugyan valamennyi formáját a szakegyesületeknek; de ha a kérdés elmérgesedik, bizony megbonthatja épen a szociáldemokrata egyesületeknek legnagyobb szervezetét.

Zigány Zoltán.

IBSEN HENRIK.

— Harmadik, befejező közlemény.*) —

III. A modern drámák kora. (1869 -1900)

Ibsen életének külső történetével, onnan kezdve, a hol elhagytuk, 1864-től máig, hamar készen vagyunk. Nem találkozunk változatosságban gazdag, befolyásukban döntő események mér-földköveivel. Mindössze annyi a feljegyezni való, hogy ekkor és ekkor változtatta a lakóhelyét, hogy vagyoni állapotában hosszú nélkülözések után végre beállott a fellendülés s azonkívül az az egy-két adat, a melyet életmódjáról, családjáról, művei sorsáról életírói s a maga jóvoltából ismerünk.

1864—1868. Rómában lakik, ekkor rövid müncheni időzés után Drezdában települ meg, 1875-ben visszatér Rómába, majd évtizeden túl Münchenben van, onnan Berlinbe költözik, végre 1891-ben hazamegy, Krisztiániában házat szerez s csak nyaralásra hagyja el a fővárost. Eleinte csaknem egészen költői évdíjára van utalva, de »Brand« óta kelendősek lesznek művei, különösen a mióta a kopenhágai Gyldendal-czég veszi kezébe kiadásukat. Színházi tantiémejei is nőnek. Így *e részt* megszűnnek küzdelmei s gondosan neveltetheti Sigurd fiát.**)

Az említett helyeken mindenütt egyforma, egyhangú, magabavonult életet folytatott és folytat. Rómában órákhosszat bolyongott a műemlékek között;***) a német városokban egye óramű pontosságával jelent meg mindig a kávéházban újságot böngészni; odahaza, a tengerparti séták csábítják ki még akkor is, ha vihar járja, íróasztalától. Hét óra tájt kel, vagy két órát

*) Az előbbi két közleményt 1. a júliusi és augusztusi számban.

**) Dr. Ibsen Sigurd a követségi pályán s irodalmilag is működött. Irodalomtörténeti előadásokat tartott az egyetemen s németre fordította a *Bygmester Solness*-t. Neje atyja egykori lelkes barátjának s későbbi elkeseredett ellenfelének Björnsonnak Bergliot nevű leánya. Most a *Ringeren* cz. ultraradicalis lapot szerkeszti Björnson szellemében.

***) Műérzékére jellemző, hogy sok pénzt költött egy kis, renaissance-festményekből álló gyűjteményre, a melyet mindenüvé magával vitt, bármily rövidre terjedt is időzése.

öltözködik, mert ekkor hányja-veti meg terveinek contourjait vagy részleteit. Kilencztől délig ír, majd nagyot sétál, ebéd után olvas, korai estebéd után korán fekszik, mert az éjjeli munkát, a melyet valamikor oly fontosnak tartott,*) valószínűleg szeme romlásával abbanhagyta.

A tél a tervezés ideje, a mi sokára nyúlik, mert csak ki-forrott ideáról készíti el a vázlatot, nyáron fog a kidolgozáshoz, leírja első formájában, újra átgondolja 3—4 szobán át járkálva, kurta pipát szíva, s ha már egészen megbarátkozott személyeivel, gyökeresen átdolgozza művét s csak most tisztáztatja. Ily gondosság mellett nem csoda, hogy 1864—1900. nem írt semmi mást és többet, mint 14 drámát s alig egy-két verset. Erős szervezetének s mértékletességének köszönhette, hogy ifjúi erőben a legújabb időkig csak hírből ismerte a betegséget s napjainkban 72 éves létére győztesen állott ki egy veszedelmes orbánczot. Külső kitüntetések, ünneplésből is kivette részét, különösen 1898-ban, a mikor 70 éves lett.

Bizalmas barátja csak kevés volt mindig, egyrészt, mert a fűvel-fával való pajtáskodást kevéssé előkelő, nagyon költséges s időtrabló fényűzésnek mondja, másrészt talán, mert az érintkezés hallgatag, mogorva, nagyon önálló és harczias ítéletű egyéniségével nem igen rokonszenves. Klikkje, úgy tudjuk, sohasem volt s ez magyarázza meg, hogy minden belső értéke mellett is mily nehezen tudott érvényesülni. Nála mindenbe belekötöttek a hivatott és hivatatlan kritikusok. A »Szerelem komédiája« alkalmából rendezett komédiát már említettük; »Brand«-nak csak azért kegyelmeztek, mert — nagyon jellemzően felfogóképességükre — a bigott hithűség dicsőítésének vették. Az »Ifjúság szövetsége« az első modern norvég vígjáték a főváros színpadán 1869. október 18-án »hurrogás és taps, fütty és éljen vad zenéje közt tartotta bevonulását«, mert politikai pasquillust láttak benne a liberalismusra, pedig csak egy liberális szélhámost állított a pellengérré.**)

Határozott tiltakozó moraj zúgott fel a

) ... »S ha egyszer valami nagyot teremtek, bizton az éjnek tette lesz. (»Fénykerülő« cz. költeménye.)

***) Még Björnson is kikelt ellene; a korán elhunyt kitünő elbeszélő : *Elster* Keresztély az *Aftenbladet*-ben szemére hányta: »... szakított saját múltjával, elejtette előbbi meggyőződését, elárulta minden ideálját, elhazudta a költészet lelkét; a nyárspolgár szelleme triumfál és a tuczatembert teszi példaképpé«. Alább »alacsony szenvedélyek pestises lehetének és teavízmorálnak« terjesztésével vádolja. Ibsen ekkor a suezai csatorna megnyitásánál a khedive vendége volt s fájdalmanak, hogy a napi politika sarába rántották, csak a »Port Said«-nál cz. versében adott kifejezést.

»Társadalom támaszai« megjelenésére (1877.); mintha tarantella csípte volna meg a közvéleményt, úgy feljajdult. Ennek oka nagyon érdekes. Az európai nagy események, mint a párisi commune, az internationale kibontakozása, s egyéb felforgató gondolatirányok híre elterjedt Norvégiában s első perczen valószínűs megdöbbenést keltett; de már a másik perczen kegyes kezek veregették a mellöket — kitűnő képviselőjük ezeknek a darabban Lundt káplán —, hogy hiába kopogtat a modern örület Norvégia kapuján, nem fog bebocsáttatni; a kicsi, de, viruló egészségű Norvégia kordonnal zárkózik el a nagyvilág gyökerig rothasztó pestisétől. Itt, hál' Istennek, béke uralg, mert mindennek talpköve a tiszta erkölcs. Ámde ez nem volt egészen így. Ibsen belevilágított ebbe a társadalomba s Norvégia speciális szűzi derekasságáról szóló hit fantomja elenyészett;*) kitűnt, hogy a politikai stréberség, a gazdasági fojtogatás, szédelgő speculáció, a családi kötelek lazulása s a modern élet számtalan más betegségi csirája ott is azonos kóros tüneteket idézett elő, mint egyebütt s a különbség Ibsen szerint mindössze annyi, hogy odahaza, mint minden kis közületben, többet hazudnak és titkolóznak, mint a nagy társadalmakban, mert az egyes személyiségét a kicsinyes Argus-szemű ellenőrzés miatt annál bátoratlanabban meri érvényesíteni s gonosz hajlandóságait lepel alatt űzi. Az események utóbb igazat adtak Ibsen prognosticon-jának s a képmutatók elhallgattak. »A babaothton« (Nóra) merész befejezésével, jobban mondva befejezetlenségével ingerelte támadásra a moralistákat, de még az antimoralista, nőgyűlölő Strindberget is. A »Kísértetek« érthető elképedést szültek borzasztó fenyegetésükkel minden »vermoulu« lélekben. Minden áron meg akarták szájkosarazni Ibsent, a ki erre a »Népgyűlölő« diadalmas alakjával felel. S így megy ez végig. Utóbb is ütök, de legalább meghallgatják. Hogy minden műve kihívta az ellenkezést, természetesnek véljük. Kemény igazságokat mondott szemtől szembe, de nem a priori embergyűlöletből. Mint a »Bányász« híres versében lámpással kereste az igazság nemes fémét az emberi szív rejtekeiben s ritkán talált rá, e helyett kiemelt mindenfelől egy csomó salakot. Ez nem hízelgett az embereknek, a kik — az orosz közmondás szerint — akkor is a tükröt szidják, ha az ő arcuk a görbe.

*) Ibsen valamikor szinten osztozott ebben a hitben, a mikor a »Bajnok sírja«-ban szembeállítja Észak és Dél világát.

Előbbi közleményeinkben igyekeztünk kimutatni, hogy mennyire nem volt embergyűlölő Ibsen s most azt erősítgetjük, hogy sohasem is lett azzá. Drámáiban van valami a Rembrandt komor tónusaiból, de az egyoldalúan beszűrődő fényt ő sem felejt el képeiről. Ki vethetné szemére, hogy miért használ sötét színeket? Vázlatszerű fejtegetéseinkben utaltunk azokra a tényezőkre, a melyek világnézetét szükségszerűleg annyira elkomolyították s elkomorították. E korszakában is folytatódnak a lelki küzdelmek; »a manók a kis szőke és barna fürtű ördögöcskéek« nemcsak Solness építőmesterrel incselkednek. E lelki vergődéseiről csak egy-két levele s művei beszélnek, az életírók tudománya megszűnik. Ezekre még Brandes csácsogásai sem vetettek világot, a melyekkel egyik budapesti kaszinót megtisztelni vélte.

A ki azt hiszi, hogy a polgári jólét, a hírnév s egyéb szép dolog beköszöntésével Ibsen lelkének minden vágya betelt nagyon csalódik, mert halvány képzete sincs e költőlélek magas értékéről és törekvéseiről. Mondhatni az anyagiak majdnem közömbösen hagyják, míg szellemi imponderabilek a legmélyekben hatnak rá. Külföldi remetelakába húzódva, újságokból s könyvekből okulva figyel a nagy világ és kis hazája sorsát. A 60-as évek végének s a 70-es évek elejének politikai eseményei egész forrongásba hozzák. Egyelőre még »eskütörés- és szószegéssel, tépett szerződések rongyával, csalással és csalfalsággal trágyázzák a történelem vetését«,*) de a figyelmes szemlélő már a porosz-francia háború kitörése előtt remélhette új idők bekövetkezését. 1870-ben azután látja III. Napoleon szemfényvesztő hazugságon épült fényes trónját leszakadni s ekkor így ír Brandesnek:

»A világ eseményei különben gondolataim nagy részét elfoglalják. A régi illusoricus Franciaországot darabokra törték, s ha már most az új valóságos Poroszország is darabokra törne, egy ugrással benne volnánk egy újonnan kezdődő korszakban. Hej, mily zsidongya motosz. kálnának körülöttünk a gondolatok. S valóban ideje volna már. Mindaz, a miből a mai napig élünk, csak morzsa a múlt század forradalmi asztaláról s ezen a kosztón most már elég soká elkérődzünk. A fogalmak új tartalmat, új magyarázatot követelnek. Szabadság, egyenlőség, testvériség már nem ugyanazok, a melyek a megboldogult guillotine idején voltak. Ezt nem akarják megérteni a politikusok és ezért gyűlölöm őket. Az emberek csak egyes forradalmakat, csak külső, csak politikai forradalmakat okoznak. De ezek merő semmiségek. A fődolog: az emberi szellem revolútiója.«

*) L. »Lincoln meggyilkoltatása« ez. versét.

Politikusnak naiv beszéd ez, de nekünk érdekes, mennyire egy az Ibsen felfogása a Tolsztojével, a mint a következő levélben viszont a Nietzsche-ével. *) Egy pillanatra talán várta, hogy majd a modern államok keretében a Bismarck által inaugurált kíméletlen, de őszinte, reális politika hatása alatt a személyiségnek is lehető lesz egészen és szabadon fejlődnie. Körülnézett a győztes Németországban, s körülveszik:

»Vastag német frázishősök,
Kik henczervegve elrekednek
Az örökös Wacht am Rhein-ben.«

Látja a militarismus berendezkedését az egész vonalon s ezt írja :

»Az állam az egyén átka. Mivel vásárolta meg Poroszország állami erejét? Azzal, hogy az egyén politikai és földrajzi fogalomban elenyészett. A pinczér a legjobb katona.«

Ekkor írja a »Ballonlevél« cz. hosszú, gondolatgazdag versét, s abban e sorokat:

»A haladás fejlődése
Örök törvény szerint olyan,
Mint meredek csigalépcső.
Buja tájra pusztát érünk,
Végtelen út megyén rajta,
Összevissza, mint a háló.
Örökös vágy, sóvárgás közt
Örökösen emelkedünk.
Pharaoknak magaslatán
Állunk mostan ép megint:
Borzalmasan és mereven
Ül királyi büszke trónján
A szakállas istenség;
A személy meg elmerül mind
Gyülelész nép rajában,
A mely hír és név nélkül
Gondolkozik, épít, harczol,
Lót-fut és az összességben
Csak egy számot képvisel.
Megint mindenki törekszik
Égbenyúló pyramist
Építeni hetyke dicsben,
S vérfolyam és tedeumok,

*) Az e tájt írt »Unzeitmässige Betrachtungen«-ben.

Könyvek árja, jajnyöszörgés
 Tanúi, hogy mint emelik
 Isten-király emlékére
 A dicső Mauzóleumot.«

Mint már előbb, újra ismétli: »Az államnak pusztulnia kell; ennél a forradalomnál ott leszek. Alá kell ásni az állam fogalmát s a társasulásra nézve nem kell egyebet lényegesnek tekinteni, mint az önkéntességet és szellemi rokonságot: ez a kezdete a valamit érő szabadságnak«. Körülbelül ugyanaz ez tudománytalanul kifejezve, a mit nagyobb erővel Krapotkin és leghiggadtabbban, legtudományosabban Herbert Spencer kifejeztek. Ámde Ibsen lázalmát az állam kívánatos pusztulásáról kegyetlenül elzavarta a 71-es commune; a gyilkosok, fosztogatók, petroleurök hordája komprommitálta ideáját, s a mikor a mozgalmat leverik, marad minden a régiben; Európa gőzhajója tovább czipeli múltja holttestét. *) Hozzájárul a gazdasági szervezet borzasztó krisise, az 1873-iki világkrach. Ezekre gondolva mondatja Ibsen a »Társadalom támaszai«-ban az »Indian girl« hajót vizsgáló Krapp üzletvezetővel: »Nincs új épületfa alátéve. Csak lécczelkel feldozták, vitorlavászonnal, lemezekkel földték el a rothadó részt, a nagy lyukat a fenéken. Tisztára elkontárkodták; komoly, alapos javításnak kell alávetni, különben a vén kasztén elsülyed, mint egy repedt fazék.«

Újra megerősödik benne a meggyőződés, hogy »födolog az emberi szellem revolútiója«. Nem lehet a szervezet viruló és egészséges, ha sejtjei, plastidjai betegek. Az állam, mint az emberi együttélés magas formája, mindaddig sínylő lesz, mig a társadalom, a család, az egyén sínylik. **)

Hogy az organismus ezen alkotó elemei: a társadalom, a család, az egyén mily betegek, ennek kimutatására készültek

*) »Költői levél« ez. versében.

**) A modern irodalom legnagyobb individualistája egész felfogásában összetalálkozik a modern tudomány legnagyobb individualistájával: Spencerrel, a kinek e szavai jutnak eszünkbe (a Gaupp Ottóhoz írt leveléből): »... egy társadalom tartós javulása lehetetlen az individuumok javulása nélkül, a társadalmi típusok s cselekvőségük formái szükségképen megvannak határozva egységeik által s minden felületes változásuk ellenére is lényegükre nézve nem változhatnak gyorsabban, mint az egyének változnak, s ezért a gyors és alapos újjászervezésnek mindazon tervei, a melyek manapság oly sok embert elcsábítanak, szükségkép eredménytelenek maradnak. ... Ép oly lehetetlen inferiorisabb emberekből a socialis rendezkedés valami különös neme által jó társadalmat alkotni, mint lehetetlen rossz épületanyagból valami különös építkezési mód által jó házat építeni.«

Ibsen modern drámái, a melyeknek értéke azonban a valódinál sokkal csekélyebb volna, ha egyszersmind a gyógyulás lehetőségét, a gyógyítás utait is meg nem jelölnék. Így megkísértik, ha nem is mindenkor sikerül ez, a dissonantiákat egy magasabb művészi harmóniában felosztatni.

Tizenhárom modern drámát irt Ibsen máig. Ezek : »Az ifjúság szövetsége« (1864.), »A társadalom támaszai« (1877.), »A babaotthon« (1879.), »Kisértetek« (»Hazajáró lelkek« 1880.), »Népgyűlölő« (»Nép ellensége« 1882.), »Vadkacsa« (1884.), »Rosmersholm« (1886.), »A tengeri asszony« (1888.), »Hedda Gabler« (1890.), »Solness építőmester« (1892.), »Kis Eyolf« (1894.), John Gabriel Borkman« (1895.), »Mire feltámadunk halottainkból« (1899.)

Ezen a pár lapon nem szándékozunk a felsorolt darabokat mikroszkopikus vizsgálat alá venni, avagy didascalialt írni minden egyeshez. Merész vállalkozás volna, hisz pl. Reich bécsi egyetemi tanár 400 oldalnál vastagabb kötetben próbálkozik vele, meglehetősen sikertelenül. Ne hígítsuk fel ezeket az erős eszme-extractumokat, élvezze mindenki, a hogy Ibsen műveiben leszűrte. Csak madártávlatból, csak a legkiemelkedőbb momentumokkal foglalkozhatunk; nézzük azokat az eszmecsálódokat a melyek a darabokban számtalan nuanceban változva rythmicusan visszatérnek, de egészen sohasem ismétlődnek, s megannyian valami szerves összefüggést tárnak fel. Mert a főmotívum mellett minden darabban más motívumok is felhangzanak, s minthogy a dráma egységes szervezete nem tűri meg, hogy egy csapással ezek is feldolgozást, megoldást nyerjenek, mint a vezérszólam, új meg új dráma megírására adnak indítékot.

Századunk talán megjobban megérdemli a philosophus-század nevét, mint a tizennyolczadik. Nemcsak hogy a philosophia, mint tudomány népszerű kezd lenni, úgy hogy egy Spencer, Schopenhauer, Nietzsche stb. közkézen forognak, nemcsak hogy a philosophálást minden tudományba beleviszszük: még az irodalmi, művészeti e tisztán aesthetikai élvezetre szolgáló tevékenységek sem érnek el ma hatást tisztán a régi szépségideálokkal. Eszmét, merészet és erőset, typust kifejezöt, gondolkozásba ejtöt, cselekvésre készöt, etikai hatásút keresünk mindenütt. Brandes egyetemi előadásában egyenesen kimondta, »hogy valamely irodalom él-e, ezt azzal bizonyítja be, hogy problémákat bocsát megvitatás alá«. Ibsen, csakúgy, mint nálunk, sajnos, sokkal nagyobb sikerű, de hasonlíthatatlanul kisebb értékű francia vetélytársai:

Dumas fiú és társai *csupa problémát* bocsát megvitatás alá, de míg ezek frivol-coquette módon, a piquanteria csalétkével, ő typicus északi komoly módon elmélyítve, elmélyedve, maró szatírával s megsemmisítő tragicummal.

Az első modern darabban: »Az ifjúság szövetségében még főképen a politikai állapotok satiráján van a fősúly, a második : »A társadalom támaszai« a hazai társadalmi állapotokat ostromozza, bár már a család is kap egy hatalmas suhintást. A következők mind *az egyén: a férj, a nő, a gyermek (de első sorban a nő) tragédiái a családon belül*; a család süppedő zombékalapjait, dohos interieur-jeit tárják fel s ennek végzetes következményeit az utódokra. Egészséges családi életet kezdettől fogva csak a »Népgyűlölő«-ben látunk, mert itt a verbum regens más: a kiváló egyénnek meggyőződéséért vívott rohama az opportunitásba, előítéletekbe sánczolt társadalom, a compact majoritás ellen.

Királyok és hősök, félelem és gáncs nélküli arisztokrata urak s ábrándos arisztokrata hölgyek helyett egy democraticus, szinte plebejus-társadalom alakjaival találkozunk, a kik bíborpalást és cothurnus helyett közönséges sacco-ban és házi cipőben lépnek elének, — (Ibsen követőinél már a mezítlábos is színpadképes lett), — nem mutatnak emberfölötti méretű erényeket, csak mindennapi derekasságot, sem szertelen gazságokat, csak mindennapi, bár ép oly súlyos hibákat, sápadt mulasztásokat; nem szavalnak jambusra mért parádés beszédeket, hanem beszélnek egyszerűen, laposan, hanyagul, szakadozva, pongyola prózát, mint otthon szokás. S mégis mekkora a hatásuk! Miért? Egyszerűen, meri emberek, velünk rokon emberek, a kik sympathiánkra vagy antipathiánkra számíthatnak, a kiknek sorsa velünk is nagyon könnyen megeshetik, a kikéhez hasonló conflictusokban sorsunk társadalmi összeszövődésénél fogva mi is ép oly nyomorultul tönkremehetünk. Szűk kört munkál meg a költő, de ebben azután mester s perczig se lö bakokat, mint pl. a mi salondarabíróink, a kiken rögtön meglátni, hogy a magasabb világot, a melybe eszmeileg befurakodnak, sehogy sem ismerik se viszonyaikban, se gondolkodásmódjukban, se tetteikben, se beszédeikben.

Sokan fájlalják így, hogy Ibsenben, a bámulatos jellemző erőben, nincs meg a »nagy vonás«, hogy pl. nem festett oly grandiosus képeket a közélettről, mint a regényírók közt egy Tolsztoj, egy Zola. Ő azonban bölcsen megmaradt a korlátok

közt s a sokszor durva pastosus színek, sokszor csak körkép-szerű vonások helyett, a melyekkel azok dolgoznak (mert tömegekkel, nagy méretekkel tömeghatást akarnak elérni), ő a legsubtilisabb, legdiscretebb vonásokat használja (mert egyénekekkel, miniature-finomságokkal, egyéni hatásra törekszik). S azután ha hazája realitásánál marad, ugyan honnan vette volna a »nagy vonások«-at, a melyek egy Oroszország, egy Franciaország közéletét jellemzik? íme a »közélet« az »Ifjúság szövetségében :

Valóságos béka-egérharcz a bal- és jobbpárt küzdelme egy pár csekély kérdésért,*) vagyis inkább a személyes hatalomért, úgy, hogy közömbös a kimenetel. Nem érdekesebb-e ennél a liberális kalandor, Stensgard egyénisége, a ki egy zálogkölcsonúzó uzsorás asszony piszkos üzletéből kivaczkolódva, túltengő önbizalommal, annái kevesebb becsület-érzéssel tele veszi a száját Sverdrup János velős mondataival, Björnson fordultatos képeivel, s Grundtvig szívbeszédével, 5 felvonáson át mindenki szemébe port hint, végre kudarcot vall, de nem végleg, mert egyik szereplő mondja: »Vigyázzanak csak uraim, 10—15 év múlva Stensgard bennül a parlamentben, vagy a ministeriumban, vagy mind a kettőben.«

A mint ebben a még avult, Scribe-féle bonyodalmú, Iffland-féle érzékeny megoldású darabban a politikai élet, ép úgy a »Társadalom támaszai«-ban a gazdasági, a társadalmi élet kisserősége mutatkozik.

Bernick consulon nyugszik, mint főpilléren az egész társadalom; vállalatai behálózzák mindenki érdekeit; hozzá van mindenki kötve, mint a turisták a hegyi vezetőhöz. Már pedig ez a főpillér egészen korhadt, ez a vezető épen nem ment a szédüléstől. Nagystílu üzletembernek, a társadalomnak nagyszívü jóltevőjének látjuk eleinte, de a látszat fényes rongyai letépődnek róla s előttünk áll az önző, haszonleső, hazug, bűnös ember, a ki carriere-je érdekében a maga és mások érzelmeit, sógora becsületét, a morált, szóval mindent üzleti befektetésül használ fel s mikor a leleplezés fenyegeti, még emberélet feláldozásától sem riad vissza. Súlyos indítékok, borzasztó lelki harczok azonban mégis fordulásra bírják s az igen szép darab legszebb része, a mint nyilvánosan vezekel, elképedésére az egész társaságnak, a mely ily őszinteségre képtelen. Önvallomása által sülyed a világ becsülésében, de végtelenül emelkedik belső értékben.

*) Az igaz, hogy a 80-as évektől kezdve azután Norvégiában is élet-halálharca fejlődik a két párt közt, a mikor Ibsen megjegyzi, hogy hazáját, úgy látja, nem 2 millió ember, hanem 2 millió kutya és macska lakja. »Rosmersholm« már ezt a milieu-t fesli mesterileg.

Ezzel elvégezte volna kötelességét a társadalommal szemben, de jövődjében még jobban bízunk, látván, hogy családját is felfedezi. Feleségét, a kivel szemben hideg és idegen volt, a kinek részvétét mindig ezzel utasította vissza: »Hogy érdekelhet ez *téged*? Hogy érhetnéd ezt *te*? S fiát, a kit, erős egyéniségére nem figyelve, egyszerűen utódjává akart kényszeríteni, s a kinek fejlődését majomszeretettü ellenőrzésével előlte.

»Nem maga a társadalom az, a mely kényszerít minket, hogy rejtett ösvényeken csúszszunk előre?« — ezt a kérdést teszi fel Berniek s erre győztesen tagadólag felel dr. Stockmann, a »Népgyűlölő«. Csak *akar* kényszeríteni, de szembeszállhatunk vele.

Vidám és béketűrő, idealista, ki rajongva hisz a jóban e földön, de a mikor kiábrándítják, lábára áll s ha török, ha szakad, nem hagyja az egyenes utat és az igazság cultusát. Ekkép szemben találja magát szülővárosa egész társadalmával, első sorban bátyjával, a polgármesterrel. Concret bajt akar megjavítani, mint fürdőorvos kimutatja, hogy a vízvezeték tele van bacillussal, hogy át kell építeni, de mikor kicsinyes indokokból nem hallgatnak rá, fanatismusa áttör a concret eset gátján, zúgva ömlik rá a társadalmi és politikai aljasság egész posványára. A maradi, alacsony tömeggel, a compact majoritással szemben, a melynek »hatalma van, de igazsága soha sincs« a nemes, magános, szabad individuumok jogát vitatja, a kik előörsként állnak síkra a csírázó, ifjú igazságokért, oly messze előretolva, hogy a többiek, a kik csak a jó, régi, elismert gondolatok skorbutot okozó avas szalonáján rágódnak, csak oly sokára követhetik, hogy az új igazság addig már elaszik, kiéli magát, hogy a haladás törvényénél fogva újnak adjon helyet. Állásától megfosztva, kilakosítva, kiközösítve, száj kosarazva, megtépett ruhában, kőzapor és szitkok közt áll ez a modern Brand, büszkén kiáltva: »A legerősebb ember az a világon, a ki *magában* áll«, s az inferioris faj megnemesítését tűzi ki céljául, ha kicsiben, ha saját fiain s kis, rongyos utcza suhanczokon kezdi is, »mert néha egészen különös fők lehetnek köztük«.

Az egyéniség jogaiért harczolva, Ibsennek természetszerűleg rá kellett jönnie, hogy eddigi álláspontja egyoldalú volt: nem terjedt ki a *nőre*. A nőtypus, melyet eddig festett, majdnem kizárólag a külön egyéniséggel alig bíró, a férfi szeretetében, csodálatában szerényen visszahúzódó, önfeláldozó nőé volt. Ilyen Aurélia, Eline, Dagny, Margit (a Trónkeresőkben), Ragnild, Ágnes, Solveig, Berniek Betty, Stockmann Johanna s a ki másilyen, mint Hjördis és Margit (a »Solhaugi ünnepség«-ben)

azért lázong, mert nem kapta meg azt a férjet, a kinek kész szolgálója lett volna.

Az »Ifjúság szövetségé«-ben új típus lép előtérbe, bár még csak futólagosan: Selma. *) A nő is ember legyen, ne csak férje felesége s gyermekei anyja. Ez a követelés erősebben hangzik a »Társadalom támaszai«-ban nemcsak az emancipált Hessel Lona szájából (»Agglegény-életet éltek, a nőt nem veszi-tek észre«), hanem a melegházi növényként őrzött és nevelt Dina ajkáról is. Nem akar »dolog« lenni, a melyet elvesznek, maga akarja életét irányítani, kimegy Amerikába, mert ott ember lehet, ott szabad *természetesnek* lenni, a mikor Norvégiában mindenki mindig csak *morális*. Ez a mellékesen rezonáló motívum azután egyre erősödve főmotivumként harsog a »Baba-otthon«-ban. A férfi és nő viszonya itt teljes erővel van megvilágítva.

Nem rendi vagy osztálykülönbségből ered a tragikus bonyodalom: az érzület szakadéka választják el a házasségeket. Vig, kedves, otthonba pillantunk, Helmer példás gentleman, az élet finom aestheticusa, Nóra az otthont bearanyozó pacsirta. De üt a megpróbáltatás órája s a férj oly szeretetnélküli, önző, kicsinyes fráterre súlyed, hogy az a játékon és érzékiségen alapuló egész csalóka pünkösdi királyság összedől, az atyai, majd férji mundium alatt tudatlanságban rabszolgáskodó nő szeme megnyílik. Gyermekek voltak, de most nő akar lenni; távozik, nem tartja vissza semmi, de semmi, mert szent kötelességei vannak önmaga iránt.

E befejezés ellen, mint említettük, nagy a felháborodás. Való, hogy meglepő és magyar begybe is bajosan fér, hogy mégis mily következetes, kitűnt akkor, a mikor Ibsen Niemann—Raabe asszony kérésére megváltoztatta a darab végét: Nóra marad. Ez még kevésbé tetszett; mindenki érezte, hogy a gyerekekre nem volna áldás, ha az anya, annak ellenére, hogy a férjjel való együttélés immoralitását oly hevesen érzi, mégis megmaradna az idegenné vált fészekben.

Az ellenkezőkre még jobban ráczáfolt Ibsen a következő darabban, a »Kísértetekben«, ebben az egyetlen sugár nélküli, vigasztalan drámában.

*) »Óh, mily rossz bánásmódban részesítetek ti minndnyájan. Mennyire szomjúhoztam gondjaitok csak egy cseppje után. Bábusnak öltöztettetek, játszottatok velem, mint egy gyerekkel. Pedig újongva viseltem volna a legnehezebbet is, oly komolyan vágyódtam minden után, a mi viharzik, felemel, felmagasít« stb.

Alving Ilona egy Nóra, a ki megmarad az immoralis házasságban. Igaz, hogy Alving kamarás daemonicus kicsapongó energiában elűt a »kifogástalan« Helmer-től, s így Ilonának még nagyobb kötelessége lett volna e gyűlölt embert otthagyni. Megpróbálta, de szerelmese Manders pap, a világ, a kötelesség szavára intve, visszaküldi. Ekkor önállósága megtörik, folytatja az együttélést, palástolva a legnagyobb önfeláldozással férje aljasságát, hogy fiát, Oszvaldot megmentse. De az előítéletek, a rejtett hazugságok, a »Kísértetek« megboszulják magukat: Alving aljasságának következményei átöröklődnek Oszvaldba, főreg rágja virágkorában, tehetsége elapad s nyomorúan pusztul el agyvelőlágyulásban.

Íme, ez a következménye annak, hogy a társadalom azt parancsolja az asszonynak, hogy még a legméltatlanabb férjnél is kitarson, a mint a leánynak azt parancsolta, hogy ne szíve, hanem conventionalis tekintetek szerint válasszon. A férjnek persze szabad a vásár. Brutalis ösztöneit bármely úton kielégítheti, ha csak viselete a külső illemt nem sérti s botrányt nem okoz. Mindegy a társadalomnak, egyként elítéli a valóságos, felháborító botrány csinálóját, valamint azt a nemes, kiváló egyéniséget, a ki határozottan kilép a meghunyászkodó környezetből, hogy önmagát megmentse. Az erkölcsiségnek ez a látzata, az előítéletek tengnek, mint kísértetek, bennünk és körülöttünk, de távozniok kell az élet igazságának napfénye elől.

Ekkor azután felmerült Ibsenben az a kérdés, hát képesek vagyunk-e az ideális világnézet extrem, de logicus következéseit egyáltalában levonni. Megvannak-e a feltételei annak, hogy pl. igaz és szabad családi életet éljünk? A legkeserűbb önirónia perczében nemmel felel: a »Vadkacsáiban.

Élethazugság nélkül nem élhetünk, mint a béka nem él a légszivattyú alatt. (Hjalmar, Mollvig alakja, vagy később »Romersholm«-jában Brendel.) Nemcsak az Ekdal-család él meglőtt vadkacsa módjára, moszatban, hínárban lenn fészkelve s nemcsak nekik árt, ha valami vadászkutyra, mint Gregers Werle, akaratuk ellenére napfényre akarja hozni. Az »acut becsületességi-lázban szenvedő« ez ideális követelések praesentálása által csak azt éri el, hogy a mocsárban élők aljasságát még jobban kitünteti s ártatlan áldozatot szed (Hedvig), a ki csak újabb szavalati szám« a tökéletes színész Hjalmar repertoírjában.

Az új nő a szolgaságból a szabadságba vezető átmeneti korszakban egyre veszedelmesebb, megdöbbentőbb, elszomorítottabb, sokszor egyenesen visszataszító typossá válik. Áradó-apadó, hullámozó tengerhez hasonlatos lelke mélyéről az odalenn rejtve volt vad ösztönök, vágyak, lehetőségek, kifürkészhetetlen hatal-

mak elemi erővel, leplezetlenül kitörnek. A férfi ezzel a jelenséggel szemben tanácstalanul áll s a nő megértetlensége, érzéki kielégítetlensége ideges histeriává fajul. A nő nemes, bájos vonásai a háttérbe vonulnak: csak az erősebb nőstény ádáz küzdelmét látjuk a gyengébb hímmel vagy hímért. Ilyen Rebeka a »Rosmersholm«-ban, Ellida »A tengeri asszony«-ban, »Hedda Gabler« Almers Rita a »Kis Eyolf«-ban, Hilda »Solness«-ben, Maja »Mire feltámadunk«-ban, míg a régibb stílusú, a Szerelmesét meg nem kapó s ezért szenvedő nőre ismerünk Ellában (»Borkman«) és Irénben (»Mire feltámadunk«). A csendesebb vérű s ezért helyes középútat találó emancipátákat Petra (»Népgyűlölő«) és Bolette (»A tengeri asszony «-ban) képviselik.

Míg azonban Hedda Gabler *áldozatává lesz* fin de siècle nevelésének, míg Hilda megörülve látja lebukni a toronyból szíve bálványát, míg Maja asszony kerekét old Ulfheimmal, a durva medvevadászszal, úgy hogy sorsuk semmiféle üdvös katarsist nem okoz bennük és bennünk, addig »Rosmersholm«, »A tengeri asszony« és »Kis Eyolf«-ban, Ibsen eme legtisztultabb műveiben a hősök lényükben megneemesednek, s bennünk is nemes érzelmeket keltenek. Ezek a művek a felfogás legmagasabbra emelkedését mutatják.

Bebizonyítják, hogy az egyén emancipációja nem vezet törvényszerűleg bomláshoz, katasztrophához, hanem csak válságos átmenet egy magasabb fejlődési állapothoz. Ebben lelki békét adó őszinteség foglalja el a remegő, gonoszszá tevő hazudozás helyét, erkölcsi szabadság a szabadosságét, érzéki öröm az érzéki örületét, szellemi nemesség a szolgaságét, verseny a harczét, becsületes munkásság a hozzátartozók, a kicsinyek, a szellemi vakok, szenvedők érdekében a feladatokat nem ismerő tunya unalom-ét, altruismus a féktelen önzés-ét; szabad áldozathozatal az egyéni felelősségteljes érzetében« lesz a jelszó a »Wille zur Macht« könyörtelen érvényesítése helyett. Ezért nem hiába való Rosmer és Rebekka, meg a kis Eyolf halála.

Nem harsog már ifjúi elbizakodottsággal a költő harctéri riadója, mélabús, bölcs, megnyugtató hangokat hallat. Nem esik kétségbe, nem is alkuszik meg, csak öregbedik belátásban és nemességben. Az *észbe*, a tiszta ész által vezérelt *akarata* hatalmába vetett feltétlen hit enged egy kicsit a *szív* jogainak. (Borkman *tragédiája* is ennek félreismerésén alapszik, csakúgy, mint a Solnessé és Rubeké.) Az egyéniség antisocialis feltolakodása

helyett a végső ideál: a szabadon kifejlődött individuuum önkéntes, szíves beleilleszkedése a societás nagy gépébe.

Így Ibsen a század *representative menjei* közt nem a világtól idegen Schopenhauer és Tolsztoj, nem a vad »Uebermensch« Nietzsche és Stirner, hanem az egyensúly aranykorát váró Spencer és a legnemesebb socialreformer Toynbee mellé helyezkedik.*)

Hogy mindamellet az *individualista jelszó* volt nála az eredeti, a legerősebb: ez egyik magyarázata nagy hatásának. Korunkban nemcsak a technikában lett a gép az úr; az állam, a társadalom, a cultura csakúgy óriási gépként működik, mint a tőke, a munka. Csak csavarjai vagyunk ezeknek, látszólag egyéb cél nélkül, mint a munkában elkopni s rozsdás vasként kidobolni. Ez ellen ágaskodik mindenfelé az individualisticus mozgalom, a mely követeli a szabadságot, a személyiség elismerését, jogot és kötelezettséget magát kiemelni, képességeit kifejleszteni örömteljes életre.**)

Azonkívül, hogy Ibsenben az individuális ösztön és gondolat rafflnált kifejezésre talált, hatása kulcsát keresnünk kell *dolgozása módjában*. Az élet egy darabját legrealisticusabban, legbelsőbb, legtitkosabb, szinte az öntudat küszöbén alul eső rugóival daemoni éleslátással, hideg objektivitással ábrázolja: minden kiegyenlítettenségét, torzalakját, homokban elsekélyesedő viszályait épúgy, de talán mégis nagyobb erővel, mint harmóniáját vigaszt adó hőseit s tiszta tragicumra vezető szenvedelmeit. Kíméletlenül és következetesen csakényt akar látni és láttatni mindenben; a megismerés actusából kikapcsolja a phantasia, a hit, a szenvedély zavaró subjectivitását. A minuciozításig viszi a motiválást, hézag nélkül indokol mindent, teljes jogaihoz juttatja a társadalmi összefüggés, a környezet, a testi, lelki átöröklés, a fejlődés determináló tényezőit, a dialógusokat szigorúan a logika és lélektan törvényeinek megfelelőleg építi fel: mindennek következménye, hogy a dolgok *kényszerű terme-*

*) Toynbee mondja: »Az egyén egyáltalában csak azért szabadítottatik fel a közület uralma alól, hogy tudatosan odaadja magát a közülethez való belső egyesülésnek.«

**) Én, én, én — dörög, kiabál, énekel, susog és cirpeg minden modern könyvből, minden modern festményből; reclamálni látszik az egyén jogát, hogy a világot a maga szemével láthassa és festhesse, azt találhassa szépnek, a mi neki tetszik. Még a modern ház és otthon is egyéni nuance-okra törekszik, valami szincontrastra, mely a vendéget a lakó nevében az »én«-re figyelmeztesse. (Báró Berger. Ueber Drama und Theater.) Ebben a kis műben találjuk legjobban összefoglalva Ibsen hatásának okait.

szeti processusoknak tűnnek fel előttünk s ránk kényszerítik a meggyőződést, hogy a valóság mesterkéletlen, majdnem *tudományosan exact rajzával* van dolgunk.

A mesterkéletlenségre, az élet naturalisticus visszasugárzására, a meggyőző pszichológiai részletrajzra való törekvés, valamint tárgyainak legtöbbje belső szükségyszerűséggel választják vele *az analitikus formát*, melynek a drámában eddig legnagyobb mestere*).

A drámai helyzet már majd mindig megérett a katastrophára, csaknem minden döntő tényező működött már, a darab csak felderíti, erősen megvilágítja ezeket s levonja a végső következtetést. Berniek már elkövette Thönesen Jánoson az erkölcsi gyilkosságot, Nóra a férjéletet mentő váltóhamisítást, Alvingné rég elhantolta férjét, a minden rossz okozóját, Ekdalék évek óta élnek a mocsárban vadkacsaéletüket, Rebeka a malomárokba intrikálta az eszelős Rosmer Beátát, Borkman csakúgy temetetlen élőhalott, mint Napóleon Szent Ilonán, — a kinek szerepét *hazája* gazdasági világában copirozta, — Rubek is feltámadásra képtelen árnyék modelljével, szerelmével Irénnel együtt, a mikor a függőnyt fölhúzzák. Teljesen elhanyagolja a régibb dramaturgia és a Faust-beli színigazgató szabályát: »Mindenekfelett pedig csináld, hogy elég *történjék*«. Nem inscenál mozgalmas, érdekes cselekményt, a melyen meglátszik, hogy oly szép kerekdeden a közönség kedvéért gördül le : darabjai oly benyomást tesznek ránk, mintha a kulcslyukon bepillantánánk egy-egy norvég házba, de épen lakói életére válságos órában. Azt hisszük, hogy csak mindennapi eszem-iszom tere-fere, vendégjárás jelentéktelen jeleneteit látjuk s egyszerre megdöbbenően sötét tragédia tárul elénk.

A mint a cselekményt nem kerekíti a közönség kedvéért a költő, ép úgy ignorálja a hallgatóságot a szereplők beszédje tekintetében. A régi dráma mindig szemmel van a publicumra, ebben is a »gyöngébbekére, ezek kedvéért vannak a monológok, a »félre«-k, olyan tények, körülmények elbeszélései, a melyeket a beszélgetőknek már úgysis ismerniök kell, a jellemzésnek az az együgyű módja, a midőn a szereplők önmagukról, vagy egymásról kijelentik, erősítgetik, hogy ilyenek vagy amolyanok. Ibsen műveiben minden ki van irtva, a mi csak »színház«, min-

*) Synthetikus módon előttünk fejlődik végig a cselekmény : az »Ifjúság szövetsége« és a »Népgyűlölő«-ben; kevert módszertűek : »A tengeri asszony« »Hedda Gabler«, »Solness építómester«, »Kis Eyolf«.

den csak akaratlanul, legtöbbször az illetők akarata ellenére kerül napfényre (mert okuk van a titkolódzásra), lassankint, szakadozva ismerkedünk meg az emberekkel, jellemvonásaikkal, múltjokkal stb. mint az életben szokás. Csak lassankint hámlik le róluk a látszat, a conventió burka, épúgy, mint az életben lassan fedezzük fel más ember valódi mivoltát.

A szereplők nem sejtik és alig sejtetik, — bár érezzük, hogy villamosság gyülemlik a levegőben, itt-ott serczen is egy szikra — hogy míg elfogulatlanul, köznapiasan trécselnek, köznapias életüket élik: egy tragédia viharfellegei húzódnak össze fejük felett. Így annál hatásosabb, ha a vihar a villám lecsap, de csak egy feltétel alatt, a melynek megemlékezésével egyszersmind megjelöljük azt a nagy *veszélyt és hátrányt*, mely az ilyen beállítással, az ilyen inductiv eljárással össze van kötve.

Az első szótól az utolsóig, a legfutólagosabb arckifejezéstől a legakaratlanabb gestusig mindenre megfeszítve figyelniünk kell, mert nincsen semmi ezek közt, a mivel a költő ne akarna valamit mondani (ennyiben tehát erősen stilizál). Ez pedig munka, megerőltető munka, hacsak kitűnő színészek nem jönnek segítségünkre; oly munka, melyet színházi közönségtől, az első sorban könnyű szerrel szórakozni vágyótól, csak a művelődés magaslatain lehet megkövetelni- »Halb sind sie kalt, halb sind sie roh.« Csak áhítatos elmélyedéssel vesszük észre, hogy a finom lelki szövet szálai mikép képződnek mintává, hogy az érzelmi és értelmi momentumok mikép bogyóznak össze hajszálvékony hálóvá, a melybe a differential modern ember belebonyolódik. A görög tragédiában vagy Shakespearenél a nagyszabású, de egyszerű szereplők egyes nagy szenvedélyek vaskos kötelein vezetettek a katasztróhába, a mit látni és megérteni sokkal könnyebb.

Ehhez járul, hogy az érzelmi és értelmi felfogás, feldolgozás, felszívás eme komplikált műveletének a dráma gyors tempójában kell végbemennie, a mit már a hangulat épségének megóvása is követel. Tömör, concentrált táplálékot kapunk, nem oldatot s ezt elég nehéz dolog gyorsan megemészteni. Ezért igazuk van azoknak, a kik legnagyobb élő kritikusunkkal együtt vitatják, hogy Ibsen tárgyai tulajdonkép regénytárgyak, a regénybeli feldolgozás sokkal háladosabb dolog lett volna, finomságai, hangulatai annak kényelmesebb medrében jobban érvényesülnének. De hát valamely íróra nem lehet ráparancsolni a műfajt, Ibsen egy pár versen és egy értekezésen kívül soha

mást nem írt, mint drámát. Ez érdekelte őt úgyszólván kizárólag. *) Azután olvasva és újra olvasva, majd az így nyert képet egy-egy előadás megtekintése által megélenkítve mégis csak érvényesül gazdag tartalma.

A megértésnek említett nehézségét fokozza még, hogy Ibsennek különös hajlama van kora ifjúságától kezdve az elmosódó *mysticismnsra*, a félreértésekkel való *bújósdijátszásra*, a *subdialogusokra* (t. i. a mikor a beszélgetés reális értelmével párhuzamosan, alattomban vonul végig a *symbolicus* értelem**) azután a tudattalan, sejtelmes megrezdítésére, végül *általában a symbolicusra*. Ezeknek az elemeknek belekeverése ugyan nagyban előmozdítja a hangulat finom hatásait (legkitűnőbbben a »Vadkacsa«, »Rosmersholm«, »Tengeri asszony«, »Kis Eyolf«-ban), de túlságba véve teljesen *zavarólag*, szürkítőleg, halványítólag hat, mert a művészetnek utóvégre is nem feladata a közönség elé egész erdejét a kérdőjeleknek állítani. Ellenkezőleg. Igazabb feladata a művészetnek az, a mit Ibsen Thorgjerd lantossal mondat (»Olaf Liljekrans«-ban): ... »tisztázní a népe eszméit, a még forrongókatj és álmait a még borongókat« — mint a mit később mond, hogy ő csak kérdez, felelni nem kötelessége. A *symbolicus* addig mindenesetre helyén van, míg az egyes esetnek az általánosságra való átvitelére szolgál, ily értelemben minden nagy költő *symbolista*. De a hol a *symbolumnak* az egyes esettel, vagy az általánossággal való összefüggése kérdéssé válik: ott megölojje a világosságnak, megértésnek. A közvetlenségnek mindenesetre árt: »Solness építómester«-t majdnem teljesen értthetlenné teszi, a »Mire feltámadunk«-nak sincs hasznára az örökös ingadozás, hogy realitással, vagy álmképpel van-e dolgunk? Ehhez járul mind a kettőben erős személyes elemek *reminiscentiák* belevegyítése. Sok magyarázó ép azért megy tévutakra, mert ezt *symbolismust* teljesen következetesen akarja Ibsen darabjaiban kifejteni, a hol talán csak a költő múló szeszélye működött közre.

Követőinél (pl. a belga Maeterlinck-nél, az angol Pinero-és Wilde-nél) ezek a vonások már szinte *abnormitásokká* nőnek,

*) A mikor a novellista Keller Gottfried jelességeiről beszéltek neki, csak ennyit kérdett : »Hát azután drámát nem írt ez az ember?«

**) »Nem a cselekményekben, hanem a szavakban van a nagy tragédiák szépsége és nagysága, de nem azokban a szavakban, a melyek az eseményeket kísérik és magyarázzák. A szükséges dialógus mellett fut egy látszólagos szükségtelen dialógus; ez határozza meg a mű jóságát és jelentőségét« — mondja Maeterlinck.

de hát így van ez mindig, ha egy mester nyomába iskola lép. Nem mondjuk ezzel, hogy Ibsen utánzása nem szült nagyon jelentős jótékony hatásokat is, különösen ott, a hol eredeti továbbfejlesztést nyert. Az egész modern német milieu-dráma, mely napjainkban oly örvendetes virágzásnak indult, belőle indult ki, szintígy sokat köszönhet neki az olasz verismus, nálunk talán az egyedüli Thury Zoltán. Ha ezekben a hatás többnyire közvetlenül kimutatható, sokkal fontosabb az a szinte láthatatlan atomokban elaprózva elszállongott hatása Ibsennek, a mely ózonként jelen van a modern levegőben, melyet minden modern levegőt szívó ember belehel s a mely a tüdőt szabadabban táplálja, a vért pezsegteti s az észet fermentálja.

Elnagyolt s nem is annyira eredeti, mint összefoglaló fejtegetéseinknek végén vagyunk. Sajnosán tapasztaljuk, mily keveset adhatunk a végtelenül gazdag tárgyból, de ha csak elértük, hogy egy-két új adeptust szereztünk a mesternek, fáradozásunk bérét látjuk.

..

Végigtekintvén ezen a hosszú és termékeny költői életen, látván, mint emelkedik törhetetlenül a szűk látókörű, ismeretlen gyógyszerészsegéd göröngyös és tüskés csapásokon, a hazafias romantika kitaposott ösvényein, majd maga csákányolta meredek sziklavágásokon át a kosmopolis, az emberiség magaslataira: ne nevezzük Ibsent, mint oly gyakran történt, Észak Mágusának, profétájának. Ilyen hangzatos címekre bizonyára ő maga is ironicusan mosolyog. Ismételjük inkább szavait a Schweigaard tanárhoz irt verséből: »Te is egy vagy a szellemországban erőteljesen irtók közül; hatalmasan vágta fejszéddel az őserdőt, hogy tágítson a sötétség és a ledőlt fenyvek közé szinarany napsugarat vetettél.« Nem a tisztán harmonious: a harcias, polemicus költők közé tartozik; élete és költészete ritka tökéletes következetességet, összefüggő fejlődést mutat: egy harcz végésvégig a kisértetek ellen, a melyek bennünk és körülöttünk hazajárnak. Viking-bátorsággal, berzerker-dühvel verte csákányát a kiélt világnézet, hazug társadalmi conventiók, avult művészet templomának korhadt falába s a romok helyére felgörgetett egy pár hatalmas követ ahhoz a nagyszabású arányaival magas hegy szürkességéből kibontakozó épülethez, a mely a létnek örülő, »vidám nemes emberek« számára a természettudományi megismerés és életfelfogás szilárd alapjain — bár még betetőzetlenül — merészen törekszik az égnek, tömörség és filigranság csodás harmóniájában.

Dr. Wildner Ödön.

AZ OLASZ BŰNÜGYTUDOMÁNYI ELMÉLETEK.

Újabban különösen az olaszok fejtettek ki a bűnügytudomány, a criminologia terén kiváló munkásságot. Számos szaktudósuk foglalkozik a bűnügyi tények kutatásával, nagyfontosságú büntető irányelveket vitatnak meg annyira, hogy valósággal három külön iskolát különböztethetünk meg az olasz bűnügybúvárok között. Így a régi, classicus iskolát, mely hívének az absolut igazságban, a szabad akarat hitén építette fel büntetőjogi rendszerét s melynek legnemesebb kifejezése az oly híressé vált Carrara munkája, aztán az anthropologiai iskolát, melynek alapítója és fíradhatatlan hirdetője a szintén oly híressé vált Lombroso, ki különben »Lángész és téboly« című művével tünt fel, melyben a lángeszű embereken és az elmebajosokon észlelhető közös rendellenességekből iparkodik következtetéseket vonni. E Lombroso-féle iskola főtétele a »született gonosztevő«, »a gonosztevő typus« létezése. És végre Alimena legújabb iskolája, melyet minthogy igazi positiv módszerrel a bűnügyi Jényeket is a társadalmi jelenségek szigorú determinismusából akarja magyarázni, determinista iskolának mondhatnánk.

Igen érdekes, hogy mennyire összefügg ez iskolák fejlődése az újabb idők különféle, egymást felváltó tudományos felfogásával, gondolkodásmódjával. A szabad akarat metaphysikai hitének deductióin építő classicus iskola megfelel a deductiókkal dolgozó metaphysikai irányzatnak, míg a Lombroso-féle anthropologiai iskola a positivismussal neki lendülő naturalismussal van fejlődésbeli kapcsolatban s végre az újabb szigorúan determinista iskola a positivismusnak tovább fejlődött alakjában, a fejlődést tekintő kritikai determinismusban gyökerezik s hajt egészségesebb elveket. A classicus iskola egyoldalúságára, mely a szabad akarat metafizikai hitében látta a büntető kódex zsinórmértékét, csak üdvös hatással volt a másik véglet, az anthropologiai iskola egyoldalúsága, mely született gonosztevőivel mindég ily beszámítást lerombolni látszott s a feleslegessé

vált büntető kódex helyett csak az orvosi eljárást és intézkedést követelhetette volna. A két véglet között végre elért szerencsés középút volna az Alimena-féle determinista-iskola.

Minden idők büntetőjogának, egyáltalán a bűnügyi tudománynak alapvető problémája a beszámíthatóság, az imputabilitás kérdése, hogy tudniillik: mi a beszámíthatóság mértéke. A classicus iskola, élén Carrarával, az absolut igazság gondolatának alapján a szabad akaratbeli hitben vélte feltalálni a beszámíthatóság mértékét. A positiv szellem fejlődése azonban determinismusával merő illúzióknak mutatta meg a szabad akaratot s íme a Lombroso-féle anthropologiai iskola a szabad akarat metaphysikai fogalma helyett a »született gonosztevő«, a »gonosztevő typus« létezését hirdeti s a bűnügyi tényeket abnormis, atavisticus, egyáltalán pathologicus jelenségnek tüntetve fel, nagy részük beszámíthatóságát teljesen megszüntetni, de bizonyára mindnyájáét lényegesen módosítani akarná s így a beszámíthatóság classicus, metaphysikai criteriumát lerontva, de újat helyébe nem téve, megvonja az állami felsőbbtségtől az igazságszolgáltatás mértékét s így jogát. Lombroso ugyanis e tekintetben a társadalmi szervezetet úgy tekinti, mint az élő szervezetet, melyben a gonosztevőt, mint valami beteg tagot, fel kell áldozni az egész test egységének, el kell távolítani. Csakhogy itt megint nem vette tekintetbe azt a lényeges különbséget, a melyre Spencer figyelmeztetett, a folytonos és a nem folytonos szervezet között. Az élő szervezetben csak egy tudat létezik, míg a társadalmi szervezet minden egyénének külön tudata van. Ezzel szemben a legújabb, deterministának mondható Alimena-féle iskola nem igyekszik ugyan többé a Lombroso-iskola által örökre lerontott metaphysikai szabadakarat-criteriumot felépíteni, hanem ép a determinismusban, mely az akarat metaphysikai szabadságának fogalmát lerontotta, keres és ad új criteriumot. Minden bűnügyi ténynek ép szigorúan kikutatott, kiderített determinismusa, azaz az összes annak létrejöttében közreműködő és összejátszó tényezők aprólékos ismerete fogja megadni a kérdéses tett megítélésének és beszámíthatóságának mértékét.

És valóban nemcsak a fejlődés természetes menete adja a haladás révén a determinista iskolának a pálmát, hanem egyébként is be kell látnunk, hogy ez szolgáltatja a beszámíthatóság legelfogadhatóbb mértékét. Hisz ha voltaképp meggondoljuk, beszámíthatóság egyáltalán csak a determinismus alapján képzelhető. Hisz a beszámíthatásnál mindig csak arról lehet szó,

hogy az illető egyén gondolkodása, ítélete, szóval agyában kifejlődött erkölcsi eszmék és érzések mennyiben vettek részt a tény előidézésében a tényt determináló többi mindenféle külső sőt belső tényezők között azaz mennyiben determinálták azt a tényt. A beszámíthatóság foka ép a ténynek az egyén gondolkodása által való determináltságának foka. Úgy, hogyha a dolgot így meggondoljuk, nemcsak hogy Alimenával együtt a determinismusban kell látnunk a beszámíthatóság mértékét, hanem azt kell mondanunk, hogy determinismus nélkül beszámíthatóság nem is képzelhető. Hogy akarhatnók betudni valakinek ezt és ezt a tettet, ha e tett nem volna szigorúan determinálva más tényéktől, ha az illető se tudná, se tudta volna bizonyos fokig determinálni azt a tettet, mikor előidézte. A beszámításnál tehát éppen a determinálás vagy determinálhatóság megállapíthatásáról van szó. így megvilágítva a dolgot, valóban csodálkoznunk kell azokon a végtelen hosszú, meddő vitákon, melyek a szabad akarat létezéséről a deterministák és indeterministák között folytak. Igen, szabad akarat nincs, hanem azért s éppen azért van beszámíthatóság, van nevelés stb. a determinismus alapján. A beszámíthatóságnál keresem a kérdéses bűntény determinatióját; a nevelésnél ép determinálni akarom a növendék jövőjét, bizonyos erkölcsi eszmék kifejlesztésével, bizonyos jellembeli állandó visszahatások olyatén erősfokú elsajátításával, hogy ezekkel szemben bizonyos külső tényezők mindig gyöngébbek legyenek, hogy ezek más külső tényezőket mindig legyőzzenek, megbénítsanak a tények determinációjában. De térjünk vissza az olasz iskolákhoz és pedig Aliménának az itt deterministának neveztük iskolájához.

Alimena is positivista, a determinismus híve, mint a Lombroso-iskola. Ő sem nyúl többé a beszámíthatóság mértékét keresve a szabad akarat metafizikai fogalmához, melyet ép a Lombroso-iskola rontott le. De azért ad új criteriumot s ép a determinismusban adja a beszámíthatóság mértékét. Igen, szerinte is lehet a bűntények oka elmebaj és akkor ez nem is számítható be, azonban csak az esetek igen kis számára vonatkozik ez és éppen nem minden bűn ilyen, s nem minden gonosztevő született gonosztevő, a hogy a Lombroso-iskola hirdeti. Míg Lombroso iskolája a bűnügyi tényeknek egyoldalúan, kizárólag csak anthropologiai determinismusával foglalkozik s az anthropologiai fogvatkozásokban keresi a bűntett gyökereit, addig Aliménak igazi kritikai positivitással a bűntényt társa-

dalmi, sociologiai jelenségnek tekinti s a bűntény társadalmi, sociologiai determinismusának vizsgálatát követeli, a melybe ugyan a Lombroso-féle anthropologiai fogyatkozások is beletartoznak, de éppenséggel nem tekinthetők a bűnügyi jelenségek kizárólagos determináló tényezőiül. Sok mindenféle egyéb fajta tényező játszik közre a társadalmi tények determinismusában. Alimena a bűnténynek, mint társadalmi ténynek determinismusában, a sociologiai determinismusban találja a beszámíthatóság alapját. Csak a tény társadalmi determinismusának pontos vizsgálata adja kezünkbe a büntető igazság beszámításának mértékét.

E determinista iskola a büntető elméletnek teljes képét adja Alimena nem rég megjelent két kötetes nagy munkája: *»A beszámíthatóság határai és módosítói«* (I limiti ed i modificatori dell'imputabilità), melynek mindegyik kötete meghaladja az 500 oldalt s így együtt több mint ezer oldalnyi hatalmas munka, mely valóban nagy szakszerűséggel s szigorú positivitással tárgyalja a bűnügyi problémákat s ezekre nézve egyik legjobb könyvnek tekinthető, A jeles francia sociologus, Gaston Richard, elég terjedelmesen ismertette e két kötetet a *»Revue philosophique«*-ben. Itt az ő nyomán haladva szándékunk kellő képet nyújtani e könyvről s szerzője elveiről a magyar szakközönségnek.

Mindenekelőtt azzal foglalkozik Alimena, hogy mi a bűnös, mi a büntett és mi a büntetés.

A Lombroso-iskola a »született gonosztevő« a »bűnös typus« léteét hirdeti s a büntettben meghatározott agyszerkezet nyilatkozását látja. Alimena könyvében »igen világos összefoglalását adja azoknak a classikusokká lett bírálatainak, melyek Lombroso s Ferri elméletét megdöntik«. Szerinte az anthropologiai iskola elég tényt halmozott fel, hogy ne kételkedhessünk többé a büntettre való szervezeti hajlamok (praedispositions) létezésében, de e hajlamok megállapításából nincs jogunk »bűntevő typus« létezésére következtetnünk. Ép úgy kellene »becsületes typus«-t is megkülönböztetnünk. Ezt szeretnék látni a katonákban, de elfeledik, hogy ide csak az egészségesek kerülnek. A kérdés inkább az volna, hogy van-e annyi degenerált a becsületes emberek közt, a mennyi a gonosztevők között akad. Nem az egészségről, hanem a becsületről van itt szó. A második ellenvetés, hogy a bűnösség, a criminalitas nagyon változó a történelemben hely és idő szerint. Úgy kell mondanunk, hogy

gonosztevő ember mindenütt az, a ki megsérti a társadalmi szabályokat, a kit agyszerkezete nem részeggé, boszorkánynyá vagy gyilkossá, hanem ellenszegülővé, ellenzősködővé (rèfractaire) tesz. De akkor nemde úgy értjük, hogy csak bizonyos emberek-nél van meg a bűnre való szervezeti hajlamosság és hogy a többi a társadalmi rend híve. »A gonosztevő idomítható anyag; a társadalmi tényezők alakítják«. Így a prostitutio is a nagy városok női munkás- és szolgálóosztályából toborozza seregét. Mindenekelőtt a társadalmi tényezők forrásai. Az a férfi ugyanis, a ki a fizetett munkába nem tud beleszokni és más jövedelemforrással nem rendelkezik, csak a gonosztevő pályán juthat értékekhez munka nélkül s a koldulás és kóborlás oda is sodorja. De az asszony ily föltételek közt a prostitutióra adja magát. Innen is az eltérés a két nem bűnösségaránya közt, mit Quételet kimutatott. A kínálkozó alkalom, a társadalmi tényezők teszik azzá. Lombroso a »gonosztevő típus«-t majd az atavisumból, majd az erkölcsi-őrültségből, majd a görcsös nyavalyából, az epilepsiából magyarázta. De sem az epilepsia földrajzi elosztódása nem felel meg a bűnösségének, sem a szövetkezésre nagyon is hajlandó, sokszor tolvajnyelvet beszélő gonosztevők s a teljesen magányos bolond kapcsolatba nem hozható. A végeredmény Alimenánál, hogy a gonosztevő nem biológiai típus, hanem egyéni jellem.

A *büntény* meghatározását a törvényes bűn minősítésében találja. Büntény, a mit a társadalom büntető sanctióval sújt. Bűn tehát, a mit a társadalom bűnnek ítél, tekint s büntetéssel illet. Ha a bűnminősítés, incriminatio társadalmi, a büntettet meghatározó, determináló okok is azok.

A *büntetésnek* célja pedig sem a megtorlás, sem a vétkes megjavítása, hanem a társadalmi védekezés. Ezért mondja *Tissot* is híres tételében, hogy az igazság nem célja a penalisnak, hanem mértéke és határa. Különbséget kell tenni ép a determinismus szempontjából az olyan ember, a ki saját jelleme szerint cselekszik és az olyan közt, a ki külső kényszer behatása alatt áll. A büntény szerzőjének egyéni azonossága, ez elvileg a bírói nyomozás elé tűzött egyetlen probléma.

Ferri, a Lombroso-iskola híres másodvezére szerint a büntetés csak bizonyos módja a társadalmi védekezésnek s így a mai megtorló eljárást később elhárító, preventív eljárás követheti. A gonosztevők iránt még ma is oly ellenszenvünk van, mint nem rég a bolondok, fogyatékos elméjük iránt, de idővel ama-

zokat is így fogjuk kezelni. Alimena szerint a büntető eljárás (penalitas) oly módja a társadalmi védekezésnek, melynek helyébe semmi mást nem tehetünk, mert csak ennek eredménye a »pszichológiai kényszer« (coaction psychologique), mely nála megfélemlítést (intimidation) és példaadást (exemplarité) jelent egyszerre. A mai büntetés elejét veszi a holnapi büntény képződésének, lassanként minden elhatározásban bizonyos tényezőként lép fel, erősíti az erkölcsi érzést.

Mik már most a büntethetőség határai s módosítói? A büntető eljárás, a penalitas össze kell hogy egyeztesse a *társadalmi védekezés maximumát az egyéni szenvedés minimumával*, így kegyetlen a büntetés, ha a szükséges szenvedés fokát meghaladja; nem kevésbé helytelen, ha a társadalmi védekezéshez nélkülözhetetlen »pszichológiai kényszert« nem idézi elő, mert akkor hatástalanul szabták ki e szenvedést. A büntetés mértéke a társadalmi kár, a gonosztevő romlottsága, az egyéni védelem lehetőségének csökkentése. Így a büntető eljárásban az élethez való jog nagyobb biztosítást követel, mint az, hogy meglopnak.

Ha a bűnözést (penalitas) jellemzi a pszichológiai kényszer és a társadalmi védekezés érzése, köréből kizárandók mindenképp előtt azok, a kik sem közvetve a kényszert nem érezhetik, sem a sanctio mivoltát sem érzik, már akár betegség, akár tévedés vagy tudatlanság miatt; kizárandók azok is, a kik saját jogaikkal élve kényszerültek visszaverni azokat, a kik a jog ellen támadnak. Továbbá minthogy a büntetés a társadalmi javak védelme kevésbé szigorúan alkalmazandó mindakkor, a mikor a büntény nem aljas, viszonylag helyes s a társadalomra nézve hasznos indítékból ered. A sértéssel illetett ember tette kevesebb szigorúsággal büntetendő, mint az egyszerű merő boszúállás. így az elmebajok, a nagyobb idegbajok, a hypnosis, a részegség, a süketnémaság és az alvajárás; továbbá a tudatlanság, a tévedés, a megbánás, ha megakasztja a büntett végrehajtását a beszámíthatatlanság eseteivé lesznek. Méltó harag vagy méltó fájdalom felindulása mentő körülmény.

Azzal, hogy az egész beszámíthatóságot társadalmi védekezésre alapította, Alimena egészen természettudományi módon tárgyalta a beszámíthatóság kérdését s így nagy lépést tett a bűnügytudományban, Gaston Richárd szerint azt mondhatnák, hogy e munka teszi ki úgyszólván ezt a tudományt, a kriminológiát. Gaston Richárd szerint a Lombroso-féle anthropológiai iskola

elvei annyira tarthatatlanok, annyira ellenük szólnak a legjobban megállított tények, hogy ha a két előbbi iskola közt választanunk kellene, a szabad akarat classicus iskolájának adná inkább az elsőséget; e visszaeséstől azonban megkímél bennünket Alimena, a ki »összeegyeztette — úgymond — a tudományos módszerrel a büntetőjogot«.

A nápolyi egyetemi tanár, Alimena szerint a bűnözés (penalítás) a »psychologiai kényszer« s mint ilyet semmi más nem helyettesítheti, mert a köztudat megnyilatkozása és egyszersmind támogatása. Nála Guyon tétele elevenedik fel, hogy tudniillik a bűnözésben »a társadalmi védekezés maximumát az egyéni szenvedés minimumával« kell elérni. A módosítható jellemek tehát büntetendők, mert az ily büntetés a köznevelés tényezőjévé válik, de képtelenség a véralkatot büntetni, az elkorcsosulást, a lelki elcsenevészedést megfenyíteni. Míg tehát a Lombroso-iskola csak az anthropologiai megszabottságot (determinismust) látja a gonosztevőben, addig Alimena csak azt engedi meg, hogy bizonyos csekélyebb számú esetekben anthropologiai természetűek a büntényt megszabó tényezők, azonban ekkor is ép a bonyolultabb társadalmi viszonyok közreműködésével, különben pedig ő mindig a bűntény általános *társadalmi megszabottságot (socialis determinismusát)* keresi s tartja irányadónak a büntető igazságszolgáltatásban. »A büntetés orvosság, melyet a társadalom azért használ, hogy megakadályozza a bűnténynek, e társadalmi jelenségnek tovaterjedését; de czéltalan kegyetlenség mindakkor, ha a magaviseletet kóros okok határozzák meg.«

Mikor nincs tehát beszámíthatóság ? A beszámíthatóságot módosíthatják *természeti* és *erkölcsi* okok. Természetiek agybajok, alvajárás, hypnotismus, suggestio, süketnémaság, részegség s a kor és nem. Erkölcsiek a tudatlanság, tévedés, jó szándék, a gyökeres megbánás és a jóvátétel.

A lelki betegségek fontos szerepét ép a törvényszéki orvostan mutatta ki a büntető igazságszolgáltatásban. A gyöngelméjűség (phrenasthenia) a hülyeség, az elmefogyatékoságok könnyen felismerhetők és mégis mennyi kegyetlenkedést találunk a közép-korban tébolyodottakkal szemben. Még csak nem régiben is élénk ellenszenvet mutattak a hivatalos körök az erkölcsi tébolyodottság (folie morale) elfogadásával szemben s ez előítélet nem egy ily betegnek szegte nyakát. A bolondra, a lelki betegre mért büntetés hatástalan lesz a többiekre nézve s Alimena egyáltalán nem tűri meg kisegítőkép az enyhített beszámíthatóság elvét.

A sugalást gépszerűen teljesítő hypnotizált egyén beszámíthatóan, mert egyénisége helyébe az elaltatóé lépett. Így a »psychologiai kényszer« sem alkalmazható. Az ilyszerű sugalásnak (suggestio) engedni már gyöngé, fogyatékos egyéniségre mutat. A nélkül, hogy a bolondokkal egy rangba helyeznők az ily egyéneket, a társadalom felügyelhet rájuk, mint a hogy a robbanó szerek gyáraival teszszük. A gyöngéelméjű ember mindig a mások véleményén van, sokszor bűnre viheti az előtte hirdetett egészségtelen gondolatok hatása. Gyilkosságra, öngyilkosságra egyenesen rá lehet egyeseket beszélni, példák rá a szerelem suggestioi.

A mi a közsugalmazást (suggestion collective) illeti, Alimena élesen megkülömbözteti a közbűntényt a bűntény ragadós voltától. A közbűntényben részes lehet a legbecsületesebb ember is, míg a bűntény ragadóssága csak a hajlamos (predispose) egyéneket fertőzheti meg. Az így fertőzött egyénnek meg van azonban még az egyénisége, míg a tömegben, a közbűntényben részvevőnél megsemmisül.

A süket-némák lelki fejlettségére két ellentétes vélemény kínálkozik, Müller Miksáé, ki szerint ész és nyelv azonos jelenségek és Romanesé, ki szerint a szó csak oly állványféle, mely fogalom szerkesztéséhez szükséges, nem pedig az épület szilárdságához. Annyi bizonyos, hogy nyelv nélkül csak valóságos képekben gondolkozhatunk s nem fogalmakkal. így a süket-néma a társadalmi élet összes felsőbb behatása alól ki van vonva, tehát beszámíthatatlan. A tanított süket-némákkal szemben kissé másképp áll a dolog.

Érdekes, mily véleményben van a részegség dolgában. A részeg embernél a szesz italok hatása megbénítja a gondolkodás felsőbb kapcsolásait, de viszont nyilvánvaló, hogy ha akarata hozzájárult lelki erejének ily mesterséges alászállításához, bajos felmenteni a beszámíthatóság alól. Alimena elmés megoldása szerint a nyilvános részegeskedés már magában büntetendő cselekmény, mert a szabályozott társadalom nem engedheti meg, hogy szándékosan képtelenné tegye magát valaki az ő törvényes rendeletei iránt való engedelmességre. A részegség és a bűntény összefüggését illetőleg különbséget kell tenni a szerint, hogy a vádlott szándékosan részegedett le vagy sem, hogy a bűntényre ragadtassék. Az első esetben a részegség a bűntény egyik momentuma s súlyosbító körülmény, a másikkban

beszámíthatatlan az illető, de a szenvedélyes részegeskedő külön intézetben kezelendő.

A kor és nem is befolyással lehetnek a beszámíthatóságra. Quételet, az erkölcsi statistika megalapítója óta mindinkább vizsgálják a kor és nem különféle bűnösségbeli arányait. Így kimutatták a nők nagyobb arányát mindenütt ott, a hol eszük, tevékenységük közelebb hozza a férfiakhoz. De nem tekinthető, Alimena szerint, az asszony fokozottabb érzékenysége miatt kevésbé felelősnek, mert az anyai érzésekben támogatást talál természete fellobbanásai ellen. A bírónak számot kell vetnie ezekkel a lélektani körülményekkel, ép úgy a félelem, a harag túlságával s a kényszer iránt való engedékenységgel. Viszont a társadalmi védekezés megköveteli, hogy a gyermek sem legyen beszámíthatatlan. Büntény esetén a társadalomnak meg kell oltal talmaznia az oly környezettől, a hol mindennapos a bűn. Csak a nevelő környezettől várhatunk ilyenkor eredményt. Méltán különbözik a büntetőjogi nagykorúság a polgári nagykorúságtól. Míg ez a gyakorlati életbe való bevezetést jelent, addig a büntető törvénykönyv a tudatbeli elemekre, az erkölcsi eszmékre és érzésekre épít.

Így Alimena bár mindenütt védelembe veszi a büntető igazságszolgáltatás kényszerhatását, mégis oly orvosságnak tekinti, melynek adagait óvakodnunk kell túlhajtani. Fődolog: a *társadalmi védekezés* hatásos volta. Ezért veti el a korlátolt felelősség elvét s nem fogadja el, hogy a végrehajtás kezdete már feljogosíthatna a büntetés alkalmazására. Valóban ha a büntetés céljára és eszközeire gondolunk, a fél felelősséget helytelennek kell tartanunk. Ha a társadalmi védekezés hathatóságát tekintjük, csak a még irányítható egyénekre alkalmazhatunk büntetést, a részben irányíthatókra nézve nem járhat haszonnal s különben is ennek a kimutatására különösen ott a határos területen, a hol a józan ész és az elmebaj találkoznak, a tudomány ma még képtelen. A szabad akarat classicus iskolája bünteti a végrehajtás megkezdését s elismeri a felelősséget, de ha a társadalmi védekezést tartjuk szem előtt, ha a példaszerűséggel akarunk hatni, nem fogadhatjuk el a félfelelősséget, mert nem hathatós büntetése, sem a végrehajtás megkezdésének büntetését, mert az ily büntetés úgy sem fogja megakasztani azt; a ki az előlépést már megtette, a ki a tört már felemelte.

Dr. Pékár Károly.

CHEQUEFORGALMUNK TÖRVÉNYES SZABÁLYOZÁSA.

— Második közlemény.*) —

A chequenek nagy része forgatmány által is bővíti működési körét. Úgy a rendeletre, mint a bemutatóra szóló cheque forgatható. Nem forgatható a névre szóló cheque, a keresztezett cheque azon faja, mely nem rendeletre szól — ilyen az angol crossing, de azért most negotiable cheque — a veres cheque, s ilyenek általában véve a csupán elszámolás útján kiegyenlítendő chequék.

A forgató kötelezettsége s joga ugyanolyan, mint a váltó forgatóé. Az utána következő forgatónak felel a beváltásért, az előtte valóval szemben pedig visszkereseti joga van; ha elődje a kibocsátó, úgy ezen jog ezzel szemben áll fönn. A forgató is csak a cheque beváltási határidején belül szavatol a honorálásért. Azon kártérítési kötelezettségek, a melyek a kibocsátó culposus ténykedéseinek megtorlását czélozzák, azért mindig csak a kibocsátó ellen maradnak érvényben, mert hisz a forgatónak arról talán tudomása sincs, s többnyire nem is lehet.

Az egyes államok tételes jogszabályai ép ennek alapján a gazdagodási keresetet a forgatóval szemben nem rendelik, a mi a fentiek alapján egészen helyes; annál érthetlenebb az osztrák törvényjavaslat 18. §-ának azon intézkedése, mely a gazdagodási keresetet a forgatóval szemben megengedi.

A cheque esetleges be nem váltásáról a forgatók visszamenőleg közvetlen elődjüket — úgy mint azt váltótörvényünk is rendeli — értesíteni tartoznak, a minek elmulasztása a váltótörvénynél részletezett következményekkel jár.

Kein Cheque ohne Chequevertrag, mondja Kohn egyik váltójogi művében. A cheque alapja a chequeszerződés. A gya-

*) Az első közleményt lásd az augusztusi számban,

korlati életben a chequek az intézvényezettel szemben való hallgatólagos megegyezés alapján is bocsáttatnak ki. Ugyanis a cheque kibocsátója oly intézetnél, vagy általában oly félnél helyezi el pénzét, a hol, illetve a ki chequeügyletekkel üzletszerűen foglalkozik. Rendesen azonban e ténykedés alapja szerződés. Az osztrák-magyar banknál chequeszabályzat alapján bonyolítottanak le mindazon ügyfelek ügyletei, kik a giroforgalomba lépnek, s így chequeüzletekben részt venni akarnak. De mielőtt a giroforgalomban részt vennének, írásban kijelentik, miszerint alávetik magukat a bank chequeszabályzatának, a melynek betartására viszont a bank alapszabályszerűleg van kötelezve. A postatakarékpénztárnál a fél kérelmezi a cheque-forgalom résztvevői közé való felvételt. A chequeforgalmat pedig törvényes intézkedések szabályozzák, mely mindkét fél részéről betartandó.

A chequeszerződés egyik legfontosabb pontja az, hogy csak az intézvényezett űrlapján állítható ki a cheque: ez az ellenőrző eszközök egy fontos része, melyen az egész cheque-üzlet nyugszik.

Az intézvényezett s kibocsátó egymáshoz való viszonyán alapszik az egész chequeforgalom minden további fejlődésével együtt, a melynek alapján azután az intézvényezett a kibocsátó chequejeit — a mennyiben azok nem lépik túl azon határt, a melyen túl a cheque dishonorálása állhatna elő — beváltja. Mert hisz az kétségtelen, hogy *bármiféle* követelés cheque által nem utalványozható ki, ha erre nézve előleges megegyezés nincs a bankár s ügyfele között. Ily értelemben intézkednek egyes tételes jogszabályok, de ellenkező esetre is akadunk. Olaszországban a törvény kimondja, hogy a bárkinél rendelkezésünkre álló pénzüsszeg kiutalványozásáról chequekkel lehet rendelkezni. A német javaslat szerint előleges chequeszerződés szükséges a chequek kibocsátására, míg az osztrák javaslat értelmében bélyegkedvezmény csak az oly chequenek adódik, mely az intézvényezett űrlapján állíttatik ki; már pedig ha az intézvényezett űrlapjait használjuk, úgy a legtöbb esetben előleges megállapodást kell feltételeznünk. Egyébiránt az nem zárja ki az előleges chequeszerződés hiányát, mert hisz lehet, hogy az intézvényezett nemcsak cheque-üzletekkel foglalkozik s lehet, hogy valamely másik üzletágában is van pénzünk, de meg giroszámlán is, s ez utóbbi czeljaira vannak cheque-űrlapjaink, melylyel más irányú követelésünkről is esetleg rendelkezhetünk. De meg az is lehet, hogy a bélyegkedvezményt nem akarjuk igénybe venni s ez esetre

fenti kikötés épen nem szól. E rendelkezés tehát legalább is hiányos. A francia s angol chequek is a törvény értelmében előleges megállapodást feltételeznek; a svájci chequejog e tekintetben határozottan nem nyilatkozik, de a svájci jog szempontjából az intézvényezett az esetleg esedékes követelésekre kiállított utalványt honorálni tartozik, ha ebből reá nézve hátrány nem származik.

Az osztrák-magyar bank megköveteli, hogy az ügyfél pénzügyletei lebonyolítását a bank által számláján eszközölje. Miután a számlatulajdonos egyébként is bankárjánál eszközli kisebb-nagyobb mértékben a fizetések pro és contra való lebonyolítását, ily módon a chequeüzletből kifolyólag is tartozásai és követelései lesznek. A dolog természetéből folyik, hogy számláján mindig a követeléseknek kell túlsúlyban lenniök. Ezen számlatételek képezik azután a jövőben az elszámolások alapját, a mely a chequeszerződés által előirt időben lesz kimutatva s lezárva. Miután az intézvényezett által eszközölt összes fizetések a lezárás alkalmával tételenként külön-külön szerepelnek, a chequekibocsátó ily módon áttekintést nyer összes ügyleteiről, melynek egyes részei egyébiránt ellenőrzési adatok gyanánt szolgálhatnak. Rendes körülmények között ugyanis, minden kibocsátott cheque honoráltatik, s így annak nyoma marad a kibocsátó számláján.

A cheque alapja tehát a chequeszerződés; az ebből folyó ügyletek chequekkel bonyolítatnak le, s a kibocsátó összes ügyletei folyó számlán állítatnak össze. A kibocsátott cheque mindig egy fizetés alapját fogja képezni; ha az dishonoráltatik, úgy a chequeügyletet megelőző üzletből kifolyó követelése iránt indíthat a chequebirtokos keresetet, vagyis ekkor nem a cheque képezi a kereset alapját. Mert hiszen a cheque átadása által nem eszközünk tényleges fizetést; ezt csak a cheque beváltása teszi. A cheque átadása quasi feltételes fizetésnek az alapja. Ha a bemutatási határidő alatt nem váltatik be a cheque a chequebirtokos hibájából, úgy feltételeznünk kell a tényleges fizetés megtörténtét a cheque átvétele által, a mi azonban nem menti fel a kibocsátót a cheque értékének kifizetése alól akkor sem, ha azt az intézvényezett már ekkor nem volna hajlandó honorálni.

A chequeszerződés fedezetnyújtáson alapszik; fedezet pedig mindazon pénzüsszeg, a mely a giroszámlán a kibocsátó javára iratik. Az osztrák-magyar bank megköveteli, hogy a leszámítolandó váltók tulajdonosai giroszámlával bírjanak a banknál, mert azok értékét csak jóváírás által utalja ki. Így tehát a bank által nyúj-

tott váltóhitelek is fedezet számba, jó. Egyébiránt szokásos, hogy a bankárok a chequeszámla-tulajdonosoknak hitelt nyújtanak; az ily összegekre kibocsátott cheques a hitelcheques, a melyek értékétől — illetve az egész hitelezett összegtől, melyről hitelchequeskel rendelkezünk, — kamatfizetés jár, de a giroszámlára esetleg maradó összeg — hol a fedezeti összeg különben is kamatozik — szintén kamatozik. Az is előfordul, hogy a bankár által nyújtott hitel csak a chequeskibocsátás pillanatától kezdve szerepel hitel gyanánt, s csak ezen pillanattól kezdve kamatköteles. Így például ha a bankár állandó hitelt nyújt ügyfele részére, mondjuk 10.000 forintig, a kibocsátó, ha tényleges fedezete már nincs, úgy ezen összegre vagy részeire bocsátja ki chequesjeit, melyeknek értéke a cheque honorálása alkalmával kerül csak giroszámlájára követelés gyanánt, s viszont a tartozik oldal is csak akkor terheltetik meg. Ettől eltekintve azután a kiutalás napjától a chequesek értékéig kamatot fizet az ügyfél mindaddig, míg ezen összeget akár részben, akár egészben új letéttel pótolja, a melyet igénybe nem kíván venni. Így tehát az intézvényezett ily módon is növelheti a kibocsátó fedezetét, a kibocsátó viszont az ily módon megnagyobbodott fedezetre is bocsáthat ki chequeseket, a melyeket a fentiek alapján az intézvényezett beváltani köteles. Az egyes törvények is az értelemben, illetve szellemben intézkednek, hogy a kibocsátó a számláján levő fedezete fölött ily módon disponálhat; de hiába való is volna például a hitel chequesértelenséget kimondani, egyrészt mert az a giroszámlaköveteléseket nem igen befolyásolja, de meg azért is, mert hisz más, mint a két érdekelt fél (a kibocsátó és az intézvényezett) úgy sem tudja, hogy melyik cheque a hitelcheque s mikor válik a kibocsátó által adott cheque hitelchequekké.

A fedezetnek cheque által való részleg vagy egészben való folyósítása csak a törvényes, s a chequesszerződés által előírt formák között eszközölhető. Nem emlékeztünk meg még azon esetről, midőn a letét csak részleges fedezetet nyújthat. Ezen eset az is, midőn a letét az érinthetetlen törzstömeg részével vagy egészével, vagy ezen felül terjeszkedve utaltatik ki. A gyakorlat többnyire az, — a mint különben azt az egyes intézetek alapszabályai is kimondják — hogy az érintetlen törzsszeg állományának megtámadása, egyenlő a számla felmondásával; magától értetődik, hogy az egész összegen való túlterjeszkedés is ezen következményekkel jár. Utalunk e tekintetben az osztrák-magyar bank chequeszabályzatának 16-ik pontjára, mely szerint az egész

összeőról való rendelkezés a felmondással egyénin. Ha többel rendelkezik a számlatulajdonos, mint a mennyit számlája kitesz, úgy a bank a fizetést megtagadja, s az összeköttetést a kérdéses féllel megszakíthatja. A postatakarékpénztár is kimondja, hogy a törzsösszeg felett a számlatulajdonos, míg a cheque és clearing-forgalomban részt vesz, nem rendelkezhetik. Magától értetődik, hogy oly chequet egy intézvényezett sem honorál, a melynek összege túlhaladja a letét nagyságát (vagy az esetleges hitelt).

Kereskedelmi törvényünk értelmében a részleges fedezetnyújtás is lehetséges; mindenütt azonban, hol a chequejog kodifikálva van, a részleges fedezet ismeretlen, s ily esetben a teljes fedezethiánnyal egyértelmű a helyzet. Ha több cheque érkezik, vagy mutatattik be, úgy magától értetődik, hogy a beérkezés sorrendjében történik a kielégítés, mert hisz az máskép nem is lehet. Nem lehet ugyanis a kibocsátás idejét alapul elfogadni, miután a chequek nem ily sorrendben váltatnak be s sohasem tudnánk, hogy mely időpontig honoráljuk a chequet, vagyis lehet, hogy későbben kiállított chequet honorálva — mely teyük fel, a fedezet nagy részét igénybe vette — oly chequet mutatnak be beváltásra, mely hamarább lett kiállítva s a fedezetnél nagyobb: ez persze nem honorálható, az intézvényezett máskép semmi esetre sem járhat el. Ha egy személy több, egy kibocsátó által adott chequet mutat be egyszerre beváltásra, a melyek összegének értéke a fedezetet túlhaladja, úgy egy cheque sem honorálható, ha csak a bemutató egyik-másik cheque honorálásától el nem áll: ugyanez az eset áll akkor is, ha postával jönnek az ily chequek.

A fedezethiány mellett való chequekibocsátás büntetendő cselekmény. E tekintetben azonban a leghelyesebb emez állapotnak oly módon való formulázása, miszerint a *bemutatás* alkalmazásával való fedezethiány megy csak ilyen számba. Mert hisz a kibocsátás alkalmával fennálló fedezethiány pótolható; de különben is ezt nagyon bajos volna bizonyítani vagy ellenőrizni. Helyesen rendelkezik tehát a német chequeörvényjavaslat 28. §-ának utolsó bekezdése, midőn kimondja, hogy a fedezetnek a bemutatásig való kellő kiegészítése büntetlenséget biztosít az esetben is, ha a kibocsátáskor fedezethiány állt is fönn. Igaz, hogy például az olasz törvény is azt mondja, hogy az, a ki chequet kibocsát, a nélkül, hogy a megfelelő összeg az intézvényezettnek rendelkezésére állana, az büntetés alá esik, de nem mondja ki világosan, hogy mikor kell a megfelelő összegnek rendelkezésre

állani az intézvényezettnél. A belga chequejog »provision préalable«-t követel a kibocsátáskor. A svájci chequejog is ily értelemben intézkedik, s az osztrák javaslat is elég helytelenül így rendelkezik.

Kereskedelmi törvényünk 298. §-a értelmében a cheque bemutatására stbre nézve a váltótörvény határozatai mérvadók, postatakarékpénztárunknál 15 nap a bemutatási határidő. Az egyes államok chequejoga e tekintetben különféleképp intézkedik. Különbséget tesznek rendszeren a bemutatási határidő tekintetében a kiállítás helyén s az azon kívül fizetendő chequek tekintetében, a mi egyébiránt helyesnek nem mondható, mert hisz a helyi chequek is elküldhetők más helyekre fizetések kiegyenlítésére, vagyis a helyközi chequekhez hasonlókká válnak. Már pedig ez esetben sem jogosnak, sem méltányosnak nem mondható, ha az ily helyi cheque bemutatási határideje rövidebb, mint az ez esetben hozzá hasonló helyközi cheque bemutatási határideje. E tekintetben postatakarékpénztárunk ügyszabályzata nem distingvál: a 15 nap minden esetben érvényes s kötelező. Angliában nincs a bemutatási határidő pontosabban meghatározva, a mennyiben azt a chequebirtokos *megfelelő* idő, »reasonable time« alatt köteles fizetésre bemutatni: a megfelelő idő alatt azon időtartam értetik, a mennyi alatt az a rendes közlekedési eszközök felhasználásával az intézvényezettnek bemutatható. Vitás esetekben a bíró saját belátása szerint dönt. Leghelyesebb volna, ha hazánkban a postatakarékpénztárunk szokásának megfelelőleg egy bemutatási határidő állapítatnék meg, a mely legalább nyolcz napban volna megállapítandó.

Úgy a visszavonhatóságnak, mint a visszavonhatlanságnak sok híve van. A cheque visszavonhatlanságának hívei azzal érvelnek, hogy teljes megnyugvással a jóhiszemű chequebirtokos csak akkor fogadja el a chequet, ha az visszavonhatlan. Más szóval a cheque hitele megkívánja a visszavonhatlanságot. Ez azonban nem áll, mert hisz a visszavonhatlanság maga a chequenek biztonságot nem ad, mert hisz a chequebirtokos azt sem tudhatja, hogy a kérdéses chequenek van-e fedezete? Honoráltatik-e ez már ez okból is az intézvényezett által? De meg ha a cheque vissza nem vonható, úgy, ha azt a kibocsátó akarja, nagyon könnyen dishonoráltathatja, mert hisz a bemutatást megelőzőleg fedezetét akár maga, akár más részére kimerítheti. Azt pedig a chequebirtokos különben is sohasem tudhatja, hogy korábban kibocsátott chequek nincsenek-e forgalomban, melyek esetleg őt

a bemutatásban megelőzve, chequejének dishonorálását okozhatják. A cheque hitelét tehát a visszavonhatlanság elvének kimondása nem fokozhatja.

Ezzel szemben egyébiránt a visszavonhatóságnak egy óriási előnye van s az, hogy általa az elveszett chequeket hatálytalanná tehetjük. Vagyis a fizetést illető ellenutasítás esetén elveszett vagy ellopott chequek kifizetését megakadályozhatjuk. Ha az ellenutasítás, vagyis visszavonás az intézközvényezetre nem kötelező, úgy nem veheti tekintetbe a lopás vagy elveszés folytán bejelentett ellenutasítást sem, mert hisz nem tudhatja, hogy ez tényleg ezért történik-e, nincs-e más oka a kibocsátónak az ellenutasításra, melynek követése által ez esetben büntetendő cselekményt köpetne el. Esetleg az ily esetben az is megeshetnék, hogy az intézközvényezett a chequeket nem váltaná be, de értéke felett a kibocsátó mindaddig nem rendelkezhetnék, míg azt bírói határozat lehetővé nem tenné, vagyis megsemmisítési eljárást kellene megindítani, melynek lefolyása éppen nem egyeznék meg a chequeügyletek lebonyolításával. Az ellenutasítás követésének kötelező volta a megsemmisítési eljárást feleslegessé teszi. De továbbá, ha a visszavonás az intézközvényezetre kötelező, úgy az elveszett vagy ellopott cheque értékét a bemutatási határidőn túl mi sem köti, élkor már azt az intézközvényezett így be nem váltja, s így az más cheque által — cheque-másodlattal — pótolható. A bemutatási tatáridő alatt más cheque kiadása legalább is aggályos s ha csak a felelősséget a cheque-birtokos magára nem vállalja, az másikkal nem pótolható. Egyébiránt leghelyesebb volna, ha az intézközvényezett a bemutatási határidőn túl semmi esetben sem váltaná be a chequeket, a mi az ellenőrzés s a visszaélések elkerülése céljából nagyon kívánatos volna.

Sem Svájcban, sem Francia-, Olaszországban s Belgiumban e tekintetben a törvényhozás nem intézkedik, csak jogszokások állnai fenn. Az elsónél kötelező az ellenutasítás figyelembe vétele, az utóbbinál nem. A német javaslat sem engedi meg az ellenutasítást, az osztrák csak bizonyos határok között.

Az ellenutasítás kötelező volta, a mint már említettük, feleslegessé tenné a megsemmisítési eljárást: ez az eset áll úgy Francia-, mint Angolországban azzal, hogy a chequemásodlat kiállítása esetén biztosíték letétele minden esetben szükségesnek tekintetik. A cheque könnyű forgathatósága szempontjából kívánatos, hogy megsemmisítési eljárásra ne szoruljunk, vagyis ezt a visszavonás, illetve ellenutasítással pótolhassuk. Ennek meg-

engedése nem a visszaéléseket szaporítaná, hanem azok lehetőségét nehezítené meg. Sokkal ritkábban fordulna elő, hogy valaki egy kibocsátott chequet jogtalanul visszavon, semhogy érdemes volna azon óriási gazdasági haszontól eltekinteni, mely az ellenutasítás érvényessége mellett fennállhat.

Ezzel kapcsolatban említjük meg, hogy a jogérvényesen kiállított chequerek, a mennyiben bármely okból honorálásra be nem mutattak, vissza nem vonattak, vagy meg nem semmisítettek, az egyes külföldi törvények szerint több-kevesebb ideig megtartják érvényességüket. Az osztrák javaslat szerint a cheque egy év alatt elévül a gazdagodási keresettel egyetemben. Váltótörvényünknek a chequere is érvényes intézkedései értelmében az elévülés, illetve a visszkereseti jog egész 18 hóig is tarthat a különböző esetek szerint, de a gazdagodási kereset 32 évig érvényben maradhat, miután a cheque kereskedelmi utalványnak tekintendő s a kereskedelmi törvény 298. §-a értelmében a kereskedelmi utalványok elévülésére stb. a váltótörvény megfelelő intézkedései vannak érvényben. E tekintetben tehát a 84—90. §-ok határozatai mérvadók. Angliában hat évi elévülés áll fenn. A német javaslat az európai chequerekre három havi elévülést kontemplál, az Európán kívüliekre hat hónapot. Igaz, hogy aránylag a váltótörvény is rövid elévülési időt állít föl, mégis czélszerű a készpénzfizetéseket helyettesítő chequeknél attól eltérőleg még rövidebb elévülési időt felállítani. Épp ezért nem helyeselhetjük a svájci, belga, olasz s francia törvények amaz intézkedéseit, melyek szerint a váltótörvények megfelelő rendelkezései alkalmazandók az elévülésnél a chequere is.

A mennyiben az intézvénnyezettnek tudomására adatik előlegesen a hamis vagy hamisított cheque létezése, vagy pedig arról maga győződik meg, úgy a chequet bemutatáskor nem honorálja: ez kétségtelen. De kit terhel a felelősség az esetben, ha az intézvénnyezett hamis vagy hamisított chequet honorál? Az esetben, ha bűnös mulasztás forogna fenn a kibocsátó vagy az intézvénnyezett részéről, úgy kétségtelen, hogy a felelősség az illető felet terhelné. De ha bűnös mulasztás nem forog fenn?

A dolog természetéből folyik, hogy ha a kibocsátót mulasztás nem terheli, úgy azon összeg erejéig, a melyig az intézvénnyezett károsodása fenforog, csakis őt illetheti a felelősség s a beváltás a kibocsátóra semmi következményekkel, illetve kötelezettségekkel nem járhat. Vagyis a hamis cheque teljes értékéig viseli az intézvénnyezett a következményeket, míg a hamisítottnál

csak az eredetileg a kibocsátó által aláírt összesen felüli része. Az angol chequejog értelmében, — mely a legtöbb esetben példa gyanánt hozható fel, — a hamisításból eredő minden kár az intézvényezettet terheli, ha a kibocsátó nem hibás, a mi a leg-helyesebb is, mert hisz érthetetlen volna, hogy az intézvényezett ügymenetéből eredő ház miért essék vissza egyik ügyfelére. A hamisított cheque igaz, hogy részben a két fél közötti chequeszerződés alapján áll, de a hamisított többletért a kibocsátó felelősséget nem vállalhat; ép úgy nem a hamis chequekért sem. Igaz, hogy az intézvényezett a chequet jóhiszeműleg váltja be, de kétségtelen, hogy az ily esetek csak egyikét képezik ama visszaéléseknek, melyek a pénzügyletek chequeügyletek lebonyolításából az intézvényezettet — ki ez ügyletekkel üzletszerűleg foglalkozik — érhetik, bármennyire is tágítanánk a szenvedő chequeképeséget. Ennélfogva helytelen volna az is, hogy csak a hamis chequeból eredő kár terhelje az intézvényezettet, a hamisítottból eredő pedig a kibocsátó, a mint azt Unger, az osztrák birodalmi bíróság elnöke egy felolvasásában mondja. Ennek semmi jogalapja sem volna: »Es fehlte ja die Willenserklärung«, a mint azt Kuhlenbeck mindkét esetre vonatkozólag mondja. Mulasztásnak fenforogni azonban a kibocsátó részéről nem szabad. Az osztrák-magyar bank kimondja alapszabályaiban, hogy mit tekint mulasztásnak, de kétségtelen, hogy azt mindenesetre külön kell megállapítani s elbírálni.

Bizonyos ezek után, hogyha a kibocsátót vétkesség nem terheli, úgy feltétlenül az intézvényesekre háramol az esetleges kár teljes egészében. Magától értetődik, hogy a hamis vagy hamisított chequen a valódi aláírás tulajdonosa a megfelelő mértékben obligóban marad.

A kibocsátó esetleges halálával az a kérdés merülhet föl, hogy az intézvényezett köteles-e ily esetben a chequet beváltani? A mint azt az osztrák s német javaslatnál láthatni, úgyszintén kereskedelmi törvényünk idevágó szakaszában is, a kibocsátó halálával a cheque honorálásának kötelezettsége nem szűnik meg, míg az angol törvény értelmében az intézvényezett nem válthatja be az egyes chequeket, ha a kibocsátó haláláról értesül. Okát emez intézkedésnek ama körülményben találjuk, hogy az esetleges visszaéléseknek elejét óhajtják venni, a mi a chequeszámlatulajdonos halálával a chequek elveszéséből s jogosulatlan használatából eredhetne. — Ezen kifogás azonban nem helyén való. A halál fennálló jogviszonyok hasonló megszakítását nem ered-

ményezheti sem elméleti, sem gyakorlati okokból. Nem szüntetheti meg, mert hisz a kereskedelmi törvény is kimondja, hogy hasonló természetű meghatalmazás a halállal nem szűnik meg, de maga a chequeúrlapok jogosulatlan felhasználásának egy kis elővigyázattal nagyon könnyen elejét lehet venni. Ha meggondoljuk, hogy mily kereskedelmi hátrányokkal járna az, ha ily természetű fizetéseknek beszüntetését a halál előidézhetné — midőn a chequebirtokos a chequet oly tudattal vállalja el, hogy az bármely perczben készpénzzel beváltható — úgy semmi esetre sem habozhatunk a halált a dishonoráló okok sorából törölni. Magától értetődik, a kibocsátó személyére csak a törvényes bemutatási határidőre áll ez. Postatakarékpénztárunk nagyon helyesen olyformán intézkedik e tekintetben, hogy a számlatulajdonos halála esetében az általa még életében kibocsátott chequek a kiszabott határidőn belül érvényesíttetnek. A számlatulajdonos által chequek kibocsátására feljogosított és ilyenekül bejelentett személyeknek a cég nevében kibocsátott chequejeit a számlatulajdonos halála után is érvényesíti a postatakarékpénztár mindaddig, míg ama jogosítványt a számlatulajdonos jogutódja forma szerint vissza nem vonja, illetve a visszavonást a postatakarékpénztárnak be nem jelenti. Ha azonban a számlatulajdonos a chequek kibocsátására jogosított személyek megnevezésekor határozottan kijelenti, hogy e jogosítvány csakis az ő életére adatott, úgy a számlatulajdonos halálával megszűnik egyszersmind a megnevezetteknek chequek kibocsátására való jogosultsága is, illetve a postatakarékpénztár az ezek által kibocsátott chequeket, mihelyt a számlatulajdonos halála illetékes helyről nála bejelentetik, érvényesíteni nem fogja.

A postatakarékpénztárunkra intézett chequek, a mennyiben azok oly számlatulajdonostól erednek, ki csődbe jutott, nem honorálatnak azon időponttól kezdve, midőn a postatakarékpénztár a csődnyitásról a törvényszék végzéséből értesül. Egyébiránt nálunk kétségtelen az 1881-ik évi 17. törvényczikk 3. §-ából kifolyólag, hogy a vagyonbukott a csődtömeghez tartozó vagyona felett a csődnyitás joghatályának kezdetétől fogva nem rendelkezhetik. Már pedig az intézvényezettnél levő fedezet, mint a kibocsátó tulajdona, vagyonának egyik alkatrésze, hitelezői által lefoglalható, s így kétségtelenül a csődtömeghez tartozik. Angliában is megtagadja az intézvényezett a cheque honorálását, mihelyt a kibocsátó csődbejutásáról, fizetéseképtelenségéről értesül: ugyanezt mondja ki az osztrák törvényjavaslat is. A hitelezők

biztonsága ezt kétségkívül megköveteli. Minden kétségen felül áll tehát s vita tárgyát sem képezheti, hogy az ily természetű fedezet a hitelezők által lefoglalható s hogy az csődbejutás esetén a csődtömeget illeti meg.

A cheque-üzlet nem fejtheti ki teljes intenzitással üdvös hatását, ha a giro és clearing a maga egészében kiépítve nincs. Csak így válik lehetővé, hogy a követelések kiegyenlítése a készpénzfizetések teljes elkerülésével intéztessék el. A cheque-vel magával elkerülhetjük azt, hogy üzleti összeköttetéseinkben készpénzzel fizessünk, de a giro és clearing nélkül a mindenkori cheque-birtokosnak annak értékét az intézvényezettől fel is kell venni.

Ha az egyes ügyfeleknek egy közös bankárnál van számlájuk, a ki giroügyletek lebonyolításával üzletszerűen foglalkozik s az egyes ügyfelek bármely alakban megegyeznek abban, hogy egymás iránti követeléseiket jóváírás útján egyenlítettik ki, úgy megvan az alap az elszámolásokra. Mennél több ügyfele van az ily bankárnak, annál szélesebb körben történhetnek a jóváírások, melyek természetesen a cheque által való utalások útján nyernek lebonyolítást. Föl akarjuk itt röviden említeni, hogy a keresztezett, a csupán elszámolásra szóló s a vörös cheque csak jóváírás útján használható, s hogy az ily chequek készpénzben való kifizetéséből eredő károk csak az intézvényezettet terhelik. A giro és clearing-forgalomban is természetesen fennállanak az esetleges hátrányok, melyek a cheque-nek nem szabályszerű felhasználásából erednek. Tény, hogy ezen üzletágakban, csak a jóváírás lehetősége esetén, a cheque tulajdonképeni hivatásától eltér, s természetével meg nem egyező módon használtatik föl, de az is igaz, hogy ily alakban gazdasági szempontból mérhetlen hasznot nyújt s óriási előnyöket biztosít. Áll ez úgy a giro, mint a clearing-forgalomra, de az utóbbinál fokozottabb mértékben, jóllehet alapjában véve ez sem egyéb jóváírásnál. Míg azonban a giro természetesen csak két oly ügyfél közötti differenciát egyenlít ki, kik egy közös bankai-ügyfelei, addig a clearing-forgalomban a különböző bankárok ügyfelei között fennálló ügyletek egyenlítettnek ki ily úton minimális pénzforgalom mellett. A giro- és clearing-forgalom egymástól nemcsak az említett gyakorlati okokból különbözik, hanem azért is, mert a giro-ügylet tulajdonképen delegatio s semmi egyéb, míg a clearing-ügyletnek csak végső jelentkezése a delegatio: ezt megelőzőleg jogi szempontból többféle jogügyle-

tek bonyolítanak le. Az első kétségkívül a *scontratio*, a mely után egy beszámítási művelet, majd engedményezés következik, mert hiszen a clearingtag a beszámítás után követeléseit mintegy az egész clearingre cedálja, tartozásait a clearingnek lefizeti, a mely most már a hitelezőivel szemben mint kötelezett (*ex promissio*) áll. Ezt követi azután a *delegatio*, mely feleslegessé teszi a készpénzfizetést.

A giro-forgalmat illetőleg a *chequere* vonatkozó jogi szempontok s intézkedések kielégítőek lesznek az esetleges újabb törvény alkotásánál is, míg a clearinget illetőleg helyes volna kimondani, miszerint a chequenek a clearingben való bemutatása minden tekintetben megfelelő s egyenlő a chequenek a fizetési helyen való kellő bemutatásával, a mint arra a német s osztrák javaslat egész teljesen rámutat. Miután a leszámolási helyek vezetését nálunk egy központi bank vezeti — az osztrák-magyar bank — e tekintetben újabb intézkedés nem szükséges. A központi bankrendszer nélkül ugyanis a clearinghouse hivatását nem töltheti be teljes mértékben, mert hisz ez esetben a végkiegyenlítésnél készpénznek vagy ennek helyettesítőjének kellene szerepelni, mint például Skótországbán, Olaszországban s Amerikában előfordul a szabad bankrendszer mellett.

Kétségtelen, hogy a kereskedőknek általában érdekükben van a chequekkel való fizetés: a jövőben ez még inkább érdekükben lesz, mert hisz a fellendülés hazánkban minden téren óriási mérveket ölt s így a jövőben bizton várható — a viszonyok egészségesebbé válása folytán is — hogy a pénzforgalom jóval nagyobb mérveket fog öltetni. Semmi értelme sincs a pénz forgatása tekintetében a folyószámla terjedésének; a giro-számla az, melynek jövője van s a mely a cheque-forgalom tartozékai közé a leghelyesebben beilleszthető. Összes bankjainknak el kellene fogadni a giroszámla-vezetést, a melyről a kiutalásnak csak chequekkel volna szabad történni. Ez a kereskedelmi forgalomra, a cheque elterjedésére, a chequek előnyös hatásának mennél intenzívebb fejlesztésére rendkívül előnyös hatással volna. A ki pénze után aránylag nagy kamatot akar, az ne helyezze azt giroszámlára, hol a dolog természete folytán semmi kamatot, vagy csak csekélyet adnak, s e mellett érintetlen törzösszeget is követelnek.

Milhoffer Sándor.

A MAGYAR PARASZTOSZTÁLY EMELÉSE.

— Második közlemény. *) —

A magyar földbirtok és nevezetesen a kis gazdaságok *használható területe jobb arányt mutatnak az improduktív földhöz* viszonyítva, mint sok más kultúrállam. A magyar korona országaiban ugyanis a kisgazdaságokra eső 22,664.125 katasztrális holdból csak 408.343 kat. hold, vagyis alig 2% esik nem kultivált földre. *A művelés nemeinek megoszlása* tekintetében általában véve Magyarországon is azok a jellemző tulajdonságok jutnak kifejezésre, a melyek a kisbirtokot más birtokkategóriákkal szemben jellemzik. Szántóföld, rét, kert és szőlő a kisbirtok 88,4%-át, a középbirtok 69,3%-át és a nagybirtoknak csak 39,5%-át teszik, míg legelő, erdő, nádas és terméketlen talaj 11 %, illetőleg 30,7% és 60,5%-kal részesednek. Az egyes művelésnemek aránya a kisbirtoknál következőleg alakul:

Törpe birtok kat. hold	Kis birtok		Összesen			
	kat. hold	%	kat. hold	%		
Szántóföld	1,592.322	62,44	13,490.616	67,07	15,082.938	66,55
Kert	172.156	6,78	446.221	2,22	619.077	2,73
Rét	351.681	13,79	3,501.655	17,41	3,853.336	17,02
Szőlő	174.590	6,85	338.782	1,69	513.372	2,27
Legelő	92.332	3,62	1,073.240	5,33	1,165.572	5,15
Erdő	71.341	2,20	917.822	4,56	989.163	4,37
Nádas	2.736	0,10	29.588	0,15	32.324	0,14
Adó alá nem eső föld	92.314	3,62	316.029	1,57	408.343	1,77

A szántóföld minden országrészben nagy arányt mutat s a rét, mint a szántógazdaság kiegészítő része, hasonlóképen. Vármegyék szerint nagyobb különbségek mutatkoznak. A hegyes vidékek általában véve szegényebbek szántóföldben és gazdagabbak mezőben, míg a síkföldön s nevezetesen a nagy alföldön egy észszerűtlen, külterjes mezőgazdaság elharapódzása constáltható a rétek rovására és a földet kiszívó gabonatermelés javára.

*) Az első közleményt lásd az augusztusi számban.

A legelő csak alárendelt szerepet játszik. A kisbirtok legnagyobb részének egyáltalán nincsen legelője és teljesen a községi legelőre van utalva, a kisebbik rész pedig a szántóföldnek alkalmatlan területekre szorítkozik. Még kisebb kiterjedést mutat az erdő és a nádas. Nagy vármegyékben, nevezetesen az alföldön a kisbirtoknak egyáltalán nincsen erdeje és csak a hegyes részeken emelkedik az erdős terület 10—20%-ra. A kert és szőlő főleg a törpebirtoknál van nagyobb arányban. A gazdaságot csaknem kizárólag a tulajdonos látja el, minél kisebb a gazdaság annál túlnyomóbb a saját gazdálkodás.

A gazdálkodás *rendszer*e tekintetében kisgazdáink legnagyobb része ősi szokás szerint még mindig gabonatermelésen alapuló, külterjes és primitív gazdálkodást űz fogyatékos felszereléssel, csekély marhaállománnyal, kevés trágyával és szűk aratással. Nincsenek ugyan statisztikai adataink az egyes növények termesztésének és ennek eredményének arányára nézve a kisbirtokban, de az a nagy különbség, a mely ezt a magasabb fokon álló nagybirtoktól elválasztja, nyilvánvalóvá lesz, ha a teljes modern berendezéssel ellátott, észszerűen művelt uradalmi birtokot elhanyagolt és primitív fokon álló kisbirtokoktól látjuk körülveve. A termékeny síkságok parasztföldjein nincs más ültetvény, mint búza, rozs és tengeri, a kettős vagy hármás váltógazdaság szerint művelt kopár szántóföldek imitt-amott a közös legelőkkal változnak, ritkán élénkíti meg közbe-közbe egy darabka kert vagy rét az egyhangú tájképet. S ha a statisztika feltűnően alacsonyabb országos *átlagát* mutatja ki nálunk az aratások hozadékának, mint más kultúrállamokban, ennek csak az az oka, hogy a kisbirtok és a nagybirtok eredményei közt igen jelentékeny különbség áll fenn, úgy annyira, hogy az utóbbiak hozadéka területegységenként a parasztföldek hozadékának kétszeresére tehető.

A szükség nem tanította meg a magyar kisgazdát arra, hogy többfélét, jobban és többoldalúan kell termelnie, hogy a kedvezőtlen viszonyokkal felvehesse a küzdelmet, nincsen ehhez sem elég szakértelme, sem hozzávaló eszközei. Csak egy évtized óta, a mióta kevésbé a társadalom, mint inkább az állam megtette az első kezdeményező lépéseket a kisbirtok emelésére, szaporodott és javult meg a marhaállomány, fejlődtek új termelési ágak és az ország egyes részeiben, mint oázisok a pusztában, különleges termelvények. De ez a haladás csak töredékekben, csak egyes reményre jogosító kezdetekben mutatkozik,

még nem elég erős ahhoz, hogy a népesség szaporodásával és a föld értékének emelkedésével arányos *intenzívebb gazdálkodást* honosítson meg, a mely a kockázatot csökkentse, a mennyiben nemcsak emeli a hozadékot, hanem állandósítja is.

A jövő feladata marad, hogy a parasztagazdaságok növénytermelését kellő arányba hozza az állattenyésztéshez, hogy a gabonatermelés redukálásával a takarmány- és rétmívelésnek nagyobb területet szenteljen, hogy a földtől elvont tápanyagok nagyobb marhaállomány mellett trágyázás útján ismét visszaszolgáltassanak és ezáltal az eredmény fokoztassék. Az egyes vidékeknek megfelelőleg olyan különleges művelési ágak meghonosítására és fejlesztésére kell törekednünk, a melyek a földek termékenységét emelik és nagyobb hasznot hoznak. E mellett nagyfontosságú a szorgalmas parasztnak jó jövedelmi forrást biztosító másodrendű termelési ágak, az u. n. melléküzemek előmozdítása. Végül pedig minél nagyobb mértékben kell gondoskodni azokról a segélyeszközökről, a melyek a parasztagazdaságoknak a jelzett irányban való átalakítását lehetővé tegyék.

A *növénytermelés* terén mindenekelőtt a nemesített *vetőmagvak kiosztása érdemel* említést, a melynél a kiscgazdákra fektetik a fősúlyt Oly növények magvai kerülnek kiosztásra, a melyek a degenerálódásra való hajlamuk miatt igényelik mielőbb a felfrissítést, vagy pedig olyanoké, a melyek meghonosodása és kiterjedtebb termesztése kívánatos.

Az előbbi tekintetben például felhozzuk több ezer métermázsa burgonyának részben ingyenes, részben kedvezményes áron való kiosztását a felvidék burgonyatermelésének megjavítása érdekében; utóbbi tekintetben a sörfőzés céljaira szolgáló árpa-termelésnek, mint a kiviteli kereskedelem szempontjából fontos és jövedelmező termelési ágának az Alföldön való emelését említjük. Ez a mozgalom a fentemlített szempontok megfontolása mellett rendszeresen mindama itt tekintetbe jöhető növény-nemekre volna kiterjesztendő, a melynek alkalmasosságát megállapítani a növénykísérleti állomásnak volna feladata.

Gazdaságának intenzívebb fejlesztése *kereskedelmi, ipari és takarmánynövényeknek* fokozottabb termelésére utalja a parasztagdát, a melyek alkalmas talaj- és éghajlati viszonyok mellett egyrészt nagyobb hozadékot hoznak, másrészt feldolgozásuk által az év legnagyobb részében foglalkozást és keresetet nyújtanak, vagy pedig az állattenyésztés alapjaként és a föld termő erejének biztosításául csak nehezen nélkülözhetők.

E tekintetben első sorban a len és kender, valamint a komlótermelésre irányul a gondoskodás, a mely termelési ágak részére külön vándortanárokat szerveztek. Nevezetesen a kisbirtokos által Felső-Magyarországon és az Alföldön előszeretettel termelt, azonban csak igen kevéssé észszerűen feldolgozott kender és len, a melynek termelésére hazánk igen nagy része alkalmas, és a mely egy honi fonó- és szövőipar alapítása szempontjából is figyelmet érdemel, igen hathatós támogatásban részesül jelentékeny mennyiségű magvak kiosztása valamint segélyezés és az értékesítés lehetővé tétele által, a mennyiben mindazon vidékeken, a melyeken a mezőgazdák ezer holdnyi termelésre kötelezik magukat, állami támogatással beváltó állomások állíttatnak fel. Az eljárásnak ezáltal elért javítása emeli és kiegyenlíti a minőséget, s ezáltal e termelési ág további hanyatlásának korlátokat szab. A komlótermelés meghonosítására és fellendítése a komlópalánták ingyenes kiosztása és az értékesítésére irányuló társadalmi tevékenységnek támogatása szolgál. Erdély komlótermelői Segesvárit állandó komlópiacot alapítottak és a kereslet központosítása által nagyobb közönséget akarnak nevelni a jó kezelés mellett minőségileg egészen kielégítő termelés számára. Rizsnek és más kereskedelmi növényeknek termelését is előmozdítja a miniszter vetőmagvak átengedése és tanácsadás útján.

Egy fontos nemzeti művelési ág, a dohánytermelés lassú hanyatlásban van; évenként kisebb lesz a dohányültetvények területe és növekszik a külföldi dohány nemek behozatala, a mi által nemcsak a kisbirtokosok jövedelmi forrásai csökkennek és nemcsak egy szükséges élvezeti cikktől esnek el, hanem a dohánykertészek osztálya is elveszti létezésének *alapját*. Ennek oka részben a magyar dohánynemek degenerálódásában, a dohánytermelésre alkalmatlan földek beültetésében és a hibás művelésben rejlik, a mely bajokon a földművelésügyi minister által legújában felállított dohány kísérleti állomás van hivatva segíteni. Részben azonban e hanyatlás oka abban is keresendő, hogy az állam fokozott igényei nincsenek arányban a beváltási árral, miért is főként a sok munkát és figyelmet igénylő finomabb dohánynemekért nagyobb árat kellene fizetni. A takarmánytermelés terén a lóheretermesztés, valamint a rétek és legelők észszerű kezelése tekintetében csak lassú haladás mutatkozik, a melyet ezen művelés-ágak fontosságára való tekintettel gyorsítani kellene. Különös figyelmet érdemel végül mindama magvak termesztése, a melyek-

ért mint p. o. lóheréért, lucernáért, répáért és a különböző fűmagvakért évenként sok pénz vándorol külföldre.

A növénytermelés nemei közt az egész országban, úgy a középhegységek különösen bortermő vidékein, mint a síkság homokföldrén otthonos szőlőművelés a kiscgazdáknak főleg a törpebirtokra jellegzetes művelési ága. Az 1895-ben kimutatott beültetett és parlagon fekvő 566.494 kat. hold szőlőből 513.372 kat. hold, vagyis 96% 100 kat. holdnál kisebb gazdaságra esett. Érthető ennél fogva, hogy mekkora kárt okoztak a phylloxera pusztításai a parasztgazdaságoknak, midőn a productív szőlőföldek az 1881 — 1885. évek átlagáról 762.000 kat. holdról 1895-ben 333.600 kat. holdra, a bortermelési értéke pedig 1893-ban 108,7 millió k.-ról 33,9 millió k.-ra szállott. Körülbelül 200 millió k. pusztult el a nemzeti vagyonból. A szőlőjétől megfosztott parasztszélvesztés teljesen tönkre ment. Több mint 500.000 ember maradt kereset nélkül és vagy a munkás proletariátust szaporította vagy pedig kivándorolt. A törvény nyújtotta kedvezmények, az újonnan alapított szőlők tíz éves adómentessége, a szőlődezmaváltság törlése, a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894: XII. t.-cz. intézkedései voltak a védőeszközök mindaddig, míg a helyreállítás munkája nélkülözötte az egész országra kiterjedő állami szervezetet. De a megtámadott szőlők megtartására irányuló kísérletek és a tönkretett szőlőknek azonnal termő amerikai vesszőkkel való beültetése mindazonáltal csak csekély részben sikerültek. Csak később találták meg az amerikai vesszőknek hazai szőlőkkel való beoltásában az utat az új magyar szőlőgazdaságra. Az 1896 : VI. t.-cz. főleg a szükséges venyigék beszerzésével és a hitelkérdés megoldásával vetette meg alapját a magyar szőlőművelés újjászületésének.

A szőlővenyigéknek és oltványok tömeges szétosztása a kiscgazdák között egyik lényeges előfeltétele volt az újjáalakításnak. A miniszter a venyigetermelést részben állami kezelésbe vette, részben pedig községek és társulatok venyigeültetvényeit az anyag ingyenes átengedésével és a költségek részben való fedezésével támogatta és segélyben meg jutalomban részesítette a magánvállalkozásokat. Ilyenformán 1899-ben már 77 kiváló bortermő vidékeken levő 1724 kat. hold terjedelmű anyatelepről 15 millió és 452 kat. hold terjedelmű 15 magántelepről 3 millió venyige volt termelhető, míg ma 586 község már 3000 kat. holdon felül terjedő venyigeteleppel rendelkezik. A munkástelep alapítása tapasztalt és ügyes személyzet nevelése céljából 3—4 év múlva

biztosítja a szükséglet fedezését. Egy másik elengedhetetlen feltétel a modern bortermelés ismeretének terjesztése. A szőlőtermelési felügyelők számát, a kiknek sikeres tevékenysége a vezetésre, felügyeletre és oktatásra terjed ki, 27-re emelték. A tíz állami vinczellériskolában évenként 240—250 növendék nyer kiképzést s ugyanott valamint az állami bortermelési állomásokon négyhetes tanfolyamokat tartanak népiskolai tanítók részére, a kik a legalkalmasabbak arra, hogy a gyakorlati művelésmódokat a népesség szélesebb rétegeiben terjeszszék. A minister továbbá közérthető vezérfonalat adott ki, a melyből eddigelé 40.000 példány kelt el. Ezenkívül az állami telepek gyakorlatilag is képeztek ki szőlőtermelőket és kiküldöttek őket a munkálatok vezetésére és a felvilágosítások megadására.

A helyreállítás munkája azonban csak akkor vehetett nagyobb lendületet, a midőn a szakértelem terjedése mellett az anyagi eszközökről is gondoskodtak. Az 1896-iki törvény kifolyásaképen e célra egy új bankintézet állíttatott fel, a mely állami felügyelet és támogatás mellett magas kölcsönököt ad alacsony kamatra. Venyigehiány és akadályozó művelési szabályok folytán azonban a hitel eddigelé csak évi 5—6 millió korona erejéig vétetett igénybe.

A siker szembeszökő. A szőlőterület ismét 434,000 k. holdra emelkedett; ebből 80,000 k. hold 4000 községben phylloxerás szemben 92.000 k. holdnyi új ültetvénynyel. Az ország minden bortermő vidékén nagyobb területeket alakítanak újjá. A szakközégek tanácsát mind gyakrabban veszik igénybe, hogy eleget tegyenek ama szabályoknak, a melyeket a művelési terv a kölcsönadás feltételeképen előír. Természetes folyomány, hogy a szőlőművelés terén észszerű irány honosodik meg. Az elért eredmények megszilárdították a bizalmat és annyira fokozták a kedvet a szőlők helyreállítására, hogy a parlagon heverő területek értékének emelése és ezzel a nemzeti vagyon emelkedése állott be, míg másfelől a bortermelésnek jelentékeny évi növekedése várható.

A kormány ennek reményében nemcsak a borhamisítási törvény szigorú kezelésére, hanem arra is kiterjeszti gondoskodását, hogy észszerű pinczegazdaság terjesztése által a kelendő boroknak egyenlően jó minőségét és a bor értékesítésének megkönnyítése által a honi termelésnek a világpiacra való sikeres versenyét előmozdítsa. E célból a miniszter az országos központi mintapinczét szélesebb alapokra igyekszik fektetni, megfelelőleg

azon céljának, hogy a borkivitel fokozza, továbbá vidéki pinczeközpontokat és borértékesítő társulatokat igyekszik alakítani, a kicsinyben való termelés számára észszerű kezelés és tiszta, természetes magyar borok eladása által. E társulatok felvételnek egyfelől az országos központi hitelszövetkezet kötelékébe, másfelől összeköttetésben állanak a mintapinczével. Alapításuk megkönnyítésére pedig észszerű pinczegazdaságok alapítására szóló népszerű útmutatók és mintaalapszabályok kiadása szolgál, a melyek minden bortermő vidéken 50.000 példányban terjesztettek. Utánzást érdemlő hasonló példák többhelyt találhatók. Kereskedelem-politikai tekintetben az olasz borok behozatalának vámok által való megnehezítése volna ajánlatos.

A kerti gazdaság kiegészítő része a mezőgazdasági kisüzemnek. Magyarországon is a kerti talaj túlnyomó része, azaz 716.438 kat. holdból 619.077 kat. hold, vagyis 86,41% törpe- és sajátképeni kisbirtokra esik. Hogy mindazonáltal ezen művelési ág parasztagazdaságunk által oly kevés méltánylásban részesül, kitűnik abból, hogy a kerti termelés a törpegazdaságban csak 6,78%,-át sőt a sajátképeni kisbirtokban csak 22,2%-át foglalja el az összes területnek. Egyforma gazdasági viszonyokkal bíró vidékek 1,31—37,48% különbséget mutatnak, jeléül, hogy a kerti művelésnek a kisgazdáknál való előmozdításra még nagy szerep vár.

A *konyhakertészet*, a mely körülbelül 25%-át foglalja el a kerti talajnak, különösen nagyobb városok közelében a növekvő népesség helyi szükségletének ellátása és kivitelre szánt speciális termelés (mint uborka-, káposzta-, paprika hagymatermelés) által indul lendületnek s évenként a főzelékek nagy tömege kerül kivitelre. Ámde a kis konyhakertek már évek óta kemény versenyt kénytelenek vívni korai zöldségnek Olaszországból és a tenger-mellékről való bevitelével és a nagyon igénytelen és szorgalmas belföldi bolgár kertészek termékeivel. Egyes ágak pl. a dinnye-nemesítés emelésére és javítására az állami kertészeti intézetekben tiszta magkultúrák vannak berendezve, a melyeknek termékei szétesztatnak, míg másrészt a főzelék aszalása kályhák kikölcsonzése és jobb kistermelők jutalmazása által, végre a megfelelő fajok terjesztése a kertészeti egyesületek subventionálása által nyer támogatást. A főzeléktermelés mégis hathatós előmozdításra szorul. Különösen korai zöldség termelése és aszalt főzelékké s conservekké való feldolgozása még csak kis mértékben történik. Ép ily fejletlen még a *virágkertészet*. A szaporodó virágüzletek

szükségele metszett virágban legnagyobb részben Olaszországból és a francia Riviéráról való behozatal által elégettetik ki.

De mindenekelőtt a *gyümölcstermelés*, a mely hivatva van a phylloxera által okozott károkat részben pótolni, hanyagoltatott el a nép által, a mely szorgalmát és ügyességét a szőlőművelésben összpontosította. Az idegenkedés annyira ment, hogy nem tudták belátni a fatermelés hasznát, sőt sok helyütt még károsnak is tartották a fákat a földművelésre. Ez az előítélet okozta, hogy a paraszt tartózkodott a gyümölcsfák ültetésére szolgáló minden befektetéstől, úgy, hogy az államra és a társadalomra hárult a nehéz feladat a gyümölcstermelést a parasztgazdaságokban meghonosítani. Gróf *Bethlen* kezdte meg az akciót az által, hogy az egész országban tanulmányoztatta, milyen gyümölcsfajok alkalmasak különböző helyeken s az által, hogy tervszerűleg, a megfelelő helyeken állami gyümölcsstelepeket rendezett be, hogy az illető vidékre alkalmas csemetéket termeljen. Ezen tevékenységet folytatja Darányi a gyümölcstermelés minden irányban való programmszerű fejlesztése terén, úgy telepek alapítása, mint az ismeretek terjesztése és a gyümölcsértékesítés előmozdítása által.

Az ország jelenlegi faállománya csak körülbelül 80 millió darabra rúg, minek fele szilvafa. A gyümölcstermelést ennél fogva elsősorban a faállomány szaporítása, és kevés, de piaczképes fajok tömeges termelése által kell előmozdítani. A kisgazdáknak csemete-szükségletéről az állam és község gondoskodik. A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894: XII. t.-cz. elrendeli minden községben egy faiskola alapítását, a melyeknek a helyi viszonyoknak megfelelő berendezése érdekében a kormány magok, ojtógalyak, alanyok kiosztása és az igazgatással megbízott néptanítóknak jutalmazással való buzdítása által fáradozik. Avföldművelési minisztérium e célra 20 gyümölcsfaiskolát állított fel 390 kat. hold kiterjedéssel, a melyekből évente körülbelül 500.000 darab csemete, 5 millió fácska és több százezer nemesojtvány osztatott ki papok, tanítók s kisgazdák részére vagy ingyen, vagy mérsékelt áron.

A szükséglet még mindig nincs fedezve s még hosszabb ideig szükséges a megfelelő fák kiosztását állami, magán és községi faiskolák számára szaporítani, hogy egy nagyobb gyümölcsipar anyagát megteremtsük. A gyümölcs-és kertészeti termelés körüli teendők vezetésére a ministeriumban külön osztály szolgál, a melynek szervei az állami kertészeti felügyelők és kertés-

szeti vándortanítók a községi faiskolák szervezetére felügyelnek, s népszerű előadásokat tartanak. A szakkertészetnek s a néptanítóknak a faiskolákkal való bánásmódban való kiképzésére négy helyen speciális tanfolyamok vannak berendezve, a melyek egyszersmind a méhtenyésztésben és kosárfonásban is gyakorlati oktatást nyújtanak. Ezenkívül még más iskolák is terjesztik a kertészeti ismereteket. Az ide tartozó törekvéseket támogatja egy a kiscgazdák közt meghonosodott havi szaklap : »A gyümölcsész«. A gyümölcs értékesítése érdekében is történtek intézkedések. Az igazi feldolgozást elősegítendő, különböző helyeken évenként égető katlanok, czidermalmok, sajtók, gyümölcsszárítók stb. kölcsönhasználatra osztatnak ki és tanfolyamok tartatnak a gyümölcsbor, cognac, pálinkák és szárított gyümölcs készítéséről. A friss gyümölcs piac- és szállításképes állapotban való értékesítésének szervezése céljából a gyümölcserképesítő szövetkezetek alapítása, az észszerű csomagolás felől való kioktatás és gyümölcsszállításra berendezett vagonoknak a m. kin államvasutak által való rendelkezésre bocsátása által nyer támogatást s a kivített maga a minister külföldi piacokkal való összeköttetések szervezése által közvetlenül előmozdítja. Végre nagyobb vállalkozási kedv nyilvánul a gyári conserválás, ezukrozás és lekvárrá s ízzé való feldolgozás körül, a mely kedv már csak a kormány részéről megkezdendő megfelelő iparpártolási politikára vár.

A gyümölcset nem termő faültetvények előmozdítására is van a miniszternek gondja, a mióta az 1894: XII. t.-cz. elrendeli az állami és járási utaknak és a községi tereknek befásítását. A gazdasági fatermelés és az úti fák termelésének előmozdítására szolgálnak: a mezőgazdasági faiskolák berendezése, a fák ültetéséről és gondozásáról tartott gyakorlati tanfolyamok, s egy a fatermelésről irt népszerű kézikönyvnek tanítók és papok közt való ingyenes kiosztása.

Az erdőmivélés a parasztgazdaságban csak alárendelt szerepet játszik. Az összes erdőterületből (7,417.940 katasztrális holdból) 100 holdon alóli gazdaságokra csak 989.163 kat. hold. vagyis 13,34% esik. Fontosabbak a községek, volt úrbéri és közbirtokosságok tulajdonában lévő több mint 4¹/₂ millió kat. holdat tevő erdőségek, a melyeknek állami kezelését az 1898 : XIX. t.-cz. mondja ki. Erre a célra eddig 44 kir. erdőhivatal és 154 kir. járási erdőfelügyelőség van rendszeresítve, a melyeknek hatásköre 1898-ban egy 2,821.347 kat. holdnyi területű közhasználatban levő erdőre terjedt ki. Az éghajlati viszonyok

javítása és az árvízveszély csökkentése céljából a kopár területek, vízmosások befásítására és futóhomok megkötésére szolgáló ültetvények ügyét az állam az 1879: XXXI. és 1884: XXVI. t.-cikkek értelmében adómentességek, mag és csemete ingyenes kiosztása, jutalmazások, pénzsegélyek, kölcsönök adása által hathatósan támogatja, évenként nagyobb összegeket fordít ezekre ; mindezek fontos, közvetett befolyással vannak a kisgazdák viszonyainak javítására.

* * *

A népies állattenyésztés, a mely fontosságban annál inkább öregbedik, mennél kedvezőtlenebb lesz a mezőgazdaság helyzete, egyáltalában súlypontját képezi a magyar gazdálkodásnak, de különösen a parasztgazdaságnak, minthogy az összes marhaállománynak több mint fele a gazdaságokban levő marhának $\frac{3}{4}$ -ed része a kisgazdaságba tartozik, s a törpebirtokra 113, a sajátképeni kisbirtokra 49 darab, a középbirtokra ellenben csak 28 darab, s a nagybirtokra 32 darab esik 100 kat. hold szántóra a szarvasmarhára redukált állományból (1 szarvasmarha = 1 ló = 5 sertés = 16 juh). A magyar szent korona országai marhaállományának nagyságát a következő számok mutatják:

	Törpebirtokban		Kisbirtokban		Összesen	
	darab	%	darab	%	darab	%
Szarvasmarha	1,120.832	31,32	3,944.221	31,50	5,065.053	31,43
Ló	316.620	8,82	1,579.675	12,61	1,896.295	11,77
Szamár	7.747	0,22	4.848	0,04	12.595	0,08
Őszvér	819	0,02	587	—	1.406	0,01
Kecske	104.147	2,90	167.959	1,34	272.106	1,68
Disznó	1,455.373	40,55	3,495.182	27,91	3,950.555	30,73
Juh	583.614	16,26	3,330.618	26,60	3,914.232	24,90
Háziállat (szarvas- marhára redu- kálva)	1,802.398	—	6,572.629	100	8,375.027	—
Szárnyas	8,763.062	—	16,807.565	—	25,570.627	—
Méhkas	172.596	—	447.357	—	919.953	—

E szerint tehát a szarvasmarha- és sertésenyésztés foglalja el az első helyet, de a lótenyésztés is el van terjedve különösen a kisgazdaságokban, míg a törpegazdaságokban a sertésenyésztés lép előtérbe. Megfordítva van ez a juhtenyésztéssel. Az állattenyésztés a kevesebb szántóval bíró vidékeken nagyobb mértékben űzetik, jeléül annak, hogy nem a takar-

mánytermelés, hanem mezők és legelők képezik a paraszti állattenyésztés alapját, a melynek e szerint még nem sikerült a külterjes viszonyok nyűgét lerázni. Újabb időben azonban előmozdítólag hat a kormány anyagi és erkölcsi támogatása nemcsak ez állomány szaporítására, hanem az ország állattenyésztésének értékelésére is közvetlenül és közvetve a társadalmi tevékenység ösztönzése által.

Ezen két tényező összekötő tagjai az 1894 : XII. t.-cz. értelmében felállított járási állattenyésztési felügyelőségek a melyek intézménye az általános tenyésztés közül annyira bevált, hogy számuk 6-ról 11-re emelkedett. Feladatuk ügyelni, hogy az apaállatok tartására kötelezett községek és egyéb testületek a kellő számú jóminőségű és tiszta vérű apaállatokkal elláttassanak, hogy a tenyésztési szabályok mindenben betartassanak, a hol ilyenek nincsenek, ők tartoznak ezeket megfogalmazni, a hol gyakorlatilag nem váltak be, ezek megváltoztatását eszközölni ; tartoznak az apaállatok és a községi gulyák megvizsgálásában részt venni, törzskönyvi-legelőkiosztási stb. ügyekben közbenjárni, díjazások tartását előmozdítani, állami jutalmakat kieszközölni, tenyészszövetkezetek alapítását megkönnyíteni, egyesületeknek, társulatoknak és magánosoknak szaktanácsot adni s részt venni téli tanfolyamok és mezőgazdasági előadások megtartásában. Az eredmény már ma mutatkozik az elmaradott és csekély értékű állatoknak a községi gulyákból való eltűnésében és egy egészséges és czéltudatos tenyésztési irány lábrakapásában.

Különösen kitűnő apaállatoknak az állami jószágok és magánosok méneseiből való beszerzése terén és azoknak leszállított áron és kedvezményes fizetési feltételek mellett a községek közt való kiosztása terén a földművelésügyi minister évenként gyarapodó tevékenységet fejt ki. Az állami segélyezés mellett rendezett vidéki díjazások is nagyon beváltak az állattenyésztési ismeretek és kedvnek a kiscgazdák közt való terjesztésével. Ezenkívül sok egyesület a maga erejéből szerez díjazásokat. E mellett a társadalmi tevékenység is sokhelyt a még csekély számban meglévő állattenyésztési egyesületek vagy szövetkezetek és legelőtársulatok felállítása által sokat tesz a paraszti állatállomány javítására és kiegyenlítésére. Meg kell emlékezni még az egyes egyesületek által fentartott tenyészállományokról és a kiscgazdák licenciáit tenyészanyagának árverésekkel egybekötött adásvételi közvetíté-

séről, a melyeknek sok előnyük van mint a tenyésztés fejlődése sarkantyúinak.

Az állattenyésztés sikereit azonban csak az *állategészségügy* szigorú kezelése és azzal kapcsolatosan tenyésztett állatok megfelelő értékesítése által lehet biztosítani és emelni. Az állattenyésztésügyi intézkedések közt különös említést érdemel az 1888: VII. t.-cz., a mely a ragadós betegségek terjedésének gátat vetett és a magyar állatkivitel stabilitására utat nyitott. Különösen a fertőző tüdőlob kiirtása, a mely betegség időnkint Magyarország marhaállományában óriás pusztítást vitt véghez, valamint a száj- és körömfájás járványának kiirtása eszközöltetett jó sikerrel, míg ellenben a tüdővész elleni védekezés még nélkülözi a hivatalos rendezést és a sertésvész sem volt eddig localisálható, minden erőfeszítés ellenére. Jótétemény a kiscgazdák számára az 1899-ben Ausztriával megállapított állategészségügyi egyezmény, a mely által a szabad állatforgalom előmozdított és az állategészségügy szigorúbb kezelése éretett el, s a melynek következménye lett az állatküldemények hatósági ellenőrzése, s az állatvásárok ésszerű technikai berendezése és állami felügyelete. További fontos lépés az állattenyésztés érdekében az 1900. évi törvény az állategészségügy államosításáról, a mely az elégtelen számú állatorvosok jelentékeny szaporítását fogja maga után vonni. Az állatállomány állandósításra célzó szavatolási törvény és a kivitel érdekeit előmozdító és biztosító állatbiztosítási törvény még meghozatalra vár.

A paraszti marhaállománynak a tenyésztéssel kapcsolatos *táplálása és gondozására* még túlságos csekély súlyt helyeznek a hivatalos körök. A magyar kiscgazda e tekintetben még sok helyt hagyományos slendriánhoz ragaszkodik, a mely sehogy sem egyeztethető össze az állattenyésztés ésszerű módjával. A közös legelőügyeknek az 1894: XII. t.-cz. értelmében való szabályozása tárgyi alaposág és szigorúság híján nem hajtatik végre oly módon, hogy az a legelőfelosztás megakadályozása, a meglévő községi legelők biztosítása és javítása és új községi legelők alakítása tekintetében a várakozásoknak megfelelné. Az istállómarha ésszerű táplálásának és gondos ápolásának a tenyésztés sikerei és az állattartás hozadéka tekintetében, valamint követendő szabályoknak jelentősége a kiscgazdák szélesebb köreibe még nem hatottak el s arra várnak, hogy helyi viszonyokhoz igazodó kioktató felvilágosítás nyújtassék e tekintetben.

Alapos reformra szorul a *vásárügy* is. Az évtizedek óta czél és terv nélkül gyakorolt eljárás arra vezetett, hogy a magyar vidéki vásároknak semminemű kereskedelmi szervezetük sincs. Érzékenyen érezhető a termelésben és egyes vidékek szükségletében a hivatalos jellegű állatkereskedelmi emporiumok hiánya. Nem sokkal jobban áll a tulajdonképeni tenyészállat-vásárok ügye. Kivételt képeznek az 1896-ban és 1899-ben megtartott nagy országos állatkiállítások, a melyek hűen tükrözték vissza a fejlődő magyar állattenyésztést.

Az ország lótenyésztése legnagyobbbrészt kiscgazdák kezében van, minthogy az összes birtokokból 2,162.423 darabból törpebirtokra 14,64%, kisbirtokra 73,06%, összesen 87,70% esik. Azonban mily kiterjesztésre képes még a lótenyésztés, mutatja, hogy átlag egy megyében sincs több egy lónál a törpebirtokokon és három lónál a kisbirtokokon. Az országos lótenyésztés előmozdítása Magyarországon csaknem kizárólag az állam feladata, a mely már az alkotmányos aera kezdete óta, főkép a hadsereg szükségletének fedezése érdekében értékes fedező mének beszerzésével fejtett ki tevékenységet az egyforma tenyésztés és a belföldi anyagnak angol és arabs vérrel való nemesítése körül. 1899-ben 3495 állami mén állott a tenyésztők rendelkezésére; ebből 182 darab egyes községeknek adatott át, 244 db magántenyésztőknek adatott bérbe, 3069 db 974 fedezési állomásban helyzetetett el s ezekkel 153.745 kancza fedeztetett, ehhez járul 339 községi csödör és a járási bizottságok által tenyésztésre licenciáit 1522 csödör 111.660 fedezett kanczával, összesen 5356 csödör 265.405 fedezett kanczával; oly szám, a melyet alig ért el egy más állam, A bábolnai, kisbéri, mezőhegyesi és fogarasi állami méntelepeken lévő 80 Pepinière-csödör és a magántelepeken lévő s az általános tenyésztés számára hozzá nem férhető mének nincsenek beszámítva. Mindazonáltal még mindig érezhető a szükség az állami mének és fedező állomások szaporítása iránt. Az első hiány pótlást nyer az állami telepek újabb ivadéka és 41 a ministeriummal szerződéses viszonyban álló magánménes nemes csödörösikóinak megvétele által. A csödörök szaporodó számához képest évenkint új fedező állomások állítatnak fel, hogy az ország legtávolabb vidékein is előmozdítassék a lótenyésztés; a fedezési díjak leszállítatnak, hogy a szegény embernek is lehetővé tétessék a kitűnő minőségű kincstári mének használata. A vármegyéknek eddig még kevésbé méltott fel-

adata az alkalmas községi csődörök beszerzéséről és észszerű tartásáról való gondoskodás.

Minthogy az állami méneseknek részben fedezniök kell a méntelepek évi szükségletét, évenként szaporítatik kanczaállományuk is, a mely 1898-ban már 3775 dbot tett ki. Parasztenyésztők anyaállatainak kiválogatása körül az állam lótenyésztési szövetkezetek alapítása által folyik be, a mely téren a mezőhegyesi méntelep vezetőség 1893-ban elvállalta a kezdeményezést, hogy egyesítse a parasztgazdákat, egyformább, nemesebb és súlyosabb háta- és kocsilovak (az u. n. mezőhegyesi fajta) tenyésztésére. Általában azonban a parasztenhamenyésztés kanczaanyaga csekélyebb értékű.

Wiener Moszkó.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A gabonauzsora régi themájához.

Midőn a szakkörök kíváncsian várják a gabonelővételekről szóló törvénytervezet megjelenését, alkalmunk van retrospectív pillantást vetni ama mozgalmakra, melyek a gabonauzsora dolgában, gazdasági köreinkben, de talán az egész közvéleményben is eléggé nagy hullámokat vertek fel. E vizsgálódásra alkalmat ad azon körülmény, hogy nemrég dr. Márkus Dezső gyűjteményében rendszeresen egybeválogatva napvilágot láttak felsőbbbíróságaink e körbevágó ítéletei és minthogy a jogélet jelenségeit soha sem szabad elszigetelten a közélet egyéb nyilvánulásaitól dogmatikai szempontokból bírálnunk, úgy nem szabad ezt megtennünk jelen esetben sem, a midőn, mint emiítettük, a vitakérdést a törvény alkalmazásának termeiből már a törvényhozásába átvitték.

Mi volt az az egész gabonauzsora-mozgalom? Semmi egyéb, mint egy rossz termés következménye.

Eveken át szokásban volt, hogy a gazda tavasszal, midőn fogytán van a pénze, a learatandó termését egészben vagy részben eladja. Daczára annak, hogy nem tudni, mennyi lesz, bizonyos mennyiség iránt vállal kötelezettséget, mert már a kereskedőnek meghatározott quantumokkal kell dolgoznia. 1897-ben a rossz termés következményekép sok gazda nem tudott szállítani. A kereskedő differenciára perelt. Ezt elnevezték uzsorának s így lett gabonauzsora.

Ugyanezen időbe esik, hogy az agrár-merkantil küzdelem mindjobban kiélesedett és midőn az ország déli részéből nagy vehemenciával terjesztették a hírt, hogy a gazdát tönkreteszi az uzsorás gabonakereskedő, az agrár tábor kapva-kapott az alkalmon és ellenfeleinek újabb rendszabályozását követelte.

Van-e ennek jogosultsága? Lehet-e ez a kérdés agrár-merkantil vitakérdés?

Midőn a gabonaelővételt üzték, az úgy a gazda, mint a kereskedő érdekeit szolgálta. A gazdának érdekeit, mert oly időben juttatta pénzhez, midőn arra legjobban rászorult és oly árban tudta értékesíteni árúját, minőt aratás után sohasem ért el. A kereskedő viszont a megvett árút a határidőpiacon ismét tovább eladta s így a maga tisztességes, kiérdemelt közvetítői díjához jutott. Eppen az elővételek terén mutatkozott tehát az, hogy gazda és kereskedő nem ellensége egymásnak, hanem harmonikus együttműködésük mindkettő anyagi prosperálásának szinte nélkülözhetetlen feltétele. Viszont bebizonyítottnak vehető az is, hogy az 1897. jelenségek csak a rossz termésnek voltak következményei és úgy az, hogy a gazda differenciát kénytelen fizetni, csak szomorú véletlennek mondható.

Hozzáveszszük már most, hogy a »gabonauzsora« jelenségei csakis az ország déli vidékén mutatkoztak, tehát igen szűk körben s így már ezért sem lehet a magyar gazdaközönség és kereskedővilág egyetemeinek érdekkellentétéről beszélni.

Hol van tehát ama politikai raison, mely megkövetelte, hogy e kérdésben nagy lármát csapjunk és, mely miatt minisztériumaink törvény-előkészítő osztályainak ismét dolgot kell adnunk?

De ha nincs meg a politikai raison, hol kereshetjük a juristikai indokokat, melyek a gabonaelővétel új szabályozását szükségessé tennék?

Keletkezett-e valamely új jogviszony, mely még eddig szabályozatlan volt ?

Nem. A gabonaelővétel semmi egyéb, mint jövőben létesítendő dolognak eladása, a mi szokásban van, a mióta csak forgalom létezik és a minek korlátokat szabni egyetlen törvényhozó sem látta tanácsosnak. Végre az egyéni szabadság is valami és különösen az a vagyon értékesítése terén. Mi sem könnyebb, mint anyagiakban agyongyámkodni egy népet. Azt tehát merőben képtelenségnek kell tartanunk, hogy az elővételt eltiltsák.

»Igen ám, de az elővételi üzlet burkolt határidőüzletet visz be az ügyletbe és a szegény tanulatlan parasztembert tőzsdei spekulációkba bonyolítja.«

Ez a tétel tetszetősebb, de elemezzük csak egy kissé. Mit is csinál az a parasztember? Júliusban szállítandó gabonára kap áprilisban pénzt. Júliusban szállítja a gabonát, no akkor vége az ügyletnek. Most tehát nem spekulált. No de tegyük fel, nem szállít. Akkor egyszerűen felel azon kárért, melyet a vevőnek okozott. Ezt a kárt a tőzsde árszabályozza, de az nem is lehet másképp, mert hiszen az szabályozza a termények egész értékesítését! Más alapot a kártérítésre találni, merőben képtelenség, legalább addig, a míg az árutőzsdét a maga összes életfunkcióival el nem törlik.

Tehát kíváncsian várjuk a javaslatot.

Ha tehát ezt veszszük tőzsdespeculációba vonásnak, úgy annak kell tartani azt is, ha a parasztember készárúját tőzsdei árfolyam mellett eladja.

Mert hiszen anyagot a javaslatnak nézetünk szerint nem fog szolgáltatni a judicatura sem. Itt vannak összegyűjtve az ítéletek Márkus Dezső könyvében. Ha az ember elolvassa, megkérdi, mi is akar lenni az a gabonauzsora ?

Mert a Curia vád alá helyezett és elítélt gabonauzsorásokat, de azt nem mondta meg, mi a gabonauzsora? No természetesen nem, nullum crimen sine lege, de legalább annak elvi megállapítását látnók, minő tényálladék mellett fajul el a gabonaelővétel uzsorává. Egyetlen erre vonatkozó határozott kijelentést találunk és ez negatív természeténél fogva értékes; t. i. legfelsőbb ítélőszékünk teljesen osztotta azok nézetét, kik mondták, hogy ezen adásvételek nem lévén hitelezési ügyletek, nem foglalják magukban az uzsora tényálladékát, hacsak nem palástolják a hitelezési ügyletet. Tehát, ha már eredetileg az volt a szándék, nem akarunk mi itt búzát kapni, hanem pénzt. Nos, negatív itt a mi eredményünk, mert maga a Curia belátta, hogy az elővétel nem üldözhető, hacsak nem palástolt ügylet. Ezek ellen pedig megvan a védelem eddigi törvényeinkben.

Persze a kereskedővilág és gazdasági rendünk érdekében, bíróságainknak skrupulosusabbaknak kellett volna lennie, annak megállapítása körül van-e elpalástolás vagy nincs?

De ez ténykérdés, melyet amúgy sem lehet törvénynyel elintézni.

Ne vigyük be tehát törvénytarunkba a gazdasági reactiót, nincs arra sem indok, sem alkalom.

Mindenkit meggyőzhet erről az a néhány ítélet, melyeknek elvi jelentőségű thesiseire fentebb hivatkoztunk.

Dr. N-y.

A nemzetállam tankönyve.

A nemzetállam tankönyve, írta Kuncz Ignác. Második, bővített kiadás. Stein János kiadása, Kolozsvár. 1900. — 403. oldal.

A politikai tudománynak jó tankönyvét adni nem könnyű feladat. A gondolkodás irányainak szétágazásánál, alig árnyalatnyi különbségeknek nagy horderejénél, de mindenek fölött az alapszemponatok tisztázatlanságánál fogva a tudomány egészét és a közlés művészetét együtt igényli. Magyar viszonyaink között pedig hatványozottan nehéz. A jogi tanulmányokra érett ifjú alig van mással felvértezve, mint a történelem száraz adathalmazával, a philosophiai propedeutikának gúnyolt logikai sémákkal és egy kis hazuról hozott ellenszennvel a haszontalan elmélet iránt. A jogi oktatás ezen alig segít. A bölcsészeti collegiumnak csak hallgatása kötelező, a mi annyit jelent, hogy alig hallgatják; a jogbölcséletről pedig, mint segédeszközről szintén csak annyiban lehet szó, a mennyiben valaki hajlamainál, vagy az alapvizsgán a sors szeszélye folytán nem olyan professorhoz kerül, kinek agyában az államélet képe avult irányok torzképét mutatja. Így aztán előről kezdhet mindent a politika professora. Az ő gondja, hogyan érteti meg és fogadtatja el politikai rendszerének philosophiai alapjait, mert a szerint építhet rajta.

Kuncz Ignác derekasán felelt meg a tankönyvíró feladatainak. A politikai eszmék irodalomtörténeti fejlődéséről írott szakaszok folyamán fokról-fokra, a kezdetlegesebb gondolatkörökről a subtilisebb megkülönböztetésekre vezeti át hallgatóját, ki is így a könyv érdemi részének olvasásához a politikai tudomány vitakérdéseinek ismeretével és a politikai gondolkodás disciplinájával foghat. Ezen rendszertani nagy előnyhöz más, nem kevésbé fontos didaktikai előnyök járulnak. Szerző subjectiv áthatottsága tudományos igazától, heve az érvelésben, ereje a szemléltetésben — mind mutatják, hogy előtte álláspontjának helyessége és az arról való meggyőzés komoly dolog. És ez a lelkesedés önkénytelenén átragad az olvasóra, hogy tudományos érdeklődésként hasson benne.

Ez az érdeklődés aztán végigvezeti a politikai tudomány egész rendszerén. Az alaptanokban az állam mibenlétének, fajainak, életének és céljának vázlatát nyújtja a szerző, külön szakaszt szentelve az állam és társadalom szembeállításának. Majd az állam alaperőit taglalja és a népelet tényleges osztályainak kapcsán a szabadság és egyenlőség eszméinek elemzéséhez jut. A szabadság, mint hatalom az államhatalmak tanához vezeti át, melyeknek orgánumokként való megkülönböztetése művének további beosztását adja, a mű II. részét, melyben a törvényhozó-, kormány- és bírói hatalom szervezeti kialakulásáról és a velük kapcsolatos intézményesült garantiákról értekeznek. Az államhatalom ügyköreinek beosztása s az egyes ügykörök rövidre fogott tárgyalása zárja be a kerek rendszert, egységes, világos képét nyújtva annak a felfogásnak, melyben szerző az államot és életének nyilvánulásait látja.

Ez az alapszempon, melynek világában a könyv minden kérdése feltűnik: a nemzet és állam fogalmának teljes egybeesése, a nemzet-állam, mint abszolútum, a melyben az egyénnek semmi personalitása nincsen. Szerinte az állam »igazi személyes lét, millióknak közös öntudatossága« s a míg ez a nemzedékeket összekötő állami öntudatosság létezik, addig — az ethikai államfogalom szerint — az állam ugyanaz marad. Szembeállítja vele az individualistikus államot (társasági állam, népsouverenitás, politikai atomizmus), mint nem öncélt, hanem eszközt az egyénnek.

Nem lehet itt feladatunk ez alapelvek helyességének eldöntése, hisz politikai gondolkodók köteteket száznak részben egyező, részben eltérő álláspontjaik igazolására. Ez alapelveknek controllja a politikai tudomány alapkérdéseiben való működtetés által, ez ismertetés keretéből még inkább kiszorul. Mégis nehezen zárkozhatánk el a következők nyilvánítása elől.

A mi az alapelv folyományakép az állam mesterséges összealkotottsága ellen íródott, az — bár más és más szempontból — mindinkább örvendetes egyértelműsége a modern politikai tudománynak. A mi azonban az államban az egyéni részről működtetett hasznossági szempontok ellen mondatik, az az atomista világfelfogás képviselőinek nyilvánvaló félreértésén alapul. Az evolutionista philosophia nem hasznossági momentumokat keres, hanem a kielégítésre váró emberi szükségleteket méltányolja. A szükségérzetek behatása alatt ezek megszüntetésére törekvő ember nem a Kuncz »önző társadalmi embere«, hanem szükségkép megszerzendő és biztosítandó létfeltételekkel bíró organismus, mely e célra működéseket kiválaszt, célravezetőket követve gyakorol, velük kölcsönhatásban fejlődik s azokat is fejleszti és így ezen szükségérzetek megszüntetésének érdekében állami létén kívül is eljut az altruizmus gyakorlásához. Az altruizmus tehát az állammal szembeállított társadalomban, mint az egyéni érdekek átszötte alakulatban, mint szükségletkielégítést biztosító út létezik, az nem tisztán állami, hanem már társadalmi fejlemény. Állami létében — kétségtelen — módosul az emberi organismusnak nem egy funkciója, bizonyos szükségletek más irányú biztosítottsága, e biztosítottság szempontjából az állam hasznosságának belátása, majd érzelmmé erősödés folytán szeretete által. Az állami lét tehát altruistikus gondolatfolyamatokat is szül, a mint másrésztől kétségtelen, hogy ép ily természetes úton egoizmust is fejleszt. Nem mondható tehát, hogy az állami lét hiányával az altruizmus ellentétes, még kevésbbé, hogy az állami erkölcs az egyéni, illetve társadalmi ethikának szükségképén fokozata, egyedül annyi, hogy az állami lét a benne élő egyénre, mint szükségkép ható, módosító tényező szerepel. Levezethető ez úton a hazaszeretet érzése, az államtag önfeláldozási készsége, érzelmmé erősödött, inveterált belátások hatása alatt, melynek belátásos alapjaira visszatérni ép azért fájdalmas annyira, mert teljesen elmosódtak azok. És e mellett az államnak — kialakulásában ily módon megconstruált — szeretete nem szolgálhat végeredményben az egyéni szabadság elnyomására vivő következtetések alapjául, mint a melyre a Kuncz által a priori és feltétlenül követelt hazaszeretet az egyénnek az államban való impersonalitásával kapcsolatban alkalmasnak látszik. A minthogy e consequentiák szerzőtől bizonyára ép oly mérvben vannak távol, mint a hogy az evolutionista ethika is nehezen jelentkezhetik az önzés elfajulásaként. A valóságban egyébként az egyéni érdek ütközése bizonyos concrét állami léttel ritkán kiengesztelhetlenül merev. A fokozatok egész skálája lehető, hol — ép úgy, mint másutt — a működő erők eredőjé-

ben alakul ki az egyén elhatározása. A szükséglet nyomása ellen a hazaszeretet érzésén felül ezer láncz, a világgazdaság változó conjuncturái és egy csomó leküzdhetlen kényszerűség küzdenek. A hazaszeretet érzésének diadala elemeiben szemlélve ez érzéssel legtöbbször semmi közösséget sem mutat.

Inductiv adatok tömegéből levont ezen és más törvényszerűségek ellenében az alapul vett ellenkező elvek következményeinek bármily élénk szemléltetése nem lehet elegendő. így az egyén államban való impersonalitásának, a nemzet és állam teljes fogalmi egyezésének feltüntetése, az állam személyiségéből önezélőségének levezetése a legnagyobb szemléltető képesség daczára is a positiv érvek hiányát éreztetn mutatja.

Az egyén, mint a népnek része, az állam alaperőinek is részét képezi. Ez erő közrehatásának, az egyéni akarat és tudatnak állami akarat és tudatként való, nem formális (szavazási módok útján), hanem lényegi kialakulásának problémái concrètebb megállapítást igényelnek, mint a mennyi a milliónknak nemzedékeket összekötő öntudatosságában foglaltatik.

Az is kár, hogy a nemzetszemélyiséget az államhatalom minden ágazatában mint egységes egészet működtetvén, szerveinek természetes és jogi különlete és az ezek folytán az egyensúlyban tartás biztosítására szükséges garantiák kérdései nem jelentkeznek a maguk realitásában. A való életben ugyanis a külön személyekből álló nemzeti szervek — a Kuncz által feltételezett impersonalitás daczára — egymással igenis ellentétbe jöhetnek, mint részleges erők nyilvánulhatnak.

Mindez pedig — a mennyiben tényleg tévedés — egy közös forrásból, a deduktiv módszer túlságosan kiterjedt értelmezéséből fakad. A kritikailag a tapasztalás fölé helyezett igazságokból való következtetés és így épen az alap kiinduló pontokkal szemben az ellenőrző inductiv adatok szerepeltetésének hiánya a positiv élettal könnyen collisióra vezet. A mint ezt szerző idealista rendszere nem egy helyen mutatja.

Mégis ez ellenkező szempontok kifejtése legkevésbé sem von le az érdemből, melyet szerző könyve megírásával magának a politikai tudomány körül szerzett. Bonyolultak az igazság keresésének utai és nehezek és az elfogulatlan kereső mindig érdemes az elismerésre, még ha útjára nem is indul a tudás és képesség olyan nagy tőkéjével, mint a hivatott szerző ezt teszi. S a mennyire távol áll tőlünk a szándék az ellenkező álláspontnak feltárásával ez igaz érdemekben kárt tenni, anynyira áthat a meggyőződés, hogy a nem eléggé méltányolt kérdések elöl a tankönyv szempontjai indokolták a kitérést. Azok külön megvilágításának a jelen könyv méltánylása által is megnövelt érdeklődéssel nézünk elébe.

Dr. Weisz Jenő.

A háború a szociológia szempontjából.

*Der Krieg als sociologisches Problem. Von Dr. S. R. Steinmetz.
Amsterdam, 1899. W. Versluys.*

A háború apológiája ez a kis dolgozat, a melyben felette tudományos mezben, de valósággal eléggé tudománytalanul, nagy igényeket támasztva, de csak igen csekélyeket kielégítve nagy felületességgel nyúl a szociológia egy óriás problémájához egy igen jó nevű és nagy tudományú németalföldi ethnologus, a ki azonban kevésbé jó szociológus.

Az uralkodó felfogás tudományban és közfelfogásban egyaránt egy régi rossznak, primitív idők egy még meg nem haladott maradványának tekintti a háborút, a mely már sehogysem illik bele mai kultúránkba és a melynek fennmaradása már csak idő kérdése. Spencer Herbert, illetőleg már Comte Agoston szociológiájának követésében megszoktuk a militarizmusnak és az industrializmus éles szembeállítását és azt a meggyőződést, hogy a társadalmak világtörténelmi fejlődése az előbbtől az utóbbi felé halad.

E felfogás ellen kel ki hevesen Steinmetz. Kifogásaink azonban egyáltalában nem e ténynek, hanem a kivétel módjának szólnak.

De halljuk előbb őt magát.

A támadó fellépés élettanilag tekintve minden magasabb fejlődés előfeltétele volt és hasonlóan fontos feltétel volt a gyengébbek és tehetetlenebbek kiküszöbölése a nagyobb képességek kiválása által. A háború volt a nagyobb társadalmak létrejöttének legfőbb tényezője, Azonban nemcsak a múltban volt a háború a fejlődésnek nagy fontosságú előmozdítója, hanem még a jelenben is hasonló szerep jut neki. Az emberek önállóbbak és agresszívebbek lettek. Az emberek versenye ma élénkebb mint valaha, a míg pedig ezt hasznosnak és elkerülhetetlennek tekintjük, addig a háborút is helyesnek kell elismernünk. Versengő egyéneknek támadólag kell fellépniük, az agresszív egyének pedig minden segédeszközüket fel fogják használni. Az egyéni verseny magában foglalja a csoportok versenyét s nincsen reá semmi ok, hogy az egyének ezeket a nagy kollektív segéderőket fel ne használják. Az össz-erők igénybevételenek igazi formája azonban a háború. Olyan küzdelem, a mely nem veszi igénybe a végső eszközöket, nem igazi küzdelem. Szerző itt maga is szemben találja magát azzal a kiáltóan toladó kérdéssel, hogy ha a háború mint a verseny eszköze tilos és meghaladott az egyénekre nézve, miért ne történjék ugyanez a társadalmakra nézve? Szerző ezt a súlyos ellenvetést azzal véli elűthetni, hogy az erőszak nem egyetlen és ezért nem is- döntő formája az egyéni mérkőzésnek, ellenben a társadalmak küzdelmének egyedül döntő eszköze a háború, ezért a háború megszüntetése annyi volna, mint a kollektív-verseny sajátlagos és lényeges formájának megszüntetése, A háború a mérkőző társadalmak minden, de minden erőforrásának eredője. Ha háború nem volna, a társadalmak egybefolyának, a háború eszközli a társadalmak szükséges elszigetelését. Ezekben áll a háború közvetlen haszna; közvetett hasznát abban látja szerzőnk, hogy a háborúk által megvége a társadalmak természetes kiválasztása. A háború indító oka, mondja Steinmetz, lehet igazságtalan, sőt nevétséges, de a háború kimenete mindig megfelel a mérkőzők erőviszonyainak, Erő, egészség, egészséges erkölcsi viszonyok, szellemi erő stb. stb. mind érvényre jutnak a háború kimenetelének eldöntésénél, éppen úgy mint az anyagi erő és a nagy szám és ezért a háború kimenetele mindig az emberiség érdekének megfelelő. Ha a terjeszkedő nagy államnak szüksége van a kicsiny szomszédok bekebelezésére, akkor ez nem ellenkezik az emberiség érdekével. Az összboldogság nívója emelkedik az által, ha az erős népek lépnek a gyengék helyébe.

Ezek szerző főérvei. Beszél még a háború hátrányairól, a melyeket igen csekély jelentőségűeknek igyekszik feltüntetni, de ezek már nem elvi jelentőségű érvek.

Szerző nem tudna csúnyább dolgot elképzelni, mintha az államok hatalmi kérdéseit, vagyis az emberiség jövőjének alakulásának jó részét nem a néperők mérkőzése, hanem egy jogászokból alakult bizottság

döntené el. Erről a kérdésről nem akarunk vitatkozni, ez végül is gusztus dolga; ezt a kérdést magunk sem bízunk a jogászokra de erről egyáltalában nem is lehet szó. Csakis azért említjük ezt a furcsa kifakadást, mert kitűnő illusztrációjául szolgál annak, hogy mennyire helytelenül fogja fel szerző az egész problémát, mennyire félreismeri a szociális kiválasztás mikéntjét.

Miként valamikor az emberi szükségletek kielégítésének módja csak az által érhető el a fejlődés egy bizonyos fokát, hogy az egyének, illetőleg a kisebb társadalmak közötti erőszak helyébe békés összeműködés lépett, úgy a mai háborúk szociológiai megítélésénél is az a főkérdés, hogy az emberi szükségletek minél jobb kielégítése szempontjából mi a helyesebb szervezet. Nem igényli-e ez a szempont a békés összeműködés szervezetének az államok határain túlmenő kiterjesztését?

A mi pedig a társadalmak selectióját illeti, ennek az erőszak csak egy módja. A népek elhatalmasodása és elszegényedése, fejlődése és pusztulása nem szűnik meg a háborúk megszűntével. A kiválasztás ezer úton-módon folynék tovább, éppen úgy, mint a hogy az egyéni kiválasztás a társadalmakon belül sem szűnt meg azon a ponton, a hol az egyének megszűntek egymást öldösni. Az sem áll, hogy a háborúban minden erő érvényre jut. Igaz ugyan, hogy bizonyos erkölcsi tulajdonságok a háborúban is hasznosak, hogy az intelligencia a hadviselésben, annak eszközeiben is érvényesül, hogy tehát a háború nem pusztán a nyers erőszak győzelme. De az is kétségtelen, hogy sok a társadalomra hasznos tulajdonság káros a háborúban és viszont, hogy bizonyos a társadalmakon belül egyenesen káros, sőt végzetes tulajdonságok feltétlenül együtt járnak a harcias állapottal. A háború visszahat a hadakozó társadalmakra, mert leszállítja a szimpátia fokát, az egyéni szabad érvényesülést, stb. stb. miként azt Spencer oly meggyőzően kimutatta. Nem bocsátkozhatunk a kérdés részletezésébe, csak arra akartunk rámutatni, hogy a kérdés korántsem olyan egyszerű és hogy a kiválasztás szükséges voltát nem lehet a háborúk igazolására csak úgy odavetni.

S—ó.

Női proletárok.

Comte D'Haussonville, de l'Académie Française, Salaires et misères de femmes. Paris. Calmann Levy éditeur 1900.

D'Haussonville gróf a női nyomor és a női munka költője. Könyvében azonban nem annyira a költő és a hatalmas stylist érdekel minket, hanem a sociologus, éleseszű megfigyelője a társadalom legfajóbb sebeinek, melyekben egész néposztályok vonaglanak küzdve a megélhetés mindennapi gondjaival, A »Salaires et misères de femmes« nem az első műve szerzőnek ebben az irányban. Egész sorozatát követte megjelenésével a hasonló tartalmú tanulmányoknak, melyek valamennyije a mai kor civilizációjának legsötétebb árnyoldalaival foglalkozik. A »L'enfance à Paris« a »Misères et temèdes« és a »Socialisme et charité« mind a mellett tanúskodnak, hogy D'Haussonville nemcsak tökéletesen ismeri a népesség alsóbb rétegeinek életharczait, de képes arra is, hogy megfigyelései felett érző szívvel s a legtisztább logika mély bölcselmével gondolkozzék. Ezek a munkái szerezték meg számára az akadémiai tagságot.

A »Salaires et misères de femmes« 13 önnálló tanulmányt, egy bevezetést és három függelékét foglal magában. Mindenik nemes huma-

nismussal dicsekvő szerző lankadatlan agitatójáról tesz tanúságot a mint ezt a tanulmányok felolvasása emlék- és röpiratszerű formája is mutatja. Annak ellenére azonban, hogy valamennyi tanulmány önmagában is zárt egésznek képez, az egység közöttük megvan, nemcsak a közöstárgy s a fejtegetések (individuális jellegzetessége, hanem a külső szerkezet tekintetében is a mennyiben a könyvet bevezető »Préface«-ban szerző lerakta egységes felfogásának alapelveit.. E bevezető a feminis- must és a demokrata világnézetet állítja szembe egymással s minden sora heves támadás a divó feminista áramlatok ellen. Természetesen nem a feminis must magát ,támadja mint ilyent. Hogy a nők helyzete okvetlenül rászorul már a társadalmi reformokra, ez szerzőnek is hitval- lásszerű meggyőződése. Az u. n. feministák azonban rossz utón járnak; ott és úgy ostromolják a mai társadalmat, hol azt nem bántani de erő- síteni kellene. A feministák mai mozgalma nem valósítja meg sőt nem is érinti az igazi »feminismus« céljait; női doktorokat, ügyvédeket, képviselőket stb. kíván, és sürgeti a politikai és társadalmi egyenlőséget ott, hol annak hiányát csak a gazdag és boldog nők érezhetik ; míg milliókra megy az éhező munkanélküli és nyomorban sínylődő nők száma, kik a létért való küzdelemben a női nem mesterségesen octroyált inferioritasa okán nem tudják helyöket megállani. Az a feminismus, mely gazdasági téren követeli a reformokat, s zászlójára nem a parla- menti tagságot, de az egyenlő kenyeret és munkát írta föl: az igazi feminismus, mely minden ízében demokrata. A mai feministák merő aristokraták stb. Szerzőnek sokban jogosult kifakadásai csak annyiban nem hagyhatók helybe, hogy a feminismus programjában az ő demo- kraticus feminismusa szintén benne van, s így legfeljebb csak egyes feministákat illelhetnek vádjai, de semmi esetre sem általánosíthatók arra a nagy táborra, mely a nők érdekében irodalom, művészet s a gyakorlati élet terén a küzdelmet fölvette.

Szerző munkájának egyik részét a párisi varrónők ügyének szen- telte, második része »*Les non classées*« cím alatt a női kereskedelmi alkalmazottak, magánhivatalnokok és nevelőnőkről szól, valamint a nők folyton növekvő gyarmati kivándorlásáról. Egy pár kisebb jelentőségű kérdés tárgyalása rekeszti be a kötetet, melynek általános jellemzéséül álljanak még itt a következők: az egész munkán végigvonul valame- lyes sajátos színezet, melyet a leghalványabb tendenciával már kissé clericalis ízűnek jellemezhetnénk. Nem azt értjük ez? alatt, hogy mint ultima- ratio gyanánt és végső gyógyszerül szerző mindig a hitet és vallást állítja oda: ezt meglehet érteni, ám azonban az egyházi congregatiokat társadalmi orvosszerű súlyos természetű gazdasági és socialis bajok megszüntetésére alkalmasaknak nem tarthatjuk. Azonban e megjegyzés- sel a »*Salaires* et misères de femmes« értékét egyáltalában nem kívánjuk kisebbiteni. Adatai, melyeket napfényre hoz, egymagukban is rendkívül becsesek. Szerző éles szeme és megfigyelő képessége oly meglepő vilá- gításba helyezi az olvasó előtt egy-egy kérdésnek valódi hátterét, hogy munkája már csak ebből a szempontból is a legnagyobb dicsé- retre érdemes.

Tolstoj a hazafiságról és a kormányokról.

Graf Leo Tolstoi: Patriotismus und Regierung, Leipzig, 1900,

A béke és az egyéni szabadság fáradhatatlan apostola, a ki csak az imént kelt fel súlyos betegségből, a világot betöltő fegyverzaj köze-

pette egy kis röpiratban újból felemeli tiltakozó szavát. Most is a hazafiság és a kormányok ellen menydörög, a melyek minden elnyomatásnak, minden erőszaknak és háborúnak okai.

A hazafiságnak, mondja Tolstoj, valamikor megvolt a maga hivatása a népek életében. Ma már ellenkezik a népek érdekeivel és csak néhány nagy befolyású emberre előnyös. Ezek azután mesterségesen élesztgetik ezt az eszmét, hogy befolyásuktól el ne essenek. Valójában a hazafiság már vagy kétezer esztendeje túlhaladt eszme és mesterséges szítás nélkül már régen a történelem többi salakja közé került volna. A társadalom uralkodó osztályai azonban nem engedik a hazafiságot kimúlni, mert az államhatalom, a melynek a hazafiság egyedüli támasza, ezt jobban jutalmazza meg bármi egyébénél.

Minden államhivatalnok annál jobban halad, mennél nagyobb hazafi. A katona háborúban csinálja a legjobb karriert; a háborút azonban megint csak a hazafiság csinálja. A hazafiság és folyamányai, a háborúk rengeteg jövedelmet hoznak az újságíróknak. Minden író, tanító és tanár annál jobban biztosítja állását, mentül inkább a hazafiságot prédikálja és minden császárnak vagy királynak annál több babér jut, minél nagyobb hazafi. Íme a hazafiság forrásai Tolstoj szerint.

Az uralkodók az igazság legelemibb követelményeit megsértik, elkövetnek minden lehető csalást, gazságot, vesztegetést, hamisítást, kémkedést, rablást és gyilkosságot és a félrevezetett népek nemcsak rokonszenveznek; mindezzel, hanem még örülnek is, hogy ezeket a bűntetteket nem más államok, hanem az ő államuk követte el.

Az úgynevezett keresztény világ összes népeit a hazafiság az elállatiasodás olyan fokára juttatta, hogy minden háború esetén, mint a római cirkuszok nézői, örülnek a gyilkolásnak és vérszomjasan ordítják, hogy: *pollice verso!*

»Es nemcsak a felnőttek, nem, még a gyermekek, a tiszta, bölcs gyermekek is örülnek, ha azt hallják, hogy a lidit bombák nem hétszáz, hanem ezer angolt vagy búrt marczangoltak szét.«

A hágai konferencia nyilvánvalóvá tette, hogy a míg kormányok és hadseregek lesznek, mindaddig a fegyverkezés és a háborúk nem fognak véget érni. A kormányok, még ha akarnák is sem tudnák a háborúkat megszüntetni.

Lehetett valamikor olyan idő, a mikor a kormányok voltak a kisebb baj, ma azonban ellenkezőleg a kormányok felesleges és nagyobb rosszat képeznek, mint mindaz a baj, a mivel népeiket ijesztgetik. A kormányok csak akkor lehetnének, ha nem is hasznosak, de legalább ártalmatlanok, ha szentekből állanának. így azonban, nem állván szentekből, hanem a legelvetemültebb emberekből, a kormány a világ legveszedelmesebb intézménye.

A legtágabb értelemben vett kormányzat nem egyéb, mint egy olyan szervezet, a mely mellett az emberek legnagyobb része a felette álló kisebb rész hatalmában áll. Ez a kisebb rész megint egy még kisebb rész hatalmának enged, ez pedig újból egy még kisebb résznek áll szolgálatában, úgy, hogy az egész intézmény ^ egy olyan kúphoz hasonló, melynek minden része a legfelül álló néhány ember hatalmában van. Legfőlül pedig azok az emberek állanak, a kik ravaszabbak és lelkiismeretlenebbek a többenél, vagy pedig azok véletlen öröksei, a kik merészebbek és lelkiismeretlenebbek voltak a többenél.

A kormányok megsemmisítése Tolstoj szerint nem nehéz. Nem kell hozzá egyéb, mint hogy a népek belássák, hogy a hazafiság, a mely a kormányok egyedüli támasza, nyers, káros és erkölcstelen érzelem.

Mi történik azonban majd kormányok nélkül? Tolstoj szerint semmi különös. Egyszerűen nem lesz az erőszaknak szervezete és az embereket nem fogják majd arra nevelni, hogy másokat megöljenek. Az erőszakot és az ölést majd valami rosznak fogják tartani. A kormányok megszűnése nevezetesen nem vonná maga után annak a megszűnését is, a mi jó a törvényekben foglaltatik s a mire a népeknek igazán szükségük van.

Ha az emberek egyszer megértenék, hogy nem hazáknak és kormányoknak, hanem istennek gyermekei, és így nem lehetnek más embernek sem rabszolgái, sem ellenségei, akkor saját maguktól megszűnnének azok az elavult intézmények, a melyeket kormányoknak nevezünk és velük együtt megszűnnének mindazok a bajok, szenvedések és bűnök, a melyek ezekkel az intézmények járnak.

Így Tolstoj, a rajongó apostol, az ellentétek országának szülötte, annak a sajátságos érdekes országnak, a melyben annyi elnyomatás mellett annyi szabadságszeretet, annyi tekintély uralom mellett a tekintélyek oly tökéletes tagadása és oly sok iszonyat mellett oly sok magasztos eszme kavargó zür-zavaros, ki nem forrott össze-visszaságban. Tolstoj tana maga is érdekes ellentét az orosz zsarnokuralommal szemben. Vajjon éppen ez az erős nyomás szüli-e ezt a féktelen szabadságvágyat?

Annyi kétségtelen, hogy a Tolstoj fantasztikus ábrándjaival könnyű volna a tudomány száraz adatait szembeállítani, s könnyű mesterség volna a dedukció hibáit felfedni. Az, is kétségtelen, hogy ez teljes félreértése volna az ő egyéniségének. Ő nem a tudományos igazságot, hanem a tömegekre való hatást keresi. Ő nem a tudomány embere, hanem apostol: az apostolokat pedig éppen az jellemzi, hogy siketek és vakok minden iránt, a mi nem esik céljaik körébe.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A belpolitikában az országgyűlés elnapolása óta beállt csendet augusztus hó folyamán két ünnepély szakította meg rövid időközökre : a magyar kereszténység kilenczszáz éves fennállásának emlékére rendezett ünnepség és Ő Felsége hetvenedik születésnapja. Mindkét ünnepély teljesen méltó lefolyást vett s dissonans hangok egyikbe sem vegyültek. A mi az első ünnepélyt illeti, ennek felemelő, szép lefolyása majdnem meglepetés számba ment ama számtalan baklövés után, a melyet az ünnepségek kezdeményezői és rendezői elkövettek. Hogy végzetes hibák előfordultak, az még így is meglátszott az ünnepélyeken. Mert hisz, bár a magyar *kereszténység* fennállásának megünnepléséről volt szó, a magyar kereszténységnek nem katolikus felekezetei nem ünnepeltek és nem ünnepelhettek azokkal együtt, kik az ünnepélyek rendezését magukhoz ragadták, mielőtt még valaki gondolt volna az évfordulóra s a kik felekezeti és politikai hajszát próbáltak megindítani épen ezen ünnepély rendezésével kapcsolatban. Hogy az ünnepély mégsem olyanná vált, a milyennek ők azt tervezték, hogy az ultramontanizmus dicsőítése helyett épen az állam teljes függetlenségének hangsúlyozása vált ez ünnepélyek kimagasló jellemvonásává, az elévülhetetlen érdemét képezi a magyar katolicizmus hivatalos vezetőinek, a magyar püspöki karnak, a melynek tagjai újból bebizonyították, hogy a magyarság egyik történelmileg kifejlődött főjellemvonása, a türelmesség, nem veszett ki és még vallásos jellegű ünnepélyeknél is helyén van. Mily egészen máskép hangoznak a primás feledhetetlen szavai, a melyek szerint ha a vallás el is választ bennünket, a szent korona mindnyájunkat egyesít, a katolikus néppárt egyik vezetőjének tulajdonított ama mondatnál, hogy ő első sorban katolikus s csak másodsorban magyar. A hithű, de hazafias vallásos meggyőződés és a rideg ultramontanizmus közötti ellentétet alig világíthatná meg valami jobban, mint ez a két nyilatkozat.

A király hetvenedik születésnapját valamivel csendesebben, de nem kevesebb bensőséggel ünnepelték Magyarország összes lakói. Hisz az ő személye iránti tisztelet egyike ama fájdalom nagyon kevés közös vonásoknak, a melyek vallási és nemzetiségi különbség nélkül úgyszólván összes alattvalóit összekötik. Ha két évvel ezelőtt, böles kormányzásának ötvenedik évfordulóján kiváló uralkodói képességeit ünnepelték, ezúttal inkább személyes tulajdonságainak szólt a hódolat s e hódolat ép oly mély, ép oly általános, ép oly indokolt volt, mint amakkor.

A külpolitikában ez évben nem volt *saison morte*. A chinai események a lapokban állandóan hasábotok töltöttek meg és valamint a bonyodalmak keletkezése a népek legalsóbb rétegeinek érdeklődését is felidézte, úgy jelenlegi lassú megoldásuk is az egész világ általános feszült figyelme és várakozása közben megy végbe. Az utolsó hó ese-

ményei megszabadították a művelt államokat a követeik sorsa miatt másfél hónapig tartó borzasztó rettegéstől. Ma már nemcsak bizonyos, hogy az összes követeik, a meggyilkolt német követ kivételével élnek, de az összes európaiak már a megmentésükre kiküldött európai, amerikai és japán csapatok biztos védelme alatt vannak China fővárosában. Ma már tudjuk, hogy a pekingi követségek még július második felében is állandó megtámadtatásoknak voltak kitéve, s a kinek még kételyei lehettek a felől, hogy e támadások a császárné tudtával és beleegyezésével történnek-e azt teljesen meggyőzhette e felől ama augusztus hó elején elterjedt hír, hogy a császárné Li-ping-henget, az idegenek egyik legismertebb gyűlölőjét, a chinai csapatok fővezérévé nevezte ki. Az új fővezér első tette az volt, hogy Hsu-Csing-Csenget ki ezelőtt Berlinben s Szent-Pétervárott mint China követe működött, kivégeztette s a rémuralom egy nemét honosította meg a chinai császárvárosban.

Augusztus negyedikén a Tientsinben állomásozó felmentő csapatok elérkezettnek látták az időt, hogy az előnyomulást Peking felé megkezdjék. A következő napon $7\frac{1}{2}$ óráig tartó harcz után elfoglalták Peitsangot, augusztus hatodikán már Jang-csun is be volt véve, augusztus kilencedikén pedig a felmentő csapatok Pekingtől ötven kilométernyi távolságra állomásoztak. Augusztus 12-én japán csapatok elfoglalták Pekingnek a Peiho folyóban fekvő kikötőjét, Tung-csu-t és augusztus 15-én végre a felmentő csapatok bevonulhattak China fővárosába. A követeik meg voltak mentve, de a csapatok missziója még nincs befejezve, mert a császárné, Tuan herczeg, a császári udvar és a hadsereg egy nagy része már augusztus hetedikén elhagyták Pekinget és Singauba menekültek. A további eljárásra vonatkozólag még tárgyalások folynak a hatalmak között bizonyos azonban, hogy a háború nem fog véget érni, a nélkül hogy a művelt világ fényes elégtételt nem vett volna ama kegyetlenkedésekért, a melyeket a chinai nép egy része a hadsereg és egy gonosz kormány védelme alatt az elmúlt hónapok folyamán elkövetett. Hogy a háború, a mely jóformán csak most indul meg, kedvező lefolyást fog venni, annak egyik legbecsesebb biztosítóka a hatalmak egyetértése, mely legszebben abban a közmegegyezésben jött kifejezésre, melylyel a német vezérkar egy kitűnőségét, az agg Waldersee grófot a Chinában operáló csapatok fővezérévé nevezték ki.

Az a borzadalom, a mely az európaiak lelkét egy időben a chinai események hallatára eltöltötte, megújult akkor, a midőn a múlt hó utolsó előtti napján az egész világon elterjedt ama gyászos hír, hogy az olaszok szeretett királya, I. Humbert, egyike a legnemesebb férfiakkal, kik valaha trónon ültek, vétkes merénylet áldozatává lett. A király július 29-én egy vasárnapi napon, a monzai kastélya mellett rendezett tornaünnepélyen vett részt s midőn este ujjongó népe közepeit kocsijával hazahajtatott, egy Bresci nevű magát anarchistának valló gonosztevő, háromszor reálott. Az egyik golyó, mely a királyt szívéen találta, mondhatni azonnal végett vetett nemes életének.

Az anarchistákkal s úgynevezett »tanaikkal« lehetetlen polemizálni. Ők a bestiák logikájával rettegést akarnak terjesztetni, vért akarnak ontani, a nélkül, hogy tetteiknek valami képzelhető hasznuk lehetne bárkire nézve. Talán ezek az anarchista rémtettek az egyedüliek, a melylyekre a »tout comprendre e'est tout pardonner« magasztos elvét nem lehet alkalmazni. Ezeket a vétkeket nem lehet sem megérteni sem megbocsátani. Elkövetőik ellen úgy kell küzdeni mint a bestiák ellen. Az egyszerű önvédelem követelménye, hogy velük szemben könyörületes ne ismerjünk. Tetteik azon bűnök közé tartoznak, melyeknek nincs mérséklés.

Vannak, a kik egyszerűen vérszomjából, vannak a kik herostratesi hiúságból, vannak a kik örült gyűlöletből követnek el ilyen vétkeket, de az okokat ily merényletek megítélésénél szinte felesleges kutatni, az ítélet minden esetben csak egy lehet.

Az utolsó merénylet a többi hasonló rémtetteknel még borzalmasabb volt, mert minden jel arra mutat, hogy ez a tett egy messze szétágazó összeesküvés folyamánya. Nincs kizárva, sőt több okból majdnem valószínűnek tetszik, hogy az olasz király meggyilkoltatása az összeesküvésnek nem egyedüli célja volt, hogy más államfőket is hasonló veszély fenyeget. Ez kötelességévé teszi az összes művelt államoknak, hogy az anarchisták örült törekvései ellen védekezzenek. Hogy ennek nem szabad a szabadságjogok elnyomatásával járni, erre maga az új olasz király adta meg a jelszót.

Az új olasz király, ki nagyatyjának, Viktor Emanuelnek nevét viseli, rögtön első kormányselekedeteivel meghódította magának népe rokonszenvét. Az a pár nyilatkozat, melynek megtételére uralkodása kezdete óta alkalma volt, bölcs, államférfias, bátor és szabadelvű gondolkodásra vallanak. Olaszország zilált politikai és társadalmi viszonyai között kiszámíthatatlan fontossággal bír, hogy Humbert utódja ép oly született király, a milyen atyja volt.

A hónap utolsó napjai a Balkán-félsziget felé terelték a figyelmet, hol Románia és Bulgária komolyan összetűztek. Régóta ismeretes, mily élénk propagandát folytatnak a török fenhatóság alatt álló Macedóniában bolgárok, románok és görögök a célból, hogy alkalom adtán, a konstantinápolyi »beteg ember« halála után, ezt a tartományt kézre keríthessék. Ama három nemzet között, a melyek a Balkán-félsziget e részében egymással versengenek, különösen a bolgárok tűntek ki propagandájuk lelkiismeretlensége által. Ismételen forradalmi mozgalmak merültek fel Macedóniában s majdnem mindig bolgárok szították ezeket. A gyilkosságok nagy száma, — a gyilkosság Bolgáriában, úgy látszik, megengedett politikai fegyver — szintén arra mutatott, hogy a bolgár propaganda nem alszik. Az utóbbi időben a gyilkosságok különösen Bukarestben voltak gyakoriak s a vizsgálat, melyet az egyik ilyen gyilkosság ügyében, Mihaileanu tanár ügyében megindítottak, feltűnést keltő eredményekre vezetett. A gyilkos egy Alexew nevű bűntársánál több előkelő bolgár katonatiszt s egyéb személyiség leveleit találták, a melyekből kétségtelenül kitűnt, hogy az egész macedón propaganda bolgár hivatalos közegek támogatásával megy végbe s hogy a gyilkosságok bolgár hatóságok tudtával, sőt kezdeményezésére vitettek keresztül. Románia erre Bulgáriához s az európai nagyhatalmakhoz éleshangú jegyzékeket intézett s a jó viszony a két állam közt — kétségtelenül Bulgária hibájából, vagyis inkább súlyos vétkéből — alaposan meg van zavarva.

Szerbiában Sándor király tényleg feleségévé és királynővé tette Masin Draga asszonyt és apjával és anyjával összeveszett, e miatt. Ez nem nagy baj, legalább a mi Szerbiát illeti. Összeveszett azokkal a politikai elemekkel is, a melyekre eddig támaszkodott. Ez már nagyobb baj, mert ezek a politikai elemek talán a legbecsületesebbek voltak mindazok közül kik évek óta Szerbia kormányának gyeplőit kezükben tartották. Kénytelen volt a két évvel ezelőtt elcsukott radikális pártembereknek és államférfiaknak tömlöczük kapuját kinyitni. Ez baj csak akkor volna, ha azonnal radikális pártkormányt akarna szervezni, a mi nem valószínű. Így tehát az esküvő egyelőre mélyebbre nem ható politikai következmények nélkül folyt le, — de Milán és Natália példája mutatja,

hogy szerencsétlen házasságok gonosz következményei gyakran csak hosszú éven múltán tűnnek ki. A jövő fogja megmutatni, hogy Sándor király házasságát a szerencsétlen házasságok közé kell-e számítani.

Délafrikában a háború tovább húzódik s Angliának sok bajt ad, mi éppen a jelen pillanatban meglehetősen kellemetlen, hisz ez által a chinai eseményekkel szemben Anglia egyik keze le van kötve. A boerok sorában különösen De-Wet operált nagy szerencsével. Apró hadoszlopokra osztotta hadseregét s ezáltal teljesen megzavarta az ellenséget, ügyes stratégiai mozdulataival megakadályozta Methuen és Kitchener hadosztályainak egyesítését maga pedig nagyobb nehézség nélkül egyesült Delarey csapataival. Az angolok a két meghódított köztársaságban még mindég csak ott urak, a hol éppen tartózkodnak. Hogy meddig fog ez a háború még tartani, annak az Isten a megmondhatója.

Budapest, 1900 augusztus 26.